

ЊЕГОШ - НАШ САВРЕМЕНИК
(симпозијски зборник) 2001. Никшић

УМЈЕСТО ПРЕДГОВОРА*

Прошло је 150 година од Његошевог упокојења, али је његова присутност у нашој култури све живља. За вијек и по, смјењивале су се многе епохалне идеје и доживјеле свој крај, а Његош је кроз све промјене само постајао актуелнији и ближи. Од Његоша наовамо доживјели смо интензиван културни развој, ушли у просвећену Европу, али његова пјесничка мисао, посвједочена кроз личну и свенародно драму, показала нам се ближа и од нас самих.

Свако вријеме је на свој начин читало Његоша, али његова покретачка моћ није исцрпјена, нити је његова дубина догледана.

Не само дајеаутентично ушао у нека најдубља питања и проблеме човјекове егзистенције, него је ушао и у духовну драму свог народа, која се у разним временима само наново изводи.

Читав сплет историјских, културних, националних, религијских, цивилизацијских проблема са којима се и данас носимо, преломило се кроз Његошеву конкретну пјесничку егзистенцију и метафизичку мисао. Тај комплекс најдубљих питања и данас имају најјаче обасјање из Његошеве пјесничке личности. Његов одговор на та питања као да је остао уписан у нама.

У вези те дубље, органске присутности у нама, свједоци смо разних парадокса. Појединци су се бавили Његошем, али култура као организован чин, као да ту потребу није довољно имала ни разумијевала.

Његош је цитиран, памћен напамет, али се није довољно примјећивало, да се у сваком времену открива нови Његош, наш савременик, до кога треба наново доћи.

Намјерним и ненамјерним заборављањем живог Његоша, па и многим непочинствима која су учињена према њему, у његовој Црној Гори, уздрман је и сам њен темељ. У њеном духовном, културном политичком простору отвара се такав расцјеп, јама, која пријети да прогута и самог Његоша. Његош је једном прошао кроз таква искушења, али ми не можемо из њих изаћи без његове активне помоћи. Будући да је у дубљим искушењима увијек с нама, то чини и данас о његовој 150-годишњици представљења.

Његошева Црна Гора узидана у темеље Српства. Он је тај темељ, најубједљивије свједочио, најјаче освијетлио. Ово је и прилика да се око

његовог пјесничког огња саберемо у Црној Гори, којој пријети духовно и културно помрачење.

Култура је највиталније ткиво народног огранизма и једино се њом можемо обновити изнутра. То је обавеза људи културе и духа. У томе нам је Његош најречитија парадигма.

Наше припадање Његошу је наша част и удостојење, а освјетљавање његовог духовног присуства у нашем времену, наша обавеза.

**Овај текст био је позивница учесницима симпозијума, Његош, наш савременик*

Милутин Мићовић,

Уводна ријеч, Гувно испред Цетињског манастира

Ево нас Владико, послије 150 година од твог гроба на твом Цетињу, испод твог Ловћена. Ево нас и пред твојим Манастиром, и на твом каменом гувну. Ево нас, твоји духовни сродници и потомци испод оних истих звијезда испод којих си, "душом запаљеном" тражио одговор рад чега је човјек овдје на земљи.

Ево Владико с радошћу, казујемо овдје једни другима да за свих ових 150 година био си најживљи, и најприсутнији у нашем племену, и културном памћењу.

Ниједно вријеме, са својим искушењима и испитима није прошло, а да нијеси био заједно са својим народом, и ниједан одважени појединац који је кренуо на самотни пут духовног самосазнања није пролазио кроз своје тјескобе и искушења, и није надгледао и спуштао се у своје поноре, а да му нијеси био сапутник и саговорник.

Од твог несмртног гроба, Владико, све си дубље улазио у духовни центар свог племена, свог народа и његовог стваралачког језика, јер си у свом времену пропутио онај пут унутра, које ниједно вријеме не може сакрити својом сјенком. Зато си био и остао живи свједок тог пута који нас изнова оживљава. И постао си тако најдубљи крвоток свог народа, и свог језика, јер си нас из свог животворног пјесничког дјела обасјао Памћењем, које нас унапријед памти.

Из "мртвог сна" твог племена пропламсала је твоја Луча микрокозма, овдје у каменој пустињи цетињској, и видио си на једној страни људски живот као " сновиђење страшно", а са друге као стварање, и "борбу непрестану". И кренуо си путем стварања и "борбе непрестане" која није ни у нама престала. Јасно си нам показао да људски живот нема смисла, ако се у њему не обнаваља та драма постанка, драма постанка новог свијета, новог људског универзума. То је твој пјеснички завјет.

Драга господо, поштоваоци и љубитељи Његошевог дјела, на своју унутрашњу позорницу уводи нас наш Владика, ево већ 150 година. И његове ријечи и дан данас најбоље изговарају нас и наше вријеме.

И питамо се данас како је Владика, у своју драму (или борбу) постанка могао увести и драму племена. Само зато што је то племе, похарано својим и туђинским стихијама, назрело у Владици Лучу која изнутра обасјава човјека. И самим одсјајем те Луче видјело је то племе и још види да је човјек сам од себе изложен непрозирним силама, и да су спољне силе, које споља поробљавају племе, исте оне изнутра које потапају појединца, само упрошћене до једнозначности и осуровљене до смрти. Зато главари питају Владика, зато чекају његову одлуку.

Владика припрема главаре и племе за борбу, тако што их уводи унутра у себе, осјењује их крстом космичке борбе, учвршћује у њима темељ. Ништа од борбе ако не преговара са том скривеном, најдубљом борбом, која се храни тајном стварања. Тајном постојања, или тајном бића. Зато је Горски вијенац, вијенац суштине, и тајна битке за постојање, коју освештава космички поредак.

Драма Горског вијенца дошла до громогласне и тајанствене ријечи, добила савршенство космичке естетике јер је имала темељ у вјечној потреби човјековој за постанком, за стваралачком слободом, за крајњим сазнањем.

Његош је, то видимо данас послје 150 његове смрти, најдраматичније, најинтезивније обновио фундаменталну полемику свих сила које човјек и вријеме носе у себи.

Ето, мислим да је ту битку Његош био и добио. И том нас је битком освојио. Јер је ту битку претворио у торжествену поезију. И ту поезију смо доживјели као своју ријеч коју нијесмо могли сами казати. Иза лица те поезије, која нас у нашем мраку и дан данас једнако освјетљава, види се она тама и она ноћ пуна муња и облака, кроз коју је њен творац прошао.

И баш зато што је био отворен свим силама (овдје би Исидора Секулић додала, као "генијални примитивац"), и што је стваралачки скоро уживао у ужасу супротних сила, супротних разлога, космичких и земаљских, преживио је драму фундаменталне полемике, и казао своју ријеч о свим битним проблемима, са којима се и појединац и племе изнова сусрећу. И та ријеч је често достигла савршенство формуле, јер је у стваралачкој борби и искушењима ишао до краја.

А могао је овај витез духа ићи до краја, јер га Сам Творац из свог Почетка обнављао, који и слабом човјеку може дати снагу да свој подвиг доведе до краја. И баш зато, што је ишао до краја у фундаменталној полемици (борби, рат, његов пјеснички језик постао је и јасан и дубином неискрпан, а живот који је иза стихова био битку, убједљив и несмртан.

јеромонах Атанасије Јевтић

ЊЕГОШ И ПАТРИСТИКА*

Захваљујем на указаној ми части да и ја проговорим о Владици и великом Песнику, мада нисам ни владика* ни песник. Али, Његоша волим и из те љубави проистиче и ова захвалност и ово што ћу о односу Његоша и патристике даље рећи.

Дао са такав наслов овој беседи претпостављајући да је познато шта је то *патристика*. Па ипак да потсетим: Патристика је мисао, дело и традиција Светих Отаца Цркве у првом реду великих Отаца Источне Православне Цркве. У то *светоотачко предање* спада уствари све оно што је од времена Новог Завета до данас најживље и најприсутније у свим областима Цркве на Истоку. Зато када се говори о Источној Православној Цркви, којој је припадао и Његош, онда треба првенствено подразумевати патристику, живу *патристику*. А то је изворно хришћанство, јеванђелско, апостолско-светоотачко виђење и схватање света и пре свега човека.

Говорено је и писано да је на Његоша имала утицај гжива антикаг. Да видимо да ли је на њега имала неки утицај и жива патристика?

За Његоша је речено да је теологију учио гпо звездамаг. У томе има велике истине. Не само зато што је Његош био готово самоук, што није учио редовну школу теологије, него зато што је у Његошевој теологији свет звезда, *космос*, имао веома велику важност. Свет као *свемир*, као космос, са свим својим гмировимаг звезда, несумњиво је у центру пажње Његоша и као песника и као мислиоца. Другим речима, у центру Његошеве поетске визије и философије стоји *космологија*. Усуђујем се да кажем да је код њега чак и теологија у функцији космологије. У том смислу је Његош онда заиста врло близак антици, јер је у центру читаве антике била и остала космологија. Наравно, они који познају добро хришћанску процену античке мисли и античког погледа на свет знају да је та античка космологија обухватала и теологију и антропологију, али знајући то да је кључ и исходиште и за једну и за другу била управо космологија. Ако је у центру и Његошеве песничке и философске визије света била космологија, онда би он био више антички мислилац и философ, него ли хришћански мислилац и песник. Да видимо да ли је баш то тако.

Треба одмах рећи да је и у патристици космологија такође ушла у жижу посматрања и интереса јер аутентична хришћанска мисао никада није порекла свет, него га је увек озбиљно узимала у обзир и о њему дубоко

промишљала. Само, и то треба одмах рећи, патристичка космологија је много комплекснија и потпунија и она је сва центрирана на антропологију. Уствари, код црквених Отаца Истока антропологија је полазиште за космологију, а не обратно као код античких мислилаца.

Нема сумње да је и код Његоша антропологија у центру његове пажње, и брига његова о човеку - у поетском и философском смислу - је несумњива. По нама је основни проблем шта је код Његоша прво: антропологија или космологија?

У свом сјајном делу о Његошу - гКњига дубоке оданости - мудра Исидора Секулић је на самом почетку рекла да Његош гсагледава целину свега, у коју целину је уклопљен и човек, и он то назива гсвесветијег, што би краће речено било *свемир*, а ми, додаје Исидора, кажемо гсвечовечанство. Очигледно је да она правилно оцртава Његошеву визију света, али својим додатним објашњењем она ипак помера акценат са космолошког момента на антрополошки. Његош о гсвесветијуг говори у оној дивној песми посвећеној праху Симе Милутиновића. Заиста, то *свесветије - свемир* као да је у центру пажње Његошеве и собом одређује све остало, па и његову антропологију. Мада, одмах треба рећи, већ два стиха ниже он сам помера акценат и тежиште преноси на антропологију, али на то ћемо се још вратити.

Ако бисмо само тако посматрали Његоша, а тај поглед је свакако исправан и не промашује Његошеву основну оријентацију, онда би он заиста био и јесте, близак антици, близак ако хоћемо, и гностицима, и богумилима и своје добу, тј. великим песницима романтизма пре њега који су имали или могли имати утицаја на њега (чему су многи проучаваоци Његоша посветили немали број студија, но ми се нећемо на свему томе задржавати). Треба заиста посебно нагласити да је песник Његош несумњиво и човек свога доба. На њега доста утиче, рецимо, астрономија новијег доба са њеним сазнањима, посебно Коперникова слика универзума. Њега очарава небески свет, посматран сада већим телескопима, са свим његовим безбројним галаксијама, које Његош назива гшаровимаг и гмировимаг, космички бескрајни простори са светлошћу која свугде зрачи и светли. У том погледу је, дакле, Његош дете свога времена. И наравно, у томе нема ничега лоше.

Али треба рећи и нагласити да је и рана патристика, хришћански апологети првих векова Хришћанства итекако су узимали и користили, можемо слободно рећи експлоатисали, класичну античку космологију у своје хришћанском систему, тј. у својој визији и тумачењу света. Веома су користили, на пример, идеју гЛогосаг, *гСловаг* што би рекао Његош, Хераклитовог Логоса, стојичке логосе као *гсеменаг* ствари, па идеју *симпатије* у космосу, и друге елементе узимане нарочито из философије Платонове, Филинове, Платинове. Многи су од њих прошли одличне школе јелинске философије и били значајни философи антике (напр. Ориген). Али,

ипак треба рећи да су ови ранохришћански Оци знатно померили антички оптички угао посматрања космологије и усмерили га више ка антропологији, ближе ка оном изразито хришћанском погледу и виђењу који ће велики хришћански мислиоци 4. и 5. века, тј. највећи Оци Цркве, назвати Христологијом. Одмах, међутим, треба приметити, када је реч о Христологији, да ову они нису схватили у уском смислу, како је то у новијем теолошком и интелектуалном, углавном западном свету навикнуто да се схвата, наиме као уску област теологије која се односи само на личност Христа Исуса. Христологија је у класичној патристици, оној из 4. и 5. века па надаље кроз Византију и сво православно средњовековље, обухватала све остало у хришћанском схватању и мишљењу што се не односи директно на тајну Свете Тројице, којом се бави *теологија* у строгом смислу речи. Све изван тога је Христологија: и стварање и гсистемг света дакле космологија, и сва тема о човеку, дакле комплетна антропологија, и спасење, тј. оваплоћење, и сва даља вечна судбина света и човека, то јест есхатологија.

Таква Христологија развила се из оне ранохришћанске Логосонологије коју су, као што рекосмо, износили пред учене Јелине рани хришћански апологети. Она је имала доста додирних тачака, видели смо, са античком религиозно-философском традицијом о *логосу*, али овде схватаном као безличном *принципу*, док су хришћански апологети поистовећивали Логос са личношћу Христа као Сина Божијег. Његош је изгледа, више користио Христологију ових раних Отаца апологета, и отуда су код њега тако често заступљени појмови и изрази као: Логос, односно *Слово, закон, светлост, луча или искра* (зрака), који су кључни код Његоша, али имају и своје хришћанске корене, тј. иако су често позајмљивани из грчке мисли ипак имају нови, хришћански христјанизован садржај у ранохришћанској патристици. У тој раној патристици ови појмови и изрази нису увек и обавезно морали бити из јелинске класике, јер већина њих налазе се у библијској традицији коју овде не треба заборавити, а Библија је Његошу ипак била директно доступна.

Може се са сигурношћу и текстуално доказати Његошева употреба Библије. И то не само, као што Исидора Секулић на једном месту каже, да је Његош једино у свом тестаменту директно цитирао гиз црквених текстоваг (то јест: гСлава Тебје показавшему нам свјетлостг, који је библијско-литургијски), него се код Његоша могу наћи много чешће позајмице, дословне или препричане, из црквене библијско-литургијске традиције. (Треба памтити да у првославном живом предању Библија је пре свега преношена и интерпретирана у литургијском контексту и искуству, у стваралачком поетском поступку и преживљавању). Само као пример тога подсећамо на поетске делове из многих Његошевих химни Богу, све оно хвалење Божје величанствености, читаве синтагме о безданима, о светлости, о стањима и расположењима душе, о анђелима итд. све се то већ може наћи у

Псалмима Библије и литургијским текстовима Православне Цркве. Да споменемо само Дионисија Ареопагита, тајанственог источног писца с краја 5. века, који је у својим теолошким али и поетско-естетским и философским делима, узимао доста елемената античке космологије, али их је сасвим христијанизовао и оцрквенио, па су после та његова дела имала великог утицаја на црквену химнографију и многе друге црквене литургијске текстове. Али код Ареопагита, још више него код ранохришћанских апологета, оптички угао посматрања свега у небеском и земаљском свету још је више центриран на Христа. После Ареопагита долази један Максим Исповедник, византијски теолог, философ и мистик 7. века, и низ других великих патристичких писаца на истоку, чији је допринос био пресудан за развој и пуни процват источне Христологије, у коју је потпуно уграђена свецела хришћанска космологија (такав је на пример један Јован Дамаскин - врхунски теолог, али и велики песник из 8. века хришћанског истока, и такође Григорије Палама и исихасти).

У космологији једног Дионисија Ареопагита несумњиво има доста елемената узетих из неоплатонске космологије, или од токова других источних традиција паралелних са неоплатонизмом, али су сви они преобликовани и стваралачки преосмишљени у оквирима хришћанског виђења и схватања универзума. (Пример одличног модерног тумачења Ареопагита јесу руски философ А. Лосев и француз Рене Рок). По мени, владика Раде као несумњиво хришћански човек и мислилац, сличан је управо Ареопагиту. Много тога је узео од грчке антике и паралелних са њом других духовних токова, рецимо од гностицизма, или ако хоћете од нешто каснијег богумилства, па онда од новије европске романтичарске философије, кроз Гетеа, Милтона, Державина и других. Али, оно што се нама чини у свему томе битним то је, да је Његош свој угао посматрања и сагледавања свега тога усмерио другачије, центрирао у друго средиште из којег онда све то постаје лако појмљиво, мада не више пресудно. У чему се састоји или где се налази средишна жижа Његошеве визије света?

На почетку овог нашег покушаја једног другачијег приступа Његошу рекао сам да је код Њега по среди ипак више космологија него антропологија. Међутим, сад би требало тај став преиспитати. А ево зашто. Његош почиње своју Лучу микрокосма - по сопственом признању његово најмилије дело - већ у *посвети*, а такође у својим најранијим песмама, управо обраћањем све своје пажње на човека, на његов проблем, на његове муке и *гвапрошењаг*. А и зар је могао Његош да тако не чини, кад је био пре свега песник, а какав би то био песник који не поставља човека у центар својих поетских порођајних мука? Брига за човека, дакле, била је полазна тачка све његове поезије и мисли. Али, Његош је понекад, можда и почесто, заборављао на ту

своју полазну тачку и своју је пажњу толико проширивао да се из оптичког угла посматрања човек скоро губио. Узмимо за пример ону песму када он у ноћи пева химне звездама, сам под сводом звезданог неба, или пак узмимо његову песму *Мисао* где је човек скоро потиснут, изгубио се из центра пажње, која се померила и пренела на гвесвест који врло заклања ако не и сасвим истискује собом човека. Треба рећи да ова опасност космоцентризма увек прети сваком човеку и песнику. Поезија је скоро увек песма о свету, али где је у свему том свету место човека?

Само у оним моментима када се владика Његош отимао од своје космологије, ја бих рекао од космократије, у философском смислу доминације космизма над тајном човека, он се у тим моментима враћао ономе што је њему било најинтимније, а то је гсудба човекаг. (У посвети *Луче* јасно је одмах читаоцу да је кључни Његошев проблем човек, о коме песник пита и гпитателнициг природу и гземаљске мудрацег, али остаје без правог одговора, јер гтајна чојку човјек је највишаг). А када то и где се Његош отимао од своје, и уопште било чије космологије, и зашто? Питање може бити постављено и другачије.

Наиме: зашто Његош у својој *Лучи* тек на крају поставља, то јест износи на видик тему Христос, кога он најчешће зове *Слово* - Логос (тема класичне антике, али не мање и ранохришћанске патристике, и још пре ње Јеванђеља Јовановог, на које су многи тумачи Његоша скоро сасвим заборавили)?

Чини нам се да до сада није примећено, а то је чудно и карактеристично, да је велики Цетињски пустињак и велики песник Владика ипак посветио Христу више места него што је то само онај његов завршетак *Луче*, она химна гО преблаги, тихи Учитељу! г - која по нама није само завршни него и кључни дио целе поеме. Наиме, Његош се у *Лучи* на Христа вратио бар седам-осам пута и тиме показао да је средишна тачка његовог виђења света ипак човек, дакле, антропологија. Али то је код њега несумњиво хришћанска антропологија, а она је незамислива без христологије. Зато је велики песник коначно гсудбу човекаг као тему у *Лучи* везао са појавом и гсудбиномг Слова, дакле, са Христом. Нема сумње да је у *Лучи* главна песникова тема и као философска и као лична људска - човек и његова крајња судбина. За Његоша - а овде је он тесно повезан са патристиком - антрополошко питање не може се правилно поставити, ни још мање спасоносно решити без повезивања антропологије са Христологијом. Јер откако је у Христу Бог постао човек јавио се као Богочовек, хришћани не знају за другу антропологију мимо оне која је у склопу свеобухватне Христологије. Зато се у Православљу све то скупа и назива Теантропологијом, Бого-човеко-словљем (Јустин Поповић).

Да погледамо сада пажљивије Његошево враћање на Христа током *Луче*. Прва три места (певања И, стих 125; ИИИ, 254 и 309) доста су уопштена и, можда могу бити оспоравана да ли се односе на Христа, али могу бити и схваћена и у смислу Христологије ранохришћанских апологета, који логос-слово као судбину Божје мудрости и словесности (= свемоћне мудрости или мудре свемоћи) схватају христолошки (мада више у контексту космолошке Христологије). У ова три места, нема сумње, везе са антиком су врло тесне, и код Његоша и код ранохришћанске патристике. Четврто место је много конкретније: гланац миродржни је свемогуће Слово Створитељаг (певање ИИИ 337-8), јер говори о Христу и као творачком Логосу Божјем и као основном сабирном (=сведжитељском) принципу свемира. Наравно и ово место је код Његоша код ранохришћанске патристике, али и из оне из 4. века и касније, која космолошку Христологију ранохришћанских апологета употпуњује црквеносотериолошком Христологијом, у центру које је Богочовек Исус Христос, Син Божји који ће овапоћењем и *очовечењем* (Његош ће на крају *Луче* рећи: *гСин достојни Оца превјечнога, /обука се у чловјечествог* (певање ВИ, 265-6) ући у саму жижу бића, историје, судбине света и човека. У сваком случају, ово место је постепен прелаз ка све одређенијем лику и улози Слова Христа у судбини човека, како га види Његош у *Лучи Микроkozма*. О томе нарочито говоре задња три христолошка места у *Лучи* (певање В, 131-3 и ВИ, 144-8 и 261-80).

Ево првог од та три места. У петом певању - о небеском боју двеју војски - када је Сатана побеђен и његова војска збачена у тартар, када је требало да Адамов лик, Адамов род људски такође буде бачен у ад, управо тада се одједном, некако изненада за само певање, појављују стихови:

гСвето Слово премилосна Оца
Нас (људе) с границе вјечне погибије
Свемогућом вољом зауставиг.

Нема сумње да је овде Слово - Христос, и то и онај који је гланац миродржних што постојано држи светове да их Сатана не може срушити, али и још више онај који је, по Библији, Спаситељ човека. Адама, рода људског. Овде је дакле акценат веома померен са космичког Логоса на библијског Христа, тј. Христологија ране патристике употпуњена је радикално јеванђелско-црквено сотириолошком Христологијом. Спасоносна појава и интервенција човекољубивог Слова Очевог у кључном моменту Адамове судбине, и то мимо логичког и чак праведног тока ствари, нема сумње да је песнички израз Његошевог доживљаја улоге и места новозаветне Личности Христове у судбини човека, која је тиме постала главна, централна у свесветију. Јер Слово је овде гсвојом Вољомг зауставило да Адам и његов лик

не буду бачени у тартар, и то, по себи необјашњиво, Песник није ни покушао да објасни, јер то се и не објашњава, јер се ни лик ни појава Христа не објашњава ничим. гХристос се не објашњава ничим. Он је објашњење свега, вели Свети Максим Исповедник.

Друго Христолошко место у шестом певању - о судби Адамовој - када се и сам Бог (=Бог Отац) сажалева над човеком, како је то и Исидора запазила - да је и Богу жао човека: осуђује га, и као да плаче над њим:

Божествену мој душу њежну
Заболеће судба човјеческа:
Ја ћу Слово моје возљубљено
У плот Људску послуже облачити,
Послати га, да избави људе.

И ово место садржи новину и изненађење, управо онакву какву садржи сам Нови Завет хришћански, нови чак у односу на библијски Стари завет, а поготову у односу на религиозно-космолошку концепцију било ког система из антике или друге религиозне философије која покушава да објасни свет и човека. (Сетимо се само нашег Бране Петронијевића, који не може да прихвати таквога Бога, који је створио свет, па после гморао да силази са свога престола гда би *поправио* оно што је сам створио, али то је сува философска теологија у којој космологија није унутар Христологије, него је мање више она мерило свега).

Треће христолошко место у *Лучи* је она завршна појава Христа оваплоћеног и очовеченог на крају саме *Луче* (претпоследњих 10 стихова) и она коначна Његошева химна Христу, не само као гПреблагот тихом Учитељу, него још више као *Васкрсломе* Богочовеку и *Спаситељу* земље и човека. Ово задње важно је напоменути да би се видело да Његош ту придаје све атрибуте Христу - Словоу које он иначе има у патристичкој Христологији: да је вечни Син Бога Оца, да се оваплотио, да је васкрсао из мртвих и смрт уништио, да је Спаситељ човечанства.

Откуда то да се Његош при крају *Луче* трипут врати на Христа? Како се то уклапа у песнички састав и унутрашњу кохезију целе поеме, у њену уметничко-естетску целину итд. Овде морамо да се критички осврнемо на оно што је као тезу изнела Исидора Секулић и још више и шире од ње Вуко Павићевић. Они, наиме, сматрају да је цео додатак у шестом певању - о судбини Адамовој - а поготову онај химнички крај о Христу, уствари био само неки *компромис* Петра ИИ Његоша као црквеног владике! У најмању руку чудно је како је олако чак и Исидора жртвовала своју велику оданост и поштовање према Његошу, своју уопште високу оцену о њему, кад је могла да каже да се Његош можда гуплашио Руског Синода да му не пребаце нешто,

ваљда неку гјересг, па је зато у шестом певању покушао да гспасег библијску причу о Адамовом паду (који је иначе у ранијим певањима друкчије представљен него што је то у Библији). Вуко Павићевић ту иде још и даље у понижавању Његоша приписујући му овако компромисерство. Као да је Његошу било до страха од Руског Св. Синода, којег се није бојао ни његов стриц Петар И, нити је пак сам Синод стварно ишта замерао било коме од њих двојице. Или, са друге стране, као да нема и других, самом Његошу вернијих могућности за објашњење овог његовог песничког поступка, који је увек, у својим највећим дOMETИМА, право *слободно* стваралаштво и не подлеже чак ни гуметничким регуламаг и глогичким прописимаг споља.

Мени се чини да је управо овде Његош најближи патристици, заправо надахнут је директно из самог њеног изворишта. Другим речима, на основу ова три христолошка места сигурно је да је Његош био и остао аутентични *хришћанин* и то баш православни. Да покушам да то у најкраћим потезима објасним.

Видећи и доживљавајући свет и описујући га у својим певањима, притом свет као Божију творевину из које и за коју он слави Бога, Његош је, као човек и мучећи се проблемом човека, морао осетити да је гсвесветијег или космос, универзум, ипак све у свему нешто много мало за човека. У оваквом, а и свеједно каквом другом свету, човеку је ипак у крајњој линији нанета нека неправда, без обзира чак и на чињеницу да у човеку постоји *глуча* микрокозмаг, светлост, искра, фокус - како их све Његош назива - и што та искра или луча повезује човека са Богом. Ипак је то за човека мало, и све то још није човек. У својој раној песми гМисаог Његош је, по мени, и сам оштетио човека, као што га је на други начин оштетио и у свом предсмртном писму лекару Петру Маринковићу, које је иначе врло слично са Тестаментом, где је велики Његош човека као бесмртно биће, као душу бесмртну, веома прославио, али по такву цену да је тело људско унизио до те мере да то није достојно једнога Његоша. Оног Његоша који се у Тестаменту хвали и Богу захваљује што је сам узвишен телесном лепотом над другима на земљи. Оног Његоша који је итекако волео и у другим га песмама опевао и хвалио. (То хваљење људског тела помиње и Николај Велимировић у својој студији о Његошу и онда покушава да ту нађе неко измирење у самом Његошу).

Дакле, посматрајући човека из своје космологије, где је и скоро сва његова теологија (рекосмо да је код Његоша и теологија у функцији космологије). Његош као велики човек и мислилац, и пре свега истински песник, у свему томе ипак не налази човека. Јер свеколико свет или гсвесветијег егзистенцијално је тесно и претесно за човека, гуши га и затвара, окива као у неку тамницу и ту за човека унутра свемира и нема правог излаза. Његош се ту, рекао бих, отима и спасава не од гРуског Синодаг или од гЦрквег као неког ауторитета, строгог судије и томе слично, бар у

Православљу нема разлога за таква осећања и страховања. Николај Велимировић је лепо показао у *гРелигији Његошевој* да Његош нити је био сумњичен, нити још мање суђен од било кога за неку гјересг; то могу бити само проблеми неких новијих тумача Његоша а не њега самога или онога ко познаје аутентично Православље. Да додам овде и једно упоређење: не би био суђен, раније, на Истоку, ни велики мислилац Ориген - од кога је иначе Његош доста утицаја имао мада не знамо којим баш путем - да није дошло до стварања проблема ширих размера око контроверзног Оригена и његових следбеника, или други пример: Свети Григорије Ниски је имао доста позајмица од Оригена, али никад није за то суђен, јер је то било и остало његово лично виђење и није га наметао другима. Просто речено, Православље није знало за инквизицију и она нема места у патристичкој традицији.

Дакле, усуђујем се рећи да је Његош као *човек*, доживљавајући све димензије и сву трагику судбине човека, из егзистенцијалних разлога спасавао човека гприбегавањемг Христу. То ће рећи, да је његова антропологија, иако можда не тако видна унутар његове философске, претежно космолошке визије света, ипак била централни проблем њега као песника, и ту антропологију он је коначно сагледавао христоцентрично. (Иво Андрић слично вели за Велимировићево тумачење Његоша).

Јер, вратимо се трима наведеним местима из последња два певања *Луче*: Ако је Слово Божије, а оно је у та сва три места *Личност* - Син Божији који ће оваплоћењем постати Христос Спаситељ (=Богочовек), зауставио да Адамов род не оде у пакао, и ако се сам Бог сажалио на човека, онда је израз тог Божијег сажалења и само то сажалење, тачније: *човекољубље* његово, *олично* у самом Сину његовом (Његош као да цитира Нови Завет гСлово возљубљеног је гСин Љубљениг (Матеј 3,17 или гСин возљубљениг (Ефесцима 1,6 итд.). Другим речима, Његош овде као да препевава библијске речи: гБог тако завоље свет да је и Сина свога Јединороднога дао да сваки који у њега верује не погине него да има живот вечниг (Јован 3,16). Уз ово треба поново нагласити и то да Његош истиче да Слово-Христос постаје Спаситељ човека тек оваплоћењем и очовечењем: гСлово моје возљубљено у плот (=тело) људско обућиће сег, и: гОбука се у чловјечествог. Ово пак спасење оваплоћењем јесте изразито хришћанско, хумано, богохумано, јер Христос ће *васкрсењем* из мртвих *целе* људске природе, па дакле и тела, истински скупити и прославити целог човека, а не само гискруг или глучуг, тј. не само душу човекову.

Кад сам рекао да Његош оваквом христолошком антропологијом гспасава себег нисам тиме мислио на неку себичност, егоизам и слична поједностављења и извртања хришћанске идеје спасења, него је овде реч о пуном и правом спасавању смисла људске егзистенције, о раскрићу коначне и

пуне истине о човеку, о вечној љубави према људском бићу и његовом неуништивом достојанству и непропадљивој, вечној вредности. Његош оваквим гизлазомг из своје космологије спасава човека и пред собом лично, спасава и осмишљава тиме и сами велики и величанствени космос, јер, сходно Апостолу Павлу (Римљанима 8, 19-22), сва твар, само у спасењу човека има смисао и вечну пуноћу. Његош јесте био под утицајем Коперникове неантропоцентричне космологије, али он је њу надишао управо оваквим повратком ка ипак истинскијој и хуманијој антропоцентричној, Христоцентричној космологији, која на тај начин није негирана, него је и она сачувана, али не више као самоциљ у самозатвореном систему, него је уграђена у свеобухватну Христологију - Теантропологију.

По нашем мишљењу, ако је шесто певање у *Лучи* нека гнедоследност, онда се Његош свесно спасавао управо таквом гнедоследношћу отпевавши на крају *Луче* ону химну Христу коју је он сигурно интимно носио у своме срцу и бићу. Тиме је пројавио да је за њега људски Адамов лик у центру му душе и у самој жижи свесветија, а сва је *Луча* уствари и спевана (а спевана је сва у току Часног поста, пре страдања и васкрсења Христовог) да изрази Песников доживљај судбе човека и њеног коначног, есхатолошког решења.

У композицији своје *Луче* Његош философ и мислилац унео је и уклопио проблем преегзистенције људске душе, као и многе друге елементе из антике, можда и гностицизма, можда и богумилства, и из западне романтичарске песничке традиције - све то стоји (мада то не треба апсолутизовати и Његоша свим тиме објашњавати), али Његошев основни проблем није ни преегзистенција, чак ни питање пада човековог, него му је основни проблем: како да себи објасни тајну човека оваквог какав је и да нађе истинско спасење = решење проблема званог *човек*. Његош је зато *Лучу* завршио онако како ју је завршио и како ју је, по нама, један Његош једино и могао да заврши. Једном свеобухватном антропологијом, која се у патристици назива Христологија, а код неких савремених православних теолога - Теантропологија.

У тако доживљеној свецелосној антропологији, каква је патристичка и каква је код Његоша, Бог је заиста истински и искрено - љубављу својом, ничим неизнуђено, него хтеднутом тако од почетка - повезан са човеком, али и човек са Богом. Та веза и јесте *Христос* - □□□□□□□□□□□□□□□□ = г*Земља живих*, истински *животни простор* и обиталиште вечноживих, и Бога и људи. Исидора Секулић је донекле то схватила кад је рекла да је код Његоша однос Бога са човеком пријатељски, блиски, што и сам Његош каже у познатом писму пред смрт лекару Маринковићу: да Бога никад и није другачије замишљао него као пријатеља, као гдуха превеличанственога, премилостива својима тваримаг. (Можда је Његош ову идеју о пријатељском односу Бога према човеку и човека према Богу, узео, рецимо, из предговора

Цетињском *Октоиху* и *Псалтиру*, штампаном од његових Црнојевића, где је речено да је Бог за то и створио човека себи за саговорника и гссловникаг - сазаједничара, пријатеља и сарадника, за друга с којима ће водити разговор и вечно општити. А тај предговор *Октоиха* и *Псалтира* је из живе патристичке традиције источног Православља).

Исходећи из таквог искуства живог односа са Богом Живим, појављеним и дошавшим нам у Христу оваплоћеном и очовеченом, Његош је могао онако и да опева *љубав Божију* (којој је иначе, што опет није довољно запажено, посвећено немало предивних стихова у *Лучи*: гПоју пјесне вјечите љубавиг; гИ љубави вјечите блаженствог; итд.), из које једине побуде Бог и шаље Своје гСлово возљубљеног, јер га је гзаболела судба човекаг. Ту гсудбуг или гсудбинуг човека узима на *себе* Христос када из љубави према човеку постаје и сам човек, и то је смисао оног његовог гзауостављањаг Адамовог лика на самој ивици погибли. Тај чин заустављања гвољом свемогућомг означава добру изненадност његовог гмешањаг у иначе неминуовно безизлазну судбину човекову после пада, и та његова божанска гсвојевољаг (можемо слободно рећи гсамовољаг, у изворном теолошком значењу, грчки - □□□□□□□□□□ уствари је сопствено надилажење чак и саме правде Божје схваћене гобјективног, изнад и мимо живог, *љубавног* односа Бога и човека. Ова изненадна интервенција Сина Божијег и његово лично мешање у судбину рода људског изражено је песнички у последња два десетостиха *Луче*, са оним почетком, неочекиваним и неприпремљеним, додајмо и - необјашњивим (ако не желимо само живог Песника подредити уметничким грегуламаг свеједно да ли поезије, философије, естетике и других у суштини мртвих схема):

Гле дивнога сада видјенија!
Сунце правде и земљу огрија

Син достојни Оца превјечнога
Обука се у чловјечество.

(Треба приметити да је овде израз гСунца правдег узет из патристике, као и то да је осам стихова пре тога Његош већ споменуо грођење Свејета истиногаг, тј Христа, како је речено и у служби (химнографији) Божића, а он је Божић као празник *Рођења Христовог* посебно волео).

Ова изненадност *виђења* или визије оне изненадне *појаве* Христа оваплоћеног ради нашег спасења заиста не произилази из претходно у *Лучи*

описане космологије, јер никаква космологија није никада, и не може никада, дати човеку спасење и свести Бога на земљу, слободно, добровољно, из ничим неизнуђене љубави, без икакве принуде, па макар она била и у гправдиг Божијој. Његош у својој гтворитељној поезијиг ове и овако изненадне визије Христа једноставно исходи из библијско-патристичке есхатологије из *будућности* човека, а не из прошлости његове у рају, или на небу, када је преегзистирао и тамо пао. Јер отуда, из прошлости, нема, и никада не би ни проишало, решење судбине човека. Предстојала је само гправдаг (свеједно Божија или нека, општа, неумитна, на коју лукаво и пледира Сатана, али је зато Сатана у суштини својој нехуман, нечовечан, и они Његошеви тумачи, чије су симпатије на страни Сатане, нису уз Његоша).

Другим речима, да је Његош остао при својој величанственој али тужној и трагично безизлазној космологији, његова би антропологија била сва у прошлости, у *протологији* уместо *есхатологији*, која је једино правилно хришћанска и антрополошка перспектива. Добар део *Луче* је управо посвећен само протологији, зато се и бави питањем преегзистенције, доисторијским падом човека и свим осталим. Али, проблем човека није у прошлости, као што је то у антици, и зато се Његош овим задњим певањем у *Лучи* радикало разилази са антиком. Јер антика је сва у прошлости, у таквој визији судбине света и човека где и нема истинске *будућности*, има само гповратка свега на почетакг или на гвечно кружењег, али то је онда одрицање саме људске *историје*, јединствености и непоновљивости човека.

Библијско и патристичко виђење света и човека је у будућности њиховој, есхатолошко је. Права антропологија је тек она која гледа на човека не шта је он сада, него шта ће и шта може бити. Исидора Секулић је опет добро споменула једног енглеског песника (Р. Браунинг) који каже: гЧовек још није човекг, али та мисао је одавно присутна у класичној патристици (у наше дане је особито наглашава Јустин Поповић) све до средњовековног православног исихазма код нас. (То је и идеја српског косовског опредељења за Царство небеско).

Наиме, основна истина библијско-патристичка је да је човек више оно што ће тек бити него оно што сада јесте. То је Христолошка, есхатолошка усмерена антропологија. Сходно њој, не одређује прошлост будућност, него обратно. По речима Светог Максима Исповедника: није тачка А (алфа) та која одређује тачку омега, него омега одређује алфу, циљ опредељује и старт и пут ка циљу. Зато није без разлога Христос у Апокалипси рекао: гЈа сам Алфа и Омега, Почетак и Свршетакг. То је као на нашим православним иконама и фрескама она позната гобратна перспективаг, која посматрача не води негде назад, у недоглед, него центар иконе је окренут човеку и налази се у самом посматрачу. Зато мислим да Његош, као православни хришћанин и

истински песник, није могао а да *Лучу* не заврши онако како ју је завршио - да би остао стварно Његош.

И да резимирамо: Његош је из патристике, и оне ранохришћанске и оне развијеније кроз даље векове живота и мисли Православне Цркве на Истоку, несумњиво узимао елементе које је поетски уграђивао у своју поему о свету и човеку. У патристици је било већ апсорбовано доста елемената из антике, и то како је код којег патристичког мислиоца, код неког више (Ориген), код других мање. Битно је нагласити да су ти еклектички позајмљени елементи у патристичком стваралаштву већ били хришћански преобликовани и уграђени у ново виђење односа Бога и човека, човека и света, прошлости и будућности. Код неких од Отаца Цркве било је и већих утицаја антике, али су то углавном били периферни мислиоци, док су главни патристички токови мисли преображајно организовали читаву хришћанску визију света и човека око тајне Христа Богочовека, дакле у свеобухватну Христологију, у светлости у којој је онда виђен и схваћен и овај и онај свет, и небо и земља, и човек и његова крајња судбина.

Пливајући токовима патристичке традиције Његош се понекад и понегде задржавао и у њеним рукавцима, али је ипак, сматрамо, остао у главном току живе патристичке традиције, живог виђења и доживљаја тајне човека и његове коначне судбине. Зато је и задржао антропологију у центру своје пажње и песничке бриге. Ту је он, у основној визији и искуству, верни ученик патристике.

Без обзира на све токове и утицаје 19. века, Његоша можемо укључити у настављаче ове живе патристичке традиције.

*

Владика Атанасије Јевтић, на симпозијуму Његош наш савременик одржао је бесједу с темом Ђ *Његошево човјештво*. Пошто није успио да своју бесједу пренесе у текст, сам Владика понудио нам је овај текст за Зборник, писан 1988. (пеим. уредника)

Митрополит Црногорско-приморски
АМФИЛОХИЈЕ РАДОВИЋ

ЊЕГОШЕВО БОГОСЛОВЉЕ*

Било би добро повући паралелу између старозавјетне Књиге о Јову и Његоша. По унутрашњој драми, искушењима, борби са злим силама, и неком страшном вјером и жељом да изађе пред лице Господње, старозавјетни Јов и Његош, пустињак цетињски су сродници. Ту егзистенцијалну борбу са силама зла, то спуштање у коријен битија, Његош је извео са таквом животном увјерљивошћу, и стваралачким надахнућем, да оно и данас ни најмање, не губи свјежину и убједљивост. По том уласку у унутрашњи простор човјеков, по тим егзистенцијалним експлозијама, он је егзистенцијалист прије западноевропских егзистенцијалиста 20 вијека. Аали Његош је имао Бога. Као и Достојевски. Као и Пушкин. То осјећање присуства Бога у животу и свијету код Његоша је тако моћно и очигледно. У својим раним пјесмама има богонадахнуту пјесму, претечу *Луче микрокозна, Црногорац свемогућем Богу*. А та пјесма је по духу и осјећању Божијег присуства слична Державиновој пјесми, *Ода Богу*.

Његошево пјесничко дјело, као и сам његов живот само се може ваљано разумјети ако имамо то у виду, то непосредно божанско присуство у његовом животу и његовом дјелу. Јер то присуство је његов темељ, покретач, унутрашња сила и моћ да прими у себе сва искушења која је богато нудило његово вријеме, његова цетињска пустиња, његова улога православног владике и поглавара једног племена које је живјело страдалном слободом, борећи се да се не потопа у агарјанском потоку, који је у то вријеме, и још знатно отприје, потапао словенска племена на Балкану.

Дубином животног распећа, дубином поимања поријекла и зла и добра, подвижничким ношењем тог крста, он је најближи сродник Достојевског. У 19 вијеку, у православном дијелу човјечанства они су, животно и животворно носили тај крст кроз свијет, кроз бездане искушења, и тај крст остао је да зрачи на словенску културу и етос наших народа до дана данашњега. То није довољно проучено, а за што има великих разлога. Ето и обиљежавање Његошеве стопедесетогодишњице, овдје у Петербургу, је разлог да се тога споменемо.

Његош је духовно рођен пред вратима ада: *Ад на мене са проклетством риче, сва му гадна гледам позоришта (Луча)* и они стихови из *Горског вијенца: У ад ми се свијет претворио, а сви људи паклени духови*. И они: *О проклета земљо пропала се...* Он тако види своје вријеме и свој народ у чељустима ада, као што је то видио у своје вријеме Данте Алигијери своју Италију.

Његошу се, као православној владици може замјерити да његово разумијевање човјековог Пада, Адамовог изгнања с неба (из Раја) није библијско. Но треба имати ту и нешто друго на уму: саму дубину разумијевања човјековог Пада и изгнања из раја и његово дубоко занимање за судбину човјекову. У Његошевом дјелу могу се наћи видљиви трагови свјетске литературе, Платона, гностика Василида, Оригена и других. Говорило се доста о Његошевом дуализму, али се тим он не обухвата и не разумијева. Он је велики пјесник, изложен разним тумачењима и интерпретацијама. Но његова дубина, живо и животворно језгро његовог стваралаштва, сачувало га је чак и од његових тумача. Он остаје увијек подстицајан за истраживаче, управо зато што се и не може истражити и доћи до његовог језгра. То је одлика генија, који кроз времена сијају том својм зубљом, стваралачким бесмртијем.

Наравно, на Његоша утиче литература, посебно античка, Хомер, кога је и преводио, као и литература свјетских класика, и наравно савременици, као рецимо Пушкин, Ламартин. Али Његош је првенствено израстао из личне драме, из дубоке укоријењености у народни живот, у историјско и православно наслеђе његовог народа. Зато су сви тумачи, проучаваоци књижевних утицаја, морали на крају да признају Његошеву оригиналност, која се оличава у његовој стваралачкој сублимацији свих утицаја прерађених личним стваралачким искуством.

Његово разумијевање преегзистенције душе човјекове, какву је он описао у Лучи, његова пјесничка интерпретација фундаменталних, првенствено теолошких проблема, његово, пјесничко одступање од Библије, све је то мање важно од његовог личног разоткривања стварне дубине зла и адске силе човјековог Пада, чијом је слијепом енергијом засијано наше земно, историјско постојање. То одступање од Библије у погледу Пада и првог гријеха човјековог је у функцији његовог животног суочења са тајном зла, са метафизичким коријеном зла које се у свијету моћно разраста. Управо због свог дубоког и скривениг коријена, Његош је као дубока душа, морао да потражи његове коријене, не у моралном простору, него у метафизичком.

Он је видио и човјека и свијет и космос као борбу непрестану. Борбу добра и зла, свјетлости и таме, душе и тијела. *У њ (у човјеку) ратује душа са тијелом, у свијету ратују дуси с небесима*, на небу ратије Бог са сатаном, архангели са побуњеним анђелима.

Зло у свијету, у историји, у људима, просто је немогуће сагледати без сагледавања поријекла зла. Зато је он морао из дубине ада, из дубине земаљских стјесненија да се пјесничким крилима попне на небо, да открије невидљиву страну ствари, и другу страну човјекове природе. Он је доиста, опитно, у свом стваралачком духу, у тајнооткрићу видио ту метафизичку, космичку драму, која директно узрокује и производи земаљску драму. Ту

небеску борбу између Бога и сатане описао је у *Лучи микроkozма*, свом најмилијем дјелу, али она се прије тог литерарног уобличења, са свом својом дубином и интезитетом одиграла у његовом стварном животу. Његош је био човјек велике запитаности и питања која су га потресала из темеља. Али он није остајао на тој запитаности, он је ишао до краја, не само у правцу мистичких открића, тајнозрења, него се мужански носио са свим тим питањима у стварном животу. У историјској реалности за коју знамо каква је била. У сваком тренутку живота, носећи крст владике и поглавара једног племена које "крсту служи а Милошем живи", он носи у себи ужас и торжество те борбе, ужас искушења, ужас супротних сила, вртоглавих дилема, пјеснички исказаних у *Горском вијенцу*.

Само са тим присуством живог Бога, које је он већ у младости, не само осјетио, него и опјевао (Ја се надам нешто Твоје, да у души мојој сјаје, *Мисао*) могао је да издржава тај пут, тај живот. Та се борба у њему освједочила и прославила. И та борба добила је своје пјесничко уобличење и славу у његовим дјелима, која ни данас нијесу изгубила на свјезини.

Његош, је и старозавјетни и новозавјетни човјек. Он је као владика познавао Библију, али је није тумачио. Како казују, није ни волио често да служи црквене службе, ни да носи монашке одежде (већ народне, црногорске), али је он био човјек живе вјере, борио се са собом и са туђином, стално се уздајући у Бога и у његову правду. Владика Николај Велимировић је рекао да је он био мање побожан (мислећи на спољашње понашање) а више религиозан, мислећи на унутрашњи живот, непосредно божанско дејство којим је Његош истинки живио.

Али овдје треба додати још један важан, можда најважнији детаљ његовог живота. Његош је одрастао у окриљу свог стрица, владике Петра И, касније светог Петра Цетињског. Човјека једре вјере и светог живота. Великог подвижника. О светом Петру се мање зна него о Његошу, али ми знамо да је Његоша духовно надахнуо и укријепио св. Петар. Његош је цијелог живота остао дубоко захвалан свом стрицу, светом Петру Цетињком. Као знак те најдубље везе он му посвећује цркву коју је саградио на Ловћену (1845) као своју надгробну Цркву, у којој ће бити касније сахрањен (а коју су комунисти седамдесетих година прошлог вијека порушили и намјесто ње направили пагански маузолеј!). Он је осјећао то присуство, живо присуство, стварну помоћ свог стрица и за његовог живота и послје његовог упокојења. Зато га је он, против свих канона цркве, послје три године од упокојења прогласио за светитеља. Кажем против свих правила Цркве, мислећи на спољашна правила, а показало се да је све урадио у дубокој сагласности са црквом, јер је митрополит Петар доиста од Бога удостојен светости, што су посвеједочиле његове нетљене и чудотворне мошти. Као што свједоче и дан данас. Ето то је Његош, којему се могу наћи многе замјерке, многе

неусаглашености са црквеним правилима, са теолошким разумијевањем извјесних проблема и појмова, али он је живио унутрашњим сагласјем са Богом, творцем неба и земље и истинским надахнитељем човјековог стваралачког чина.

Много је проучаван утицај античке литературе, античке драме, епа и философије на Његоша, али не богослужбеног и литургијског језика.

Не треба заборавити, међутим, да је Његош служио литургију и да је сасвим добро знао црквени и литургијски језик. То јасно свједочи његова *Луча Микрокозма*, коју је и написао за вријеме Великог часног поста, за четири недјеље не излазећи из келије. Без црквеног (црквенословенског) језика и литургијског славословља немогуће је доживјети *Лучу*, па ако хоћете ни *Горски вијенац*. Преко црквеног и литургијског језика, и наравно Библије, Његош је сачувао ту живу везу с Творцем васионе и сваког створења. С тајном човјекове слободе и жртве. Преко црквеног језика, Његош је сачувао везу са словенском, православном културом, овдје у Петербургу то треба рећи, гдје је и завладичен (1834), и одакле се снабдијевао са књигама које се и данас налазе у његовој библиотеци на Цетињу.

О том утицају литургијског језика, и литургије као богослужбеног чина на Његошево дјело у последње вријеме код нас пише др Жарко Видовић, написавши неколико књига сагледавајући те, дубље односе у његовом пјесништву.

У литургији је сажета цијела драма Христовог живота, његово приношење на жртву за живот свијета, негов силазак у ад и свијетло васкрсење. Управо имамо то на уму кад размишљамо о *Лучи микрокозма*. Он је литургијску инспирацију и тај химнични тон црпио из богослужења. Химнични тон од самог почетка, од посвете свом учитељу, Сими Милутиновићу, химничност у дубокој запитаности (вапрошењима) човјека под небом о његовој страшној суби, у страшној егзистенцијалној потреби да опитно дође на извор тајне.

Његош је, иако понекад пријек, и понекад суров човјек, у још суровијем времену, (себе је називао "кнезом међу варварима и варваром међу кнезовима") увијек имао то смирење пред Богом, од почетка до прераног краја свог живота, кад он каже (умирући, у 38. години) да смирено иде пред Бога, говорећи: "или пред твојим лоном да вјечни сан боравим или у хорова бесмрте да те вјечно славим".

Сва је *Луча микрокозма* разгоријевање те унутарње тајне, искре бесамртне, стваралачке силе која га вазноси до врата чудесах. Он не може ничим да се утјешу, никаквим одговорима мудраца, који су за њега *кроз мраке жедно тумарање*, док не дође на извор чудаса. На извор творачке силе и творачке славе. И није могао да се утјешу ни красотом неба и Божијих чудеса, док није видео узрок човјековог пада, узрок изгнања са неба (из раја)

док није видио ту *таблицу човјекову* "с обје стране начертану, с два сасвијем противна закона". Са једне је стране уписана Божија милост, печат Творца и божије благодати, која није напустила човјека ни послје његовог изгнања са неба (раја), а са друге, адско наследије, печат Адамове свезе са сатаном.

Та два *противна закона* која носи човјек у себи извор су његове вјечне и историјске драме; искушења, сукоба, понора и боготражитељских надахнућа. Зато Његош, тек послје најдубљег опитног увида у метафизички извор зла, у устројство космоса, и човјекове онтолошке позиције, почиње опет да гаји наду за човјека, јер га Божија милост не напушта, тварцу изабрану. Он тако, прошавши предисторију човјековог пада с неба и његовог изгнања на земљу (*јудол плачевну*) може да каже: "Син достојни Оца превјечнога обука се у челољечество, Наоружан оружјем правде /Попирући злобу и тирјанство/ Добродјетел у храм освештава ...Воскрсењем смрт си поразио".

*

У Петербургу, на Филолошко-математичком факултету државног универзитета 13 и 14 новембра 2001, одржана је конференција, (која је била практично наставак симпозијума из Никшића) с темом Његош и Словенство. Нашу делегацију представљали су: Митрополит Амфилохије, проф. др Радмило Маројевић, Ранко Јововић, Желидраг Никчевић, Андрија Радуловић и Милутин Мићовић. Овдје имамо, можда већи дио бесједе коју је том приликом Митрополит Амфилохије изговорио на руском. Скинули смо са магнетофонске траке тај дио и текстуално га адаптирали (прим. уредника)

ЗЛАТА КОЦИЋ

СВЕТЛИ ШАР: ТЕЛО И ДУША

(*У њ ратује душа са тијелом*)

Песма из вечерње службе "Свете тихиј" (Светлости блага) заснована је на поређењу сунца са Исусом Христом: "Хотећи да спасеш свет, дошао си једном на земаљски залазак, у јестаство наше". Гледајући сунце стварносно на заласку, растужен због рушевина пред собом и посрнуле човекове природе, патријарх јерусалимски Софроније обраћа се сунцу надстварносно, Сину небеском. Видимо метафоричку слику небеског светила, громадног шара који ублажава сјај да би био доступан погледу, и земног житеља као честицу која се од њега оделила али му хрли натраг јер је прожета умиљенијем, одухотворена благодаћу, услед чега и сама личи на мрвицу која светлуца. Залазак сунца приказан је силаска Сина Божјег помраченом човечанству, ради просветљења и обнављања.

"Сине неба, дијадимо Зевса" - обратиће се и Његош сунцу, активирајући архетипско: библијско и митско. "Ђе се сунце христјанству родило" рећи ће устима Игумана Стефана, о Божићу. Наспрам сунца, и миријада "воздушних светилах и шаровах", такође ће поставити сићушног човека, и све његово сићушно, мисао, идеју, напоре - као куглицу, шарић. И овај шарић, атом мислећи, стремиће светилу небеском, доживљавајући себе час као честицу "смртне прашине" час као "честицу огња бесмртнога" или "божествену искру".

Метафизичку представу о целовитости света, јеванђеоски човек исказује помоћу метафоре: Бог је глава живог организма, Црква је његово тело. ("А ви сте тијело Христово и уди међу собом"; "И он је глава тијелу цркве"- Кор.12,27; Кол. 1,18). Човек се удостојава осећања да и сам постаје честица Целовитог Бића. Приказ Усековања главе Јована Крститеља (истовремено с главом на раменима и главом посеченом) учи нас да је веза између главе и тела - у крајњем, између Бога и човека - само наизглед прекинута; да представа о том јединству, мада и те како нарушава, може бити обновљена. Могу "доћи к себи изгубници", казао би Његош. А устима Владике Данила: "Да, кад главу раздробиш тијелу/ у мучењу издишу членови". Ако је овде реч о глави у смислу предводнику народа (а наћи ћемо и ово: "она пјесна изведена/ из главе је цијела народа") - смисао се тиме не исцрпљује. Открива се и дубљи карактер везе између главе и "членова": "Боже драги, који све управљаш/ који сједиш на престол небесни/те могућим заживеш погледом/ сва свијетла кола у простору(...) који си се милосно склонио/ дјејателне оживит членове/ малом мраву ка гордоме лафу"... Сliku раздробљене главе и издишућих членова данас читамо као најтеже пророчанство о човековом убијању Бога у себи, о обезбожењу света, којем смо сведоци.

Човек библијских времена био је кадар да себе поима као део метафизичког тела Божјег не бунећи се што метафизичка глава има примат над његовим сопственим физичким телом, укључујући и главу. Јер управо поимајући суштину ове парцијалности, он је могао да назре своју сопствену целовитост, то јест да спозна себе као биће не само телесно но и духовно, којим се огранком управо и може улити у вечност.

Мит чува ово човеково осећање сопствене целовитости, у оквирима целовитости света. Мит открива и нове просторе, у којима хијерархијски низ глава - тело не трпи измене, већ тело, остајући елементом нижег ступња, добија већу аутономију. То јест, трансцедентна глава задржава примат, али у нижим ступњевима појављује се нови примат, ма и другостепени. Овај или онај део људског тела - глава, срце, стомак (дигерица!) - добијају централно место постајући прикривени извор живота, у коме се налази душа или који је с душом поистовећен. (Пример: "џанцигеру" са значењем душе; у руском реч "живот" са старим значењем жизњ/ живот - "Владико живота мојего"; и с

другим значењем - стомак). У народном предању овај источник живота - или душа - често се именује као снага јунака скривена испод седам, девет слојева, које треба разоткривати, при чему они симболизују различите облике, нивое постојања.

Мотив глава - тело, уз подразумевање душе, изразит је у народној песми "Обретеније главе кнеза Лазара". Посечену кнежеву главу спуштају у кладенац, док тело остаје на бојном пољу. Након 40 година, намерници ваде из воде главу, која сад већ светли, и она се котрља према нетрулежном телу да би се с њим спојила. "Света глава ка светоме телу" - вели народни певач. Под обретенијем главе, показује се, он подразумева више: обретеније вечности.

У слици библијског, Четвородневног, Лазара - имамо тело умрлог, леш; долази "Светлост блага", Христос, Слово живота, Глава која светли - и душа се враћа у тело, с њом и живот, у царству земаљском, али као прототип вечног небеског живота.

У слици кнеза Лазара имамо тело умрлог, при том обезглављено. Нема главе, то јест нема опипљивог Христа (Он седи с десне стране Оца). Али постоји прича о библијском Лазару, постоји песма о Светлости благој, то јест *лик/слика живе/отеловљене душе - куглице/шарића који светлуца*. Постоји она капљица силе *Слова небесног*, која се улива у слово земаљско. Управо она и чини шарић светлуцавим, доприноси да та слика постане прототип главе која се котрља и светли - односно душе кнеза Лазара. Захваљујући тој капљици, слово земаљско одиграло је улогу Слова небесног - подарило је живот Кнезу, свецу у царству небеском. Ко је, по милости Божјој, изрекао слово живота? Вера и љубав, мора бити - његова сопствена и његових земаљских са-житеља, па и народног певача.

Да ли је дрзновен, тај певач? Да; али честицу привлачи њен Источник, и не стремити њему за њу је исто што и одбијати да постојиш. Приклонити се могућности не-постојања за верујућег је грех; одрицање од Творца. (Певач је био у праву. У Раваници леже нетлене мошти светог Лазара. И светла глава, дошла из Цариграда чудом). За певача, творца земаљскога, не бити пре свега значи - не тражити, не одгонетати, не наслућивати тајну постојања. Тога се боје земаљски творац и земаљска реч. Сетимо се Ломоносовљевог осећања изгубљености у непојмљивим космичким просторствима ("Отворио се бездан, пун звезда, звездама нема броја, бездан нема дна"). У том простору човек је "зрнце песка у морским таласима", "мала искра у вечном леду", "крхка трунчица праха у снажној олуји", човек је немоћан пред питањима без одговора која су свуда наоколо, пред величином небеског Творца. "Немоћан и наг/ с тамним понором - очи у очи" - додаће Тјутчев; док Његош, готово у исти час, зазива "да се бездне мрачне освијетле", уносећи огромну напетост својим тешким лучним захватима: "Ми смо искра у смртну прашину/ ми смо

луча тамо обузета". С једне стране - човеково осећање сопствене сићушности, најпре услед немоћи да спозна самог себе (Чоек чојку тајна је највећа; он сам собом чудо сочињава). А с друге - осећање припадности Великом и Целовитом: "У човјека искра беспредјелног/ Ума твога огледа се свјетла". Како год да је мала, искра је "бесамртна", јер је "искра небесне љубови".

Подвучимо - зрнце песка, искра, трунчица праха - увек слика шарића. Коју Његош развија до размера небеске симфоније. Пуноћа светлости која се точи, као и "армоније", при том, у "Лучи микроkozма" подразумева драматику непрекидног космичког - и људског - напора самообнављања, законитост преображаја: "Шта шарићи они мали значе/ У пламеном овом поднебију/ Те се дижу, спуштају правилно:/ Тмасти ничу к небу свештеноме/ А свјетли се к низу спуштавају?" Ова драматичност, продубљена сукобом побуњеног који би да наруши ред, с једне, и бранитеља поретка, с друге стране, продубљује и метафору граничне линије између светлог и тамног, у општем, али и у појединачном, у самој честици, "шарићу": границу на којој се распиње Адам, овде најпре покајник, први, па тек затим прогнаник. Драма борбе добра са злом зачета је у њему у горњој сфери - пре пада, пре задобијања плоти (пре "душевне таблице" с два "противна закона" - законом правде и печатом "свезе са Сатаном"). Како да схватимо ово Његошево "померање" библијског сижеа? Можда је песник Искупитељева (и искупитељска) страдања на доњем тасу доживљавао тако дубоко да им је морао придодати разлога, на горњем? Јер, равнотежа захтева потпуно поништење Сатаниног, Адамовог искорак, те је, дакле, морало доћи до страшног пострадања, зарад пуног разрешења у доњој сфери. Где је друго, спасоносно ваплоћење, које је имало за циљ да потре првородни грех и искупи га, имало у себи и обрнут смер - како смрт тако и поништење смрти: "Син, достојни оца превјечнога/ Обука се у человјечество", да би "васкресењем поразио смрт". Као и при првотном умиљенију творца песме "Свете тихиј", дотицај са Сином небеским - персонифицираним у сунцу - испуњава човекову душу изводећи је из помрачености. Назовимо ову пуноћу обретенијем душе.

Готово век и по касније, Миодраг Павловић као да реплицира Његошу. У поеми "Златна завада" - где се активира мотив главе Кнеза која се котрља ка телу - душа је "облик мишљења ни из живота ни из смрти": из те средње позиције посматра се златна завада два света, то јест општих противуречности чије укрштање јесте залог неугасивости живота. У спеву "Дивно чудо", са замишљу коју бисмо сажели као пут ка преображењу, дат је симбол "неуништиве и мудре грумени", у којој се сједињују слика "искре разума", то јест рационалне спознаје, чисти дух, препознатљива његошевска

"искра бесамртна", и - "мрва светлости" коју доживљавамо као милост божјег просветљења, божје љубави. Тек сливене у грудима песника, Кнеза, оне би могле да засијају као звезда. Да ли ће до тога доћи? Сумња није мала, питање о избављењу остаје отворено; наду или упозорење нуди Павловићев стих "На крају спасава само целина". Тежи се, дакле, оном осећању целовитости захваљујући којем су испеване и песма "Светлости блага" и "Обретење главе", из каквог се и расипају ка нама ломоносовске, његошевске, павловићевске искре- шарићи. О усуду тежње за целином говори и Бећковић, такође подсећајући на Лазареву главу која тражи тело, на Обилићево тело које тражи главу, на то да смо ми "честице Светог Саве, тела које поново састављамо" ако се окупљамо у храму, баш као и у Његошу, у језику - јер, "потреба да се различита памћења склопе у једној глави и општа судбина исприча једним устима пра-својство је које никад неће ишчезнути из свести језика". При том су та "једна уста" - управо Његошева: "Никад није било једне главе/ да је могла јаче заманути" пева Бећковић.

Али данашњи човек види себе у крхотинама митског огледала и његова представа о свету и самом себи нужно је раздробљена. У најбољем случају он назире затамњени проблесак који нејасно оживи сећање на пра-целовитост света. Том тренутном подсећању тешко је да се оваплоти у реч (уметничку, стваралачку - слово живота) , јер не може да проструји кроза све делове, удове оног целовитог метафизичког организма света. Да струји, тече, а не само да жигне као болно пробадање у прсту.

Прст који сигнализира о болу и глава која тај сигнал прима - данас ово не буди друге асоцијације до медицинске. А спремност библијског човека да жртвује део свог физичког тела да би досегао ону вишу целовитост све-света у све-времену (Ако те рука твоја саблажњава, одсеци руку) - данашњем човеку чини се бесмисленом, јер му је неразумљива, недоследна. Он не види себе као прст, хијерархијски митолошки низ он је изврнуо наопако, свргнувши метафизичку главу света и настојећи да је замени својом сопственом, вајкајући се и беснећи што га баш она, његова сопствена глава, све време подсећа на свргнути пра-образ.

Изврнути хијерархијски низ показује Булгаков метафором, која као да у потпуности пародира причу о светлој глави нашег Лазара. Ту је све изокренуто: посечену главу човека новијег доба, Берлиоза, узима владар мрака, да би се напио људске крви, из лобање као из чаше, антитезе путују. У народној песми глава се налази у води (која дарује вечни живот) и у њој почиње да светли. Код Булгакова пак напитање који дарује живот - али живот владару мрака - није вода већ крв, и налази се у лобањи, бившој глави. Треба ли наглашавати да ова метафора упозорава на крајњу удаљеност од митске представе о спајању главе с телом, као и од библијске представе о целовитости света, вечном животу душе.

Данас, поетски поглед Павловићев открива "тамно дно светлости" : "светлост има сопствену таму - то су ватре паклене и слатке". Но општу профанацију он сагледава као завршну етапу космичког рушитељског циклуса, после којег размотани калем конца треба да почне да се намотава. Ако се овај песник, после Његошевог тражења "узрока паденија", после Булгаковљевог упозорења, враћа слици неугасиве искре, светле и свете главе - како то да сагледамо ако не као покушај да се калему преокрене смер, ка новој етапи стварања.

Има ли ту дрзновења?

Дрзновење - као да је саставни део земнога стварања. Нема смирења, има страсти одгонетања тајне постојања - може ли песник без ње закорачити на пут ка Источнику?! Он није светац; код светог видите жељу да се прионе уза Светлост, и - милост открочења, то јест смиреност, одсуство страсти. Стога, ваљда, песник и не зна за блаженство, но тек за радост стварања (сетимо се усклика на врхунцу стваралачке радости :Ах ти, Пушкине, ах, кучкин сине!). Колико год да је спутавана гордост, извештан њен удео ту је, изгледа, незаобилазан (сетимо се Блоковог :Данас сам геније!) . Ипак, корак по корак - пут одгонетања као да се преобраћа и у пут смирења. Ако је добијени талант умножен - дрзновење се, надајмо се, може опростити песнику? Јер, оно из века у век обнавља, васкрсава куглицу: одухотворавајући шарић који светли у души. Оно помаже тој честици да различи себе саму у миријадама сродних у небеском пространству.

Једну такву наћи ћете код Драгана Лукића. Сјајна песма у прози, за децу."Ко станује у лопти?" Бели зека, бела птица, точак. Кад спавају, лопта мирује.Кад се препиру, лопта скаче, котрља се, лети. Живи свој живот, покреће играче.

Ко станује у шару? Тело, душа, оно треће. Кад спавају, трулиш. Кад се препиру, кад у шару " ратује душа са тијелом" - болујеш: падаш, устајеш. Кад превагне тело, шар се затамњује. Кад предњачи душа - он заискри. Тако се помераш. Према великом шару. Према нади да ће се светлина вратити по гњило и тмасто и натерати га да се преобрази, да узлети.

.....Овдје текст ДУШКА БАБИГА- Мистичко искуство као извор Његочшевих идеја.....

СОЊА ТОМОВИЋ- ШУНДИЋ

БОГОТРАЖЕЊЕ У ЛУЧИ МИКРОКОЗМА

Његошева религиозна мисао утемељена је на питању над питањима, истини над истинама, живом Богу. Његово религиозно промишљање се заснива на појмовима који су сродни хришћанском учењу и аналогним појмовима

византијске теологије и православног духовног хоризонта. Моги аналитичари и истраживачи Његошевог пјесништва уочили су различите пјесничке значењске структуре и нехришанске слојеве у његовом дјелу. Подвлачи се подударност са орфичком, неоплатонском, гностичком, манихејском и кабалистичком традицијом. У основи Његошеве пјесничке рефлексije пратимо различите утицаје и инспирацију коју је пјесник изводио из највиших философских и књижевних дјела, од Платона, Плотина, до пјесника Милтона и Ламартина. Основни концепт Луче можемо довести у везу са Платоновим и Оригеновим идејама - замисао о претпостојању душа и њихово тјелесно заточење, као последица пада у гријеховно стање. У том смислу значајно је расвјетљавање мисаоних преслојавања код Његоша и упућивање на нехришћанске садржаје или писце које је званична хришћанска религија одбацила као јеретике (Ориген).

Међутим, анализирајући Његошеву *Лучу Микрокозма*, у којој је јзгро његовог теолошког расуђивања, долазимо до закључка да су унутрашњи слојеви прожети најдубљим умовањем хришћанског Истока: по тону, језику и мисаоном супстрату израженом у хришћанским појмовима и терминима. Готово сви релевантни појмови православне мисли, оригиналног хришћанског учења и Откровења пророка Библије, заступљени су више или мање, код Његоша. Није ријеч о узгредним и небитним чињеницама. Те кључне идеје одређују главне антрополишке и егзистенцијалне токове, а то су птања покајања, спасења, васкрсења, стварања, богопознања, гријеха, блаженства, благодети, љубави и сл. Његово душевни зрење, за разлику од нехришћанских писаца везано је за поимање живог Бога Христа кога види као искључиви пут спасења. Лични сусрет са Богом је циљ и основ егзистенције, иако рационално непојмљив, открива мистерију дубљег сазнања. То је Бог који жели да се открије човјеку -живи Бог Аврама, Исака и Јакова, Бог коме се могуће обратити и чије је јестаство прва и последња истина.

У античком схватању наглашен је скептицизам у погледу сазнања Бога. Платонова философија учи о транседентном добру које је у крајњем несазнатљиво. Као вјечна суштаства-парадигме, идеје су безличне, и у крајњем случају неприступне за човјека. Само хришћански Бог као личност омогућује однос човјека и Бога. Његошева поезија инспирисана је хришћанствим искуством богопознања као заједничарења са живим Богом.

Луча Микрокозма је конципирана као поетски израз интензивног трагања за духовном основом и Творцем васионе. То искуство није рационално, већ укључује умно и духовно сабирање: ум, логос, вољу и слободу. Урођено стремљење душевне *искре* (Луче), ка свом извору и

свједочанство о пјесниковј бого-чежњивости имамо у рефлексивним пјесмама *Црногорац к свемогућем Богу* и *Мисао*, али је *Луча* прави израз Његошевог трагања сродна псалмопјевцу који пјева: *Жедна је душа моја Бога, Бога живога, када ћу доћи и показати се лицу Божијему (Пс.42, 2)* Виђење Бога лицем у лице, лично општење, први је основ хришћанске антропологије. Отвореност у општењу и љубави повезана је са снажним унутрашњим покретом душе, која се љубављу креће према извору Љубави. У *Лучи (Посвета)*, прије изласка из свере чулности, имамо стихове посвећене бескрајној љубави за Богом: "Колико сам и колико путах/ Свод плаветни неба свештенога/ Брилијантним засијат сјеменом / Заклињао душом запаљеном/ Да ми свету открије таину / Али га је Творац украсио/ Велику му књигу отворио/ Да твар слави Творца и блаженство / Ал да човјек на ње листу чита/ Ништавило прекомјерно своје)" (Л.М. 50-60, *Посвета*)

"Запаљен таинственом ватром", пјесник осјећа неизрециву Тајну (Пј. 222,10-11). Синтагма "запаљена душа" или "света Тајна" која се открива "само души пламена поете" упућује на светост пјесничке ријечи која прекорачује границе чулног опажања. Пјеснички језик је подеснији да изрази истину бића неголи апстрактни језик науке и философије. Дослух са неизрецивим и не-именљивим је привилегија великог пјесништва. Језгро вјечних тема од Хесиодове *Теогоније*, *Махабхарате*, *Изгубљеног раја*, говори нам о интензивном продору у сверу највиших истина. Хелдерлин записује : "Пјеснички бивствује човјек на земљи". Аутентичан простор умјетности и пјесништва, узима се као кључно искуство у антрополошкој свери. Његошев одговор о смислу умјетности такође упућује на треансцендицију. Пјесничка ријеч је "неба влијаније" а "дијалект пјесника - величанство творца", како читамо у *Лучи*. Задатак пјесништва је окретање божанском, као природном извору. Величанство Творца и његовог дјела је надахнуће за пјесништво које апсолутизује принцип свеопште хармоније и прослављање Бога.

Природа про-славља (јавља) Бога; пјесник про-јављује божанску истину уобличавајући је у пјесничку форму: "Твар ти слаба дјела не постиже/ Само што се тобом восхићава"(140-42). Задивљеност је природна пред тајанственом силом Божијом, а усхићеност и занос пред савршенством природе је пјеснички одговор на Божију пројаву.

По Његошу наша судбина одређена је "влијанијем тајнога промисла ... чију тајну постић не можемо". Пјесник се обраћа "свештеном небу" безуспјешно трагајући за тајном космичког устројства. Умовање "земаљских мудраца" не прелази границе опажајног свијета; њихово знање није друго но "кроз мраке жедно тумарање/ до погледа једног угашеног". Човјек се само у магновењу сјећа "прве своје славе" и блаженства које је изгубио. Та нејасна представа душе "крије се" од унутрашњег зрења. Његош

одлучно одбацује чула као извор сазнања (вишег реда) али и разум као могућност да се појмовима изрази истина бића. Потребно је сазнање које надилази чулно и разумско искуство. Пут до тог сазнања идентичан је путу богопознања, што значи пут непосредног богооткрића. То је пут самог Божијег објављивања човјеку, или апофатички пут. Изузетни духовници и подвижници Цркве у тишини унутрашње молитве (мистички опит) успостављали су ту живу заједницу с Богом. Старац Силуан (Атонски) у својим поукама каже: "Молим Твоју благод, погледај на мене са висине славе твоје, и даруј ми снаге да те славим дан и ноћ". Архимандрт Софроније слично говори о потреби личног обраћања Богу: "Моја жеђ да познам Господа била је неугасива". Аскетско занемаривање свега земаљског почива на могућности опита неизрецивих тајни.

Код Његоша пут до Бога је мистички пут. У И Пјевању снажна мистичка визија, ослоњена је на поезију као начин да се религиозно искуство уобличи посредством упечатљивих и интензивних пјесничких слика. Тај полет "у бескрајни океан воздушни", праћен је унутрашњим сабирањем ума, логоса и воље на путу излажења ад екстра. Пјесник се молитвеном формулом обраћа Правди "освештаној руком Творца", као божанској сили која треба да га заштити на путу изласка из свере тварног свијета, у не-тварну свјетлост Божанског бића. Његош осјећа Бога свим бићем, прима га цијелим бићем, али он не открива Бога, већ се Бог открива њему. *Иступљеније* из себе и улазак у сверу која апсолутно трансидира сверу онтичког, одвија се уз сагласност Божанске воље: "Би ли смјела забуњена душо/ Претрћ оков смртне тјелесине / Без свештене воље створитеља/ (Л.90-93), или у ИИ Пјевању имамо стихове: "Када ти је творац допустио/ Да му престол свијетли погледаш/ И прелести раја свештенога... ". Улазак у сверу божанског зависи од божанске "благодатне руке", јер благодат омогућује прелазак од чулног до над-чулног свијета. Пјесник описује своје непосредно искуство: "У ноћ страшном буром разјечану/ Сину мени зрака пред очима/ И глас зачух као глас ангела: Ја сам твоје душе помрачене/ Зрака сјајна огња бесмртнога/ Мном се сјећаш шта си изгубио .../ Ја једина мраке проницавам / И допирем на небесна врата "(И.30-40)

Унутрашње кретање саображено је "зраки сјаној огња бесмртнога" којом пјесник улази у тајну небеског откровења. Сусретање живог Бога је унутрашњи циљ Његошевог пјесништва. У "души пламена поете" разгоријева се страствена жеља за знањем Бога. Пјеник каже: "Свемогућство светом тајном шапти/ Само души пламена поете". То је сродно јеванђелским ријечима: " Бог познаје оне који су његови " (2. Тим. 2, 19).

Разлика византијске теологије и гносеологије у односу на хеленску филозофију и западну теологију је разликовање у могућностима сазнања Бога. Григорије Палама говори о енергетској присутности Бога и његовој

неприступној суштини. По Палами, Бог је по природи неприступан, па, дакле и несазнајан, али је сазнајан преко његових "нестворених енергија" са којима човјек ступа у однос у "синергијском" загрљају (људских, створених и божанских, нестворених енергија). То је мистичкосазнајни пут (богосазнање и богоопштење), који надилази свако друго знање. Флоровски истиче да Бог дејствује својим промислом у творевини, и својим силама и произласцима освећује све што јесте: "Бог није предмет сазнања - Бог је изнад сазнања и апофатичко незнање је над-знање, јер је то сазнање, созерцање" (непосредно сагледање).

Читав свијет прожет је свеприсутним логосом божијим, и зато је симболичан. Симболичност је знак да је творевина оно што симболизује лик живог Творца. Бог се спушта до нас у својим енергијама. Богојављење (теофанија) је откивање Бога у свијету.

Његошева *Луча* је свједочанство пјесниковог изласка у нематеријални свијет, зато је из-ступљеније први корак у надилажењу чула и разума. Пјесничка ријеч је поистовјећена са највишим духовним моћима, а њено теолошко језгро је несумњиви доказ да је пјесникова инспирација божанског поријекла.

Основна мисао и став *Луче* је разликовање Бога по ономе што он јесте по суштини и по енергији, тј, по начину његовог дјеловања у створеном. Будући да је апсолутно транседентан, творац ствара (еџ нихило) и све што постоји изван њега постоји по његовој слободној вољи и благодати. Отуда се створено може кретати смислено ка Богу само по Божијој вољи и благодати. Божанска енергија све-присуствује у природи и то је услов да створено учествује у божанској слави. Његош казује да је ријеч о живом Богу који се открива у створеном а сам по природи остаје не-причастан, или како Његош метафорички каже "таинственом украшен порфиром".

Његош осјећа, види ту провалију између Бога и човјека, и цијеле творевине, али не престаје да се Творцем "восхићава". Он пјева "О свевишњи Творче непостижн ..." Усхићење душе је једини одговор на безмјерност и неизрецивот Божанске тајне. Повратак изворној заједници са Богом и светотаински мисао Божије Творевине могућ је у светости пјесничке ријечи.

Идеја о неприступном и непричасном Богу, свеприсутна је у *Лучи*, али још више у Његовим ранијим пјесмама. У пјесми "Вечерња молитва" пјесник је изразио јасан апофатички став: "Ума мога слаба хитрост/ твог суштаства величество/ кадро није услједити". Божја суштина не може бити предмет знања јер превазилази знање и цјелокупни умни потенцијал. То Његоша приближава апофатичким дубинама источне цркве. Јеванђељска истина је по суштини апофатична јер је искуство живог Бога, а не појам о Богу. Његош пише: "О Свевишњи творче непостижни" (Пос. 140). Апсолутно знање је привилегија Бога. Он је "један који све прониче" (И.60). Његош говори о

великој тајни стварања ријечима: "Ах ти тајно Богу тек извјесна ..." (21). Специфичност мистичког пута је повезана са унутрашњим преображајем којим се оспособљавамо за мистичко искуство. Такво сагледавање и сусретање Бога је једина могућност истинског доживљаја: "Сва ти овдје гину понјатија / Вообрази сами себе гоне/ И губе се у неизвјесности (И, 230-235). Искуство Бога и надчулног свијета значи укидање разумског и категоријалног мишљења. Ријеч је о осјећању Бога срцем, умом и душом, о дубоком унутрашњем доживљају. Пјесник јасно казује на своје иступљеније или, "прескакање природне границе ... изнад границе воображенија". Надилажење разумских одредби одвија се посредством непосредног доживљаја и изласка из свере природног у над-природни свијет. У ИИ пјевању пјесник сагледава "прелести (љепоте) свештенога раја" и наглашава да су "кратки његови погледи" (Л.М. 30), или прецизније да је сила разума изгубила значење коју има у природним околностима: "Ко ће тебе разумјети творче / Ко л могућство вообразит твоје" (30-40 ИИ). Чак ни бесмртни духови вишег реда не схватају Божје савршенство, нити могу појмити његову суштину: "Вељи јеси творче и Господи / И чудна су творенија твоја / Величеству твоме краја нема" (45-50). Смртно биће не може вообразит принцип љепоте коју непосредно опажа, још мање да разумом обухвати Бога по оном како он стварно јесте.

"Величество" Творца пјесник визуелно јасно описује: "На средини непрегледне равни/ Крута се је гора узвисила/ Основ јој је од чиста рубина/ А сва гора маса брилијанта/ Величину горе трнодржне/ И преливе божије свјетлости/ Сви погледи и воображења/ У понјатост довести не могу/ Ова тајна високог промисла/ Непостижна стоји бесмртнима" (ИИ 110-120). Ни бесмртни анђели не могу сазнати Бога.

Цитирани стихови који говоре о "брилијантној гори" на којој се налази трон "предвјечног цара", указују да је мјесто пребивања Бога и он сам неприступачан и за бесмртне анђеле (22). Сам Мојсије у Старом завјету није видио Бога, него мјесто на ком Бог пребива. Његошев Бог је апсолутан и у том смислу изнад простора и времена: "То је круна Бога истинога/ Са којом је сам себе вјенчао/ Над вјечношћу и над временима". Истински (живи) Бог је изнад сваког појма па и појмова вријеме - вјечност. Арханђел Михаило истиче да је Бог изнад идеје Добра: "Који сваког добра-савршенства/ Надвисује и у себи храни" (Л.М.ИИИ, 135-140). Бог за себе каже: "Ја сам сам по себи био" (ИИИ,140-145).

Личност Бога је основ за разумијевање свијета и човјека. Створеном у онтолошком смислу претходи не-створено. Божанска суштина измиче створењу па и највишег духовног ранга: "Ум је само један без границе/ Сви су други кратковиди уми" (ИИИ, 200). Бог је: "Бог стари начела и конца" први и

последњи услов бивствовања, јер је сабиралиште и извориште бића - "Ђе вјенчано биће с зачитајем / Ђе с рађају сунца и мирови" (Л.М. 69,77,79).

Претпостојање "Душе" о којем имамо свједочанство у Лучи има коријен у античком свијету. Међутим, Његошева идеја Божијег стварања упућује на хришћански мисаони хоризонт. У Лучи се може говорити о принципу креационизма ед нихило. Пјесник истиче: "Свемогуће слово је зачело миране у простору" или, "Свемогући (Творац) на трон сједијаше ... Ја сам један који стварат могу/ И који сам свемогућством вјенчан", или "Он је основ свесвјетију" (Пј. 224, 1-2) или "О ти бићем бесконачан/ без почетка и без краја" (Пј. 62, 1-2) или Бог каже: "Ја сам по себи био" или стих, "Свештеном мишљу скроји план битности" / И рече јој -буди и роди се биће(Пј. 162,133-134), или у (Пј.633,33,37) "И душа те моја мала / Више свега узвишена / Тебе што си више свијех / Ти те речју сву твар крећеш / Бог си ума душе моје /". Бог је свемогућ (апсолутан) што значи слободан и ничим условљен у стваралачком дјеловању. Искусство катафатичког богословља учи да је Божанско дејствовање у свијету непрекидно.

Многоименост Бога: свемогући, милостиви, благодатан, један, добар, праведан и сл. су имена која означавају Божанску активност. Читав свијет је символ Бога јер је Бог учинио свијет символом. Символизам свијета је ознака за највишу тајну божанског промисла која присуствује у свему и свему даје смисао. Код Његоша све је тајна. Свијет је таинствен јер је символ Бога, а он је тајна. Природа је Тајна, човјек је Тајна, судбина је Тајна, поезија је Тајна, Вријеме је Тајна, вјечност је Тајна, простор је Тајна, Бог је Тајна. Његош непосредно утврђује размјере те метафизичке тајновитости: "Ах ти тајно Богу тек извјесна / Састав ове пресилне машине / Која креће безбројне миране" /. У пјесми (219, 16-19) читамо: "Ти основа чудесне шарове / И покри их тајности завјесом" /. У *Лучи* се говори о "највишој таини" везано за човјека, или његовој "таинственој искри" и сл. Природа је прожета неизрецивом љепотом (поезија), која је жива и животворна веза с Творцем. (28). У *Посвети* читамо : "Све дивоте неба и небесах / Све што цвјета лучам свештенијем / Мирови ли ал умови били / Шта је скупа ово свеколико/ До општега оца поезија " У (И) пјевању *Луче* истиче се да: "Свети Творац величанством сјаје / У искрама како у сунцима / У смртнима као божествима / Све му скупа свемогуће слави" (И 110-120 И).

Сав космички поредак свједочи Бога. Узлажење пјесникове душе, Божанском вољом обилује "хармонијом бесмртне музике". Читамо о " благодатној сладости" која се у изобиљу излива у "предивна створења Божја и божанственим сјајем поражава вид. "Валови небесне свјетлости се у "бесмртним лучама изливају према створеном. Боја цвијећа је вјечна и прозрачна. Ваздух је прожет "благоуханијем ", и "небеском армонијом" и

визуелним знацима савршенства васионе.У (ИИ) пјевању наднаравна љепота збуњује пјесникову душу: "Мјесто очих да два сунца никну/ И идеју један вијек смртни / ... Не би њени свијетли погледи / Величества небесне прелести / Свеколико могли прегледати / Ти се слаба усуђујеш руко / Да опишеш пољах небеснијех / Величество и красоту дивну / И ангелска вјечна наслаждења/" (Л.М. ИИ 25-30). "Прелести" (љепоте) освештеног, божанског раја тако дјелују да се "језик од чудаствах мрзне".

Анализирајући *Лучу* и искуство прет-постојања душе јасно видимо да је код Његоша естетски склад обједињујућа сила која држи биће на окупу енергијом божанске љубави. Читамо о "светом магнетизму" који објављује "славу божанског укуса" (Л.М. ИИИ,171-172). У Пј. 121, 71), издвајамо стих: "Ти с љубављу владаш и управљаш". Божанска стваралачка активност прожима космос и обједињује га свеобухватном љубави: "Легионах светњи началници / Полећеше од трона вишњег / ... У веселе небесне равнине / Да светкују у слаткој љубави / Паденије неба противника / (Л.М. 5И,171-176) .У (ИИ) пјевању Луче : "Њихајућ се на зефирна крила/ Поју пјесме вјечите љубави" (100-110,ИИ).

"Химне вјечите љубави" представљају сабирну силу божанске благодати, јер то одржава створење у вјечном добру (битију). "Вјечни огањ свештене љубави" која влада царством свјетлости постаје неразорива унутрашња сила: "Сад нас ево у царство свјетлости / На валове тихе бесконачне / Запаљене огњем бесмртнијем / Вјечнијем огњем свештене љубави" (Л.М. 15-20,(ИИ).

Саздање васионе је слободан чин божанске слободе (љубави).Та Божанска љубав ствара дјело саобразно себи, и свом "величеству" и "премудрости". Њепота и савршенство нису ништа друго него знак да се Божанска нестворена енергија (благодат) оспољила у космосу. Бог се показао у свом дјелу. Естетски склад је видљиви доказ његовог реалног присуства.

У том контексту Владимир Солојов у "Духовним основама живота" пише: "Смисао света а у њему и истина Божија, јесте унутрашње јединство свакога са свим. У облику живе силе то јединство јесте љубав" (33). Његош однос са Богом такође види у благодетној енергији љубави: "Јер ангела једног небеснога/ Да улијеш свето наслаждење /У горди стас кедре небеснога/... Би се с врха до дна растопио/ Од преслатке духовне насладе" (Л.М. 6...?) Превладавање онтолошке дистанце(Бога и човјека) је сједињавање кроз љубав, јер је она жива сила, пламен овог сједињења. Специфичност љубави лежи у могућности да створено партиципира у Богу посредством сједињујуће (благодатне) силе љубави. Њубав као централно језгро је животворна енергија која уједињује створено с Богом.

Пројава Бога у природи је Његов пут к нама, снис-хођење, теофанија, како каже Лоски, односно јединствени пут што води у два различита правца: "Бог се спушта до нас у својим "енергијама" које га откривају, а ми се успињемо до "јединства" с њим у којем Он остаје несазнатљив по природи". Катафатичка или афирмативна теологија је тумачење смисла божанског излажења својим енергијама. Апофатичко богословље је уздизање ка јединству с Богом у коме се стварно обожује учествовањем у божанској благодати. "Обожујуће јединство" је крајњи циљ и сврха која се остварује кроз синергизам Божанског и људског.

Мистично искуство Бога и живо општење, представљено је као најживље унутрашње кретање, даровано "свештеном вољом створитеља". То личносно сусретање Бога, велика је тема *Луче Микроkozма*. Пјесник је свјестан посебности овог искуства. Надмисаоно познање и екстаза је непосредан сусрет, јер се привлачење (стремљење) остварује не принудом већ по слободи љубави. Способност сазерцања и пјесништво као Боговиђење је опит неизрецивих тајни, вјерно апофатичком духу источног предања. Почетни корајк је надилажење себе духовном екстазом у којој, кроз откривење заборављамо на себе. Почетак мистичког живота повезан је са преображењем природе. Пјесничким иступљенијем из себе, пјесник омогућава непосредни сусрет с божанском животворном силом, као јединствен начин познања Бога. Такав непосредан сусрет Његош је, пјеснички упечатљиво, описао у *Лучи*.

Божидар Денда

ПОЈАМ ПРИРОДЕ У ЊЕГО ЕВОЈ ФИЛОЗОФСКОЈ МИСЛИ*

Изворно значење *еинаи*, бити, евоцира на живот, на живо биће, али и на чинјеницу трајања и идентично је са појмом пхјсис, чије се име не може супротставити ничему јер говори о ономе што свему даје име. Етимологија рије и пхјсис упу ује да је рије о изведеници из глагола фио, то најнепосредније упу ује на зна ење бити. Наставак сис говори да се ради о номина ацтионис, дакле да рије озна ава неку дјелатност, неко у функцији "бити". Сходно тој морфоло кој одлици, рије пхјсис би морала озна авати процес јестања, настајања, ра ења, ра ења, произво ења, при ему се сасвим природно и неминовно подразумијева јестање ра ање, произво ење не ега. И ту су два темелјна зна ења појма пхјсис:

1.Само јестање свега то јесте и њихова бивствовна цјелина и укупност, бивствовно јестаство и

2.Бивствовно устројство неке ствари, оно по ему она јесте то то јесте, битност, су тина и њено бивствовно поријекло.

Природа је тако, како у својој етимоло кој анализи, одре ују и појам пхјсис, ка е Мартин Хајдегер²⁹, оно из себе ни у е, оно себе отварају е развијање, оно у таквом развијању у појаву ступање, и у њој себе др ање и устрајање. Дакле, самоизрастанје, саморасцвјетаванје, али и остајање и др ање у појави и развијање и трајање у присутности. Ова пхјсис је тако само бивствованје, би е ијом снагом бивствују е тек постаје и остаје опа лјиво. Тако је, како примје ује Хајдегер, би е било именовано рије ју пхјсис. Први гр ки филозофи су били физи ари у изворном смислу рије и, јер су проу авали пхјсис и били увјерени у њено материјално постојање. Пхјсис је за њих темелјна интуиција, искуство би а, као бивствованје, изворна снага која ра а све бивствују е. Зато ни сазнанје тако схва ене природе није могло бити збир природних феномена, ве једино она изворна и темелјна интуиција, која продире у извор и темелј ствари.

Тако је њихово бавлјенје космоло ким темама, осим тога то је озна ило по етак развоја европске филозофије, указивало на онтологију, по својим одликама космоло ку, јер је предмет њиховог интересовања била творевина, а по својој методологији особито формулисани модел филозофског ми лјенја.

Тако је онтологизовање као особина ми лјенја да све то сматра постоје им, онти ки утемелјује, могу е уо ити и прије Талеса. Тада се

²⁹ Vidjeti iz Uvoda u Metafiziku Martina Hajdegera, o tome

онти ки статус изводи или преко генетског ланца из једног извора цјелине, онти ког, како поступа теокосмогонија, или се подарује самим именованјем, како се пона а митотворни дух. У теокосмогонији, цјелина постоје ег се утемелјује бо анским генеалогима, које се у до оног иницијалног бо анског, као исходи ног темелја свега постоје ег, а то зна и и свега онти ког. Тако је многоврсно и многоструко доведено у супстанцијално јединство генетски одре ене су тине, а довести разноврсност појавног у једност су тинског, био је један од главних захтјева филозофије која се помалјала.

Филозофија се ра а из окрета од питања " та јесте прво" ка питању " та јесте". Тако у питању није ви е оно прво из ког настаје све друго, ве оно по елно које јесте у свему другом и на темелју којег све друго јесте и које је и само јесте. Тако е се темпорални приус онтологије транспоновати у онтоло ки приус филозофије, инитиум е се транспоновати у принципиум, генеалогја е постати онтологија.

Први онтолози или филозофи које зовемо предсократовцима за оно по елно и вје но прогла вају материјалне принципе, воду, ваздух, ватру, док је цјелина постоје ег схва ена у јединству. Јединство које обезбје ује бо анска генеалогја би е у предсократоваца, протума ено у јединству које обезбје ује физикална онтологија. Према томе мо да бисмо могли да космологију предсократоваца одредимо као апстрактни материјализам, јер они свакако нијесу били материјалисти у на ем смислу рије и. Са њима смо ве могли направити разлику изме у појма "јединство у разлици" и разлике која прелази у јединство, а то је филозофски појам. Мо да се мо е ре и да ови мислиоци нијесу били толико филозофи колико првобитни нау ници који су поку авали да објасне материјални и сполја њи свијет, али морамо се подсетити да се нијесу зауставили на оном улном ве су нади ли појаве, доспјели до ми лјенја.

Платон нигдје колоквијално не износи своје у ење о природи по то у његовим о има та наука није ни могла имати статус озбилјне науке и претензију да буде егзактно знање. Тим прије то је истинито знање резервисано само за оно то је вје но и непромјенљиво, а то је за Платона, како је познато свијет идеја.

Аристотел је природу до ивио као цјелину постоје ег, као цјелокупност ствари подло них кретанју. Пхйсис је оно из ега, као првог иманентног расте оно то расте, а ово "из ега", подразумијева заправо твар. Пхйсис је тако по ело кретанја и промјене, а кретанје је сваки природни процес. Са имају и, Аристотел за пхйсис ка е да је то су тавство оних ствари које у себи самима као таквим имају по ело кретанја, па је физика одре ена као разматрање о оним стварима које по ело кретанја

имају у себи. Пхйсис је на крају по ело кретања природних бивствују их које је у њима присутно некако, или по мо ности и по усврховлјенју.

Плотинова филозофија природе полази од инјенице да је свијет настао кроз процес еманација, односно изливања бо јег би а, при ему се оно не смањује и не мијења. Тако се из бога као првог и врховног на ела излива и ствара итав материјални свијет, док је материја сама по себи ли еност, а не позитивно на ело.

Средњевјековна концепција појма природе је теоцентри на, па је природа осполјенје, сполја нја манифестација бога, док се као воде а карактеристика испоставља о тра дистинкција изме у ивог и не ивог, духа и материје.

На врху појмовне пирамиде се као најоп тији, налази појам бо јег би а, док се на прави плотиновски на ин озна ава то најви е би е, као нестворена, али по себи стварају а природа. Она из себе ствара свеукупност ствари, које стога не садр е ни та друго, него његову појаву. Из бога слиједи најприје интелигибилни свијет, као природа која је створена и сама ствара. То је царство универзалија и идеја које ине снаге које дјелују у стварном и појавном свијету. Свеукупност тијела твори природу која је створена а сама не ствара. Поједина на ствар није дакле дјелотворна као таква и има најслабији степен постојања, тј. би а у себи. Зами лјен као циљ свега дога анја, бог се озна ава и као природа која нити је створена нити ствара. То је идеал непокретног јединства, апсолутног мира, на крају свјетског процеса.

Ми Бога схватамо према његовој творевини, тврдили су како латински оци на западу, тако и гр ки на истоку, у првим вјековима хри анства. Сва мо видљивих и невидљивих ствари, дакле цјелокупне природе, налазила се прије стварања у Богу, посредством његовог Логоса, који, ни из ега слободном волјом, а не по ну ности, вје но ра а Рије , Логос или Слово Бо ије, кроз које ствара све то је створено. Природа је тако дјело Бога који ју је створио у времену, заједно са њим, при ему створити природу, зна и, створити је у свему ономе то она јесте, укљу ују и материју која није постојала нигдје прије стварања. Управо је ово последње, мјесто, на којем се битно разилазе гр ка и хри анска филозофија по питању природе и стварања свијета, јер док с једне стране прва, кроз онтоло ки апсолутизам космоло ке датости заговара тезу према којој овај свијет постоји као затворени, себи собом довољан и оправдан систем, те према томе, његово постојање утемелјује у ну ности, дотле, овај други, хри ански концепт, постојање свијета претпоставља и узводи једној ви ој онтологији, Богу, који га ствара слободно, актом своје слободне волје, а не по ну ности, и од којег се, као Творац од своје творевине, битно разликује, па мо е с њим стати у дијалог, лицем к лицу. То је за гр ку мисао, ме утим, било незамисливо, јер

је она творца, било да је рије о Демијургу, непокретом покрета у, спермати ком логосу или изливанју енеада, одре ивала као саставни дио космоса, битно одре еног и условљеног ну ним и неповредивим поретком који у виду закона одре ује и оправдава сами космос, као вје но, ну но, самодоволјно и затворено би е.

По етак књиге постанја у Старом Завјету и по етак Јеван елја по Јовану у Новом, недвосмислено и дослједно одбацују сваку могу у сумњу и недоумицу у погледу јо једног битног разликовања старогр ке и хри анске филозофије. Рије је наиме о питању прегзистенције материје. Према библијском богословљу и теологији отаца цркве и на истоку и на западу, у првим вјековима хри анства, прегзистенција материје, не мо е ни да се замисли, обзиром на библијску догму "стваранја ни из ега".

Настојали смо током овог рада да ука емо на Нјего ево темелјно усмјеренје да природу тумачи као креацију бо анског поријекла, као творевину на којој се огледа пе ат нјеног Творца, као "оп тег оца појезију". У том свијетлу смо настојали да сагледамо двије стране или два лица која природа посједује и кроз које се открива нјена су тина. Она с једне стране представља беспрекорно устројство, савр ени поредак и све тени ред, тј. хармонију свих нјених дјелова ме усобно и свих заједно, док над тим поретком умна сила влада, господари, а са друге, борба непрестана, састав паклене неслоге, па је сам тај свијет, природа, тирјан тирјанину, у којем, као принцип нјеговог самоодр анја ле и закон вје не и неугасиве борбе свију против свих.

Кад је рије о оној првој, лјеп ој страни природе, могло би се као битна нјена својства којима је одре ена, навести слједе е особине

1. лјепота и ивотност

Природа је тако несумњиво лијепа, да је она без лјепоте незамислива и да би се и сама егзистенција, постојанје природе могло довести у питање прије него ли нјена лјепота. Ово стога то природа постоји као лијепо уре ен и обликован систем који је у лјепоти, кроз лјепоту створен, који се нјоме одр ава и који би се без нје расуо, или, ако и не би престао да постоји, не би био ни налик оваквој природи какву познајемо. Без све тених закона који владају над природом и одр авају је у постојанју, као нјен закон, који јој је у аманет оставио нјен Творац, она би била претворена у хаоти ан и безобли ан материјал, али би и сам нјен ивот био доведен у питање. Због тога је, како примје ује епископ Велимирови - ивјети и бити лијепа, за природу, једно те исто. Нјен је ивот условљен нјеном хармонијом, а ова опет условљава нјену лјепоту.

2. ива, свеукупна и савр ена умјетност

По то је лјепота природе са инјена од ивих форми, она се налази много изнад лјепоте лјудске умјетности. Лјепота лјудске умјетности је статуа, док је

лјепота природе и виво створење. И док је дјело лјудске умјетности привремено и увијек на исти начин лијепо, докле је са друге стране, дјело природе вје но лијепо, у свим својим дјеловима, које непрестано мијења, стално, ме утима, остају и беспрекорно и утемелјују е лијепо. Природа је за Нјего а једно умјетни ко дјело, које својом лјепотом пора ва и усхи ва, али не једно ве збир свих умјетни ких дјела, умјетност као таква.

3. савр ена поезија савр еног поете

Бог пјева, дакле ствара и обрнуто. Он је "творителјном занјат појезијом". Тако је дјеланје Бо ије поезија, а дјело Бо ије, пјесма, и то не једна него све једна, на којој Творац ради вје но, али то не зна и да је она недовр ена, ве је увијек довр ена и савр ена. Природа је свемогу а поезија Творца, "окрунјена круном творенија", а по то је стварање круна поезије она је само стварање, док је под нјеном круном обретено све то је у би е позвано. А по то је све поезија и Творац свијета, савр ени поета, пјесници су од лјуди, најви е налик Богу, јер је нјихово занимање исто то и Бо ије. Пјесници су једини који су у станју да тумаче тајну свијета, јер они стају уз стварају у силу и дјелају заједно с Богом. Бог с друге стране поетама и кроз нјих открива бо анске тајне о природи и свијету.

"свемогу ство светом тајном апти
само ду и пламена појете".

4. свјетлост као друго удо природе

Уз ивот, свјетлост природу ини лијепом. Тако је свјетлост нераздвојива од лјепоте и ивота, а пјесник о томе у својој "Лу и микрокозми", вели да би е ври у лу е сјајне. Свјетлост је унутра њи принцип стварности, блиска уму и мисли и од Бога дата. Свјетлост је дакле бо анског поријекла, као и природа, па је тако Нјего ева вјера, вјера у свјетлост.

то се пак ти е оног другог, мра ног лица природе, нјене тамне стране мо е се о нјој ре и

1. да је пуна борбе свију против свих

Јер у онако цвијетном и раско ном лону природином, које се беспрекорно прелива и блиста у сјају, стоји и влада беспо тедни рат који се зацарио и због којег

"све природа снабдјева ору јем
против неке необуздне силе
против ну де, против недовољства".

Природа све у и борби и закону самоодр ања, који се састоји управо у тој борби, у беспо тедном рату у којем су сви једнако побије ени док су у природи, а то зна и на бојном поприту, као то су сви побједници док се у иве ра унају. Услов да се буде у ивоту је бити у борби, у рату јер је то цијена за коју природа себе у би у одр ава. Закон мо и, а не правде је онај који царује у природи, јер

"вук на овцу своје право има
ка тирјанин на слаба овјека".

ивот и рат су синоними јер ивјети у овом свијету зна и свјесно или несвјесно ратовати и ко год у ествује у ивоту, у ествује и у рату.

2. да је тирјанин тирјана

Нико пак не ратује из мрње према другоме колико из потребе за плијеном, којим се задовољава, макар привидно недовољство и ну да. Ово је стога то је у природи свак неслободан и стије њен, ну даван и тирјанисан. И сами тирјани су тирјанисани и неслободни, тирјанисани својим ну дама и недовољствима

"свијет је овај тирјан тирјанину
а камо ли ду и благородној".

3. да је поприте самртног страха

Да је природа заиста тирјан тирјанину, а камо ли благородним и убогим дуама, доказ је томе и присуство страха, јер

"нема тога ко с не боји ега
до ни ега, а до свога лада".

Тако је свака мо она која доноси слободу, угроена од ви емо и јер нема такве која не осје а над собом надмо, а из тог осје анја, скуеност и самртни страх. Природа тирјани е тим страхом сав свој пород од поетка до краја.

4. да је оаза без мира и засиености

Овај свијет је непомирљив са миром и засиеноу јер су они атрибути неког другог свијета, док је овај свијет глад и рат, свијет ну де и недовољства, свијет стје њенја и лудијех промјена у којем нико није миран и спокојан, нико среан и нико доволјан, а на а земља која је мати милиона ни једног свог сина не мо е да вјен а среом. Ова природа не е мир и засиеност, него рат, јер се тако она обнавља, одр ава и иви. Она своју дјецу не мо е да у ини сре ном, јер не мо е да извр и самоубиство над собом.

5. Да је свијет непрестаних промјена

"смије на су својства на е земље
пунана је лудијех премјенах
природа се свеколика пита
сун анијем истијем млијеком
у пламен се и оно претвара
данас е е то ју ер нивља е"

6. Да је обитавали те елја и потреба

Сва су створенја пуна елја и отуда пуна муке и страдања, а ослобо ење елја је само у смрти. Сви ипак радије бирају ивот него смрт.

Нјего није, како смо видјели, остао равнодуан према лјепоти природе, па је, у складу са својим пјесничким симпатијама за ту лјепоту, о њој, према ријечи Милана Ракојевића изградио народити естетички оптимизам. Он, међутим, није остао кратковид и обманут дивљом и необузданом представом борбе и рата, која се свакотренутно и свугдје, прецизније у цвијетном лону природином одиграва иза њених кулиса. И није дијалектички принцип који је пјесник пронашао у тамној страни природе присутан једино ту, већ га срећемо и у самом појму природе, у покушају да је захватимо са свих страна и из свих углова. То је Нјего и у иницијалу отуд и долази та двострана, амбивалентна, међусобно супротстављена обилјестност њене суштине, која и поред тога не искључује једна другу, него управо супротно, међусобно се надопунјују.

Надамо се да смо овим истраживањем макар донекле успјели да наслутимо трагове који би нас могли одвести у далеки и тајанствени свијет Нјегоеве мисли, у неслушане и непојмљиве дубине његове душе, у недокућиву и несхватљиву дубину цјелокупне његове особе.

У сваком случају на ње је скромно настојање прије свега било да друге, упућеније и спремније да се са оваквим духовним горостасима ухвати у копита, потакнемо на тако нешто.

ВИШЊА КОСОВИЋ ЗОР ЊЕГОШЕВЕ РИЈЕЧИ

Да би ријеч зрела кроз предање до поетског вјечнога пламена чувајући нас од отрова самозаборава.

Да би култура била одуховљено трајање кроз стваралаштво напајано насušним (непресушним) изворима.

Да би љепота била харфа и хармонија Божанских минова (свјетова) огледана кроз људско болно битисање.

Да би човјек у себи чувао Лик Божији кроз другог човјека у односу према Богу Живом.

Да би Луча била сабиратељ који не да расути вјекове.

Његош мора бити вјечна тема српског рода и српског језика.

Српска је ријеч бескрајни Божански уздах у љепоти. Из ње (српске ријечи) као из Источника излило се сво наше трајање одњихано кроз моћно предање, његовано и пошалицом, и пословицом, и молитвом, и клетвом. Молитвом је наш човјек заједничарио са Богом Живим и чувао Божије образје у себи. Клетвом је наш човјек, у трагичном своме битисању, вапио за Божијом правдом.

Кроз нашу усменост, и молитва и клетва стапане су дамарима пјесме. Тако се сва драматика страдалних нам вјекова, као сузом, чистила и бистрила кроз пјесму, и зрела кроз наше моћно и разуђено пјесништво, и усмено и писано.

Али своју пламену пуноћу наша поетска ријеч добија са Његошем. Ријеч је код Његоша она Божанска искра којом је човјек Богу посличен, а поетска ријеч је моћно созерцање (умно гледање) Божанских минова (свјетова). Зато је Његошева поезија тако узвишена. Она (Његошева поезија) и Тајну чува и Тајну сочињава (твори). Поезијом Његош животворно сабира предања кроз времена да нам се вјекови не распу у тами.

Његош је својим огромним Ликом одуховио и сабрао све наше просторе, нашу културу, и нашу историју.

Историја је са Његошем постала пламено дозивање витезова, духа и јунаштва, кроз вријеме, под свијетлим плаштом Обилића. Тако се чува тајна Косовског Завјета, која не да да се распе и расточи у самозаборау српско биће и српски језик.

Његошевски појмљена (схваћена) култура, постаје одуховљено трајање кроз стваралаштво, доведено до насушних (непресушних) извора, и њима (непресушним изворима) напајано. Његошев непресушни духовни извор, гдје се пјесник и огледа и надахњује, а и стрепи, је разуђена космичка љепота сотворена и осјењена Ликом Бога Живога.

Његошевски простори су бескрајна пространства и горе, украшени Божијом свјетлошћу и ловћенским висом. На Ловћену зор свјетова ћути и кристална суза за Косовом.

Његошем су одређена сва наша усложена духовна стремљења, све наше духовне вертикале и све наше духовне хоризонтале. Зато је Његош вјечита тема Српског рода и српског језика. Он је наша Луча Крстоносна која сабира у вијенац вјекова, и не да да нам тамни образ бића.

Радмило Маројевић

ДРЕВНОСТ ПРАВОСЛАВНЕ ТРАДИЦИЈЕ У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

И. РИЈЕШЕНА ЗАГОНЕТКА 861. СТИХА ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА:

Часне двоје постах да постите

1. Изразом (у акузативу) *часне двоје постах* у 861. стиху свог знаменитог спјева Петар ИИ Петровић-Његош је пред истраживаче, коментаторе и лексикографе поставио загонетку:

Но ломите мунар и џамију
па бадњаке србске налагајте
и шарајте Ускрсова јаја,
часне двоје постах да постите,
за остало б како вам је драго!
ШГВ: 858Љ862Љ.

Израз је занимљив са граматичког аспекта. У савременом књижевном језику рекли бисмо и у номинативу, тј. у позицији граматичког субјекта, и у акузативу, тј. у позицији директног објекта, *двоје часних поста* (придјев је конгруентан генитиву плурала именице). У Горском вијенцу израз је посвједочен у акузативу *часне двоје постах*, тј. придјев се слаже у падежу са збирним бројем. У Његошевом језику номинатив би, дакле, гласио *часни двоје постах*.

2. Рекли смо да је изразом (сад можемо навести номинатив) *часни двоје постах* Његош пред истраживаче, коментаторе и лексикографе поставио загонетку. И та је загонетка рјешавана у посљедњој трећини деветнаестог вијека и читав двадесети вијек, безуспјешно. А одгонетана је истом логиком, али са два различита ђрјешења^Ѓ. И читава та историја питања о значењу израза *часни двоје постах* (граматичком и прозодијском страном фразеологизма нико се суштински није ни бавио) састоји се у површном (и селективном) читању извора и приручника, у вјеровању на ријеч без провјере чињеница, у постављању лабавих хипотеза које су потом оцјењиване као научне истине.

Сви су знали, из другог издања Вуковог Српског рјечника и из живе традиције, да се само ускршњи пост у народу назива *часни пост*, па су трагали за другим постом, у друго доба године, који би се по важности могао прикључити ускршњем, е да би се некако премостила Његошева двојина.

Једни су полазили од (погрешне) претпоставке да је Његош у наведеном стиху имао у виду, поред ускршњег који је неспоран јер се у народу и у Вуковом Рјечнику именује као *часни пост*, још један пост у друго доба године, па пошто се може доказивати да је послѣје ускршњег најважнији божићни, онда се та двострука претпоставка преточила у коментар: Ѓдва часна поста, божићни и ускршњи пост^Ѓ (Решетар, 1890).

Стефан Митров Љубиша, који је први (1868) прокоментарисао 861. стих (Ѓчетрдесница и божићни пост^Ѓ), није дао никакво образложење, али се са сигурношћу може претпоставити да је и он, као и Решетар касније, полазио од другог по важности поста у години, а не од какве локалне традиције по којој би се израз *часни пости* могао односити, поред ускршњег, и на божићни пост.

Теоријско образложење за ово тумачење дао је Љубомир Стојановић у критици осмог Решетаревог издања, осврћући се на ново тумачење 861. стиха: ЂНе знам зашто је Г. Р. место божићњег поста (како је у ранијим издањима) ставио у овом Госпођин. Часни је пост управо само један, ускршњи, али после њега најважнији је божићњи. Знам позитивно да Црногорци слабо посте Петров пост, а јамачно им Госпођин није важнији од божићњегЂ (Просветни гласник, Београд, 1923, ЦЛ, бр. 6, 394).

Љубишино тумачење је прихватио (у првих шест издања) Милан Решетар. У седмом издању, поколебан критиком Владимира Ђоровића, Решетар је прихватио друго тумачење. Послије критике Љубомира Стојановића Решетар се поново нашао у недоумици, о чему свједочи сљедећи одломак његова чланка: ЂИнтересантно је како Стојановић исправља моје тумачење стиха 861: Ђчасне двоје постах да поститеЂ. Ја сам наравски завирио најприје у Вукову рјечнику и ту нашао да је Ђчасни постЂ ускршњи пост, али како су у Владике два часна поста, било ми је то премало, па сам зато повјеровао Љубиши да су та два поста Ђчетрдесетница и божићни постЂ, помисливши да он, као православни Бокел, то може добро знати. И тако је остало све до мојега 6-ога издања, али кад је о њему проговорио проф. Влад. Ђоровић (у 291. књ. Летописа Матице Српске), онда је он сасвим одлучно устврдио да су два највећа поста ускршњи и пост Велике Госпође, а тада ја опет повјерових историчару Херцеговцу православне вјере, помисливши да се је Љубиша преварио, те у 7-ом издању проведох тај Ђоровићев исправак. А кад тамо, ето сад Стојановић, и он православне вјере, мене кривославног католика пита зашто сам уз ускршњи пост, који је управо једини часни пост, узео Госпођин кад је последије ускршњег божићни најважнији. Зашто? Ето зато што видим да и сами православни нијесу сложни у томе који им је по важности други пост; требаће зато за ново издање, ако га доживим, да замолим црногорску митрополију да пресуди ко има правоЂ (Српски књижевни гласник, Београд, 1 децембар 1925, нова серија, књ. ЦВИ, бр. 7: Ђегошева споменица, 538Ђ539). б Не знамо да ли је Решетар консултовао црногорску митрополију, или је то за њега учинио Лазар Мирковић, али више није мијењао свој коментар, сем што је додао датум кад пада Велика Госпођина и по новом календару и што је упутио на Мирковићев чланак.

Љубишино тумачење образлагао је и Видо Латковић. Осврнувши се на дотадашња тумачења, он сматра да ипак има право Љ. Стојановић. ЂЈер дискусија по овом питању пошла је мало у страну: није, наиме, питање који су пости ЂнајстрожијиЂ, него које је посте Батрић, односно Ђегош, сматрао за најбитнију ознаку хришћанства (Ђза остало како вам је драгоЂ), а то је у сваком случају пре божићњи него госпођин пост, пре Божић него Велика Госпођа. Батрић каже: Ђпа бадњаке српске налагајте / и шарајте ускрсова јаја, / часне двоје постах да поститеЩЂ и биће да су за Батрића часни пости они

који иду уз Божић и Ускрс, уз српске бадњаке и ѷшарање јаја. Не знам које посте црква сматра за најстрожије, то свакако много боље зна г. Мирковић, али знам поуздано, бар што се старе Црне Горе тиче, да се од свих поста најчешће посте ускршњи и божићњи и да ове посте народ сматра за најважније. Тако је мислио и Батрић (Записи, март 1930, књ. VI, св. 3, 155Б 156). Латковићу је двије године касније у истом часопису одговорио Лука Вукмановић фвиди т. 3 .

Аргументацију за наведено тумачење употпунио је Трифун Ђукић (1941), позивајући се на пјеснички контекст: Овде се мисли на божићњи и ускршњи пост, јер то су два велика поста које народ пости испред великих празника. Ова два поста народ је постио обично у целини (док остале посте: Госпођин и Петровски ретко ко пости, само појединци). Да су то божићњи и ускршњи пост види се и по томе што се овде говори баш о бадњаку и ускршњим јајима, па се, у вези с тим, мисли и на ове посте.

Антун Барац (1947) наводи оба тумачења, али предност даје првом, на основу пјесничког контекста: Ђдвоји постови: божићњи и ускрсни, а по некима: ускрсни и великогоспођински. О томе су водили полемике и сами Црногорци. Из самога се Горскога вијенца даде извести оно прво.

3. Други су полазили од такође погрешне претпоставке да је Његош у анализираном стиху имао у виду, поред ускршњег поста који се у народу једини назива *часни пост*, још један пост у друго доба године, па пошто се може доказивати да је послје ускршњег у Црној Гори био најважнији великогоспођински, онда се та двострука претпоставка преточила у коментар: Ђдва часна поста, ускршњи пост и пост Велике госпође (Решетар, 1920).

Теоријско образложење за ово тумачење (тј. да се Његошев израз односи на ускршњи и великогоспођински пост, пошто се ова два поста у православној цркви наводно сматрају за два велика поста) први је дао Владимир Ђоровић у критици шестог Решетаревог издања (Летопис Матице српске, Нови Сад, 1913, ЛЦЦВВИИИ, књ. 291, св. 1, 91): ЂУ коментару ст. 861 ѷчасне двоје постах да постите ја мислим, да се то не односи на божићњи и ускршњи, него на ускршњи и госпојински. У православној цркви божићњи и апостолски пост сматрају се незнатнијим; то су мали постови за разлику од ова два велика. Ђоровић упућује на *Хиландарски Типик* Св. Саве у *Споменику* С. К. Академије ЦЦЦИВ, 26; ЦЦЦИ, 52.

Ђоровић је основано оспорио прво тумачење: у Хиландарском типик божићњи пост се заиста третира као један од ѷдва мала поста. Али је потпуно неосновано засновао друго тумачење: у Хиландарском типик великогоспођински пост се уопште не помиње, а множински израз *свети велики пости* односи се само на ускршњи пост.

Ђоровићево тумачење је некритички прихватио (почев од седмог издања) Милан Решетар (1920). И послије критике Љ. Стојановића Решетар је остао код овог тумачења, и у деветом (1928) и у десетом издању (1940), позивајући се на мишљење Л. Мирковића: Ђдва часна поста, ускршњи пост и пост Велике госпође (15. августа по ст. или 28. авг. по нов.); в. Поповићеве *Прилоге* ВИ, 269Ђ270ё.

Наведено тумачење образлагао је касније Лазар Мирковић, позивајући се на мишљење тадашњег црногорског митрополита да су ускршњи и великогоспођински пост у Црној Гори нарочито ёчасниё, тј. највише се поштују. Ово мишљење је касније апсолутизовано у том смислу да православна црква у Црној Гори под *часним постима* термилошки подразумијева два наведена поста, што није тачно. Пошто је навео одломак Решетарева чланка из Његошеве споменице Српског књижевног гласника, који смо и ми навели фвиди т. 2 , Лазар Мирковић каже: ЂПошто Његош на уста војводе Батрића у стиховима 848.Ђ869. Горског Вијенца не говори као богослов, нити износи у горе наведена два стиха неко црквено гледиште о постовима, но говори о народним обичајима у Црној Гори (бадњаку, шарању ускршњих јаја и о држању два поста), у којима види карактеристику ёпрађедовскеё вере, то овде не треба расправљати са богословског гледишта која су два поста од четири годишња поста најглавнија и најважнија, но ваља упитати Црногорце како они гледају на вишедневне годишње постове, које држе а које не држе. Некако иза тога како сам прочитао споменуте речи Г. Решетара, нађем се са преосв. Г. Дожићем, цетињским митрополитом, и упитам га шта он мисли о овом, који се постови имају разумети у горњим стиховима, а он ми одлучно рече: ёУскршњи и Госпођин. Ово су у Црној Гори два најстрожа поста и нарочито се држе, и ретко ёе их ко премрсити. Остали постови, апостолски и божићни, могу се и премрсити, а она прва два никако, и само та два поста (ускршњи и Госпођин) зову се у Црној Гори нарочито ечасниё, и ако фиако Ђ Р. М. су сви постови часни.ёё (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1926, књ. ВИ, св. 2, 269Ђ270). б Мирковић је пошао од прихватљивога полазишта да о значењу израза у Његошевом стиху не треба расправљати са богословског гледишта, тј. са становишта која су два поста од четири годишња поста најважнија, али се на крају и он позвао на мишљење црквеног великодостојника, у суштини на богословско гледиште. Поред тога, Мирковићев информатор, митрополит Дожић, није ни одговорио на главно (релевантно) питање које значење имају изрази *часни пост*, *часни пости* (односни придјев *часни* у термилошкој употреби, само у облику одређеног вида), него на споредно (ирелевантно) питање који су постови у Црној Гори нарочито ёчасниё, који се нарочито поштују, иако су и сви други постови ёчасниё, треба да се поштују (описни придјев *частан* у слободној употреби, у предикативној функцији има само облик неодређеног вида).

Наведено тумачење је бранио, полемишући са Видом Латковићем (види т. 2, и Лука Вукмановић (Записи, новембар 1932, ВИ, књ. ЦИ, св. 5, 294-295). Он сматра да није тачна Латковићева тврдња да ђчасни постиЂ морају бити они који иду уз ђсрпске бадњакеЂ и ђшарање јајаЂ, тј. уз Божић и Ускрс. Вукмановић при том наводи три аргумента. Први аргумент је жива народна традиција: ЂМи смо још на извору живе народне традиције. Народ Старе Црне Горе особито пости постове ускршњи и госпођински. Уз ова два поста ријетко би се и болесник омрсио. Треба заћи у народ и на том се врелу освједочити о овој истини. Слушао сам и образлагавања народна о непотребности и сувишности божићног поста. Христос на Божић није страдао, резонује народ. Очито, народ везује пост с неким трагичним догађајем. Само такав пост народ особито цијени и строго га се придржава. Други аргумент је да се не могу све ознаке хришћанства свести на Божић и Ускрс: ЂИстина је фШ да је за Батрића (народ) Божић битнија ознака хришћанства него Велика Госпођа. Али из тога не следује да је и божићни пост битнија ознака хришћанства од госпођинског поста. Божић је празник весела. У том погледу код народа он превазилази и Ускрс. Али то не значи да народ узноси божићни пост пред ускршњим. Битне ознаке хришћанства не могу се свести само на култ Божића и Ускрса. фШ Да народ не везује све битне ознаке хришћанства уз Божић и Ускрс види се из оне страшне клетве сердара Вукоте, гдје се опет те битне ознаке набрајају: б ђчасне посте за пса испостиоЂ, б ђне предава пуње ни проскуреЂ, б ђкрвљу му се прелили бадњациЂ, б ђкрвљу крсно име ославиоЂ. Трећи је аргумент утицај црквеног учења на народни живот: ЂНиједно црквено учење није нашло тако строге примјене у нашем народу као учење о посту. Наш народ зна у детаљима прописе о посту. Очеvidно, погледи народни на пост су погледи црквени. Црква, пак, одувијек издваја строгошћу постове ускршњи и госпођински. Гријешни г. Латковић кад каже да ђније питање који су пости најстрожији, него које је посте Батрић, односно Његош, сматрао за најбитнију ознаку хришћанстваЂ. Појмови ђнајстрожијиЂ и ђнајбитнијиЂ не могу се овдје у овом случају дијелити. Најбитнију ознаку хришћанства имају свакако они пости који су најстрожијиЂ б закључује аутор.

4. У другој половини ЦЦ вијека загонетка Његошевог 861. стиха остала је неразјашњена. Једни прихватају Љубишино тумачење израза, други Ђоровићево, а трећи избјегавају да протумаче стих, остајући неодлучни.

Прво тумачење је прихватио, и поред аргументације у корист другог тумачења, коментатор Његошевих Цјелокупних дјела, Видо Латковић (1952): Ђза *часне посте* православна црква сматра посте пред Ускрс и пред Велику госпођу (28 августа). В. Врчевић у дјелу *Помање српске народне свечаности* (Панчево, 1888) *часним постом* назива само ускршњи пост, али (на стр. 81)

говори о томе да су се најстроже постили ёчасни и госпођини пост^Ї. У Црној Гори, међутим, народ је за најважније poste држао ускршњи и божићни пост (ёчетрдесница и божићни пост^Ї б *Ст. М. Љ.*), па на те poste јамачно мисли и Батрић (упор. ст. 859Љ60)ё. б У Латковићевом коментару нетачна је констатација да за *часне poste* православна црква сматра poste пред Ускрс и пред Велику госпођу: усмено мишљење митрополита Дожића, на које се позвао Л. Мирковић, није ни богословско ни културноисторијско тумачење, него још један (неуспео) покушај филолошког тумачења израза у Његошевом стиху на основу тога који се други пост (осим ускршњег) највише ёчествује^Ї (= поштује) у Црној Гори.

На основу четвртог издања Целокупних дела рађен је Речник Његошева језика (1983), и у њему је прихваћено Латковићево тумачење, али се израз из 861. стиха у њему наводи једном у множини: Ёчасни пости *ускршњи и божићни пост, пост пред Божић и Ускрсё* (књ. ИИ, 102), други пут у једнини: Ёчас(т)ни пост *пост испред великих хришћанских празника Ускрса и Божићаё* (књ. ИИ, 494).

5. Од другог тумачења полазио је Никола Банашевић (1973): ЁПравославна црква у Црној Гори за часне poste сматра ускршњи и Госпођин пост, који траје од 14. до и са 27. авг. по новом (Вид. чланак Л. Мирковића, *Прилози за књижевност*, ВИ, 1926, стр. 269Љ270)ё. б У Банашевићевом коментару нетачна је констатација да православна црква у Црној Гори за *часне poste* сматра ускршњи и великогоспођински пост: њен извор је, као и за слично тврђење Вида Латковића фвиди т. 4 , усмено мишљење митрополита Дожића, на које се позвао Л. Мирковић, да се, уз ускршњи, Госпођин пост највише држи и најстроже поштује у Црној Гори.

Слободан Томовић коментарише заједно стихове 861Љ862: Ёосим прихватања српских (православних) празника, као знамење повратка у стару вјеру нужно је да усвоје ускршњи и госпођински пост (ёчасне двоје постах^Ї). За остале православне обичаје могу се слободно опредјелитиё (Енциклопедија Његош. Подгорица, 1999, т. 1, 539).

Александар Младеновић (1996) коментарише заједно стихове 859Љ861: Ёда би се потурице вратиле у православље, треба да прихвате Божић и Ускрс, српске обичаје и да poste два часна поста: Ускршњи (Велики или Часни) и Госпојински (Успенски) пост (овај други је од 14Љ27. августа по новом календару)ё. б Противрјечност свог тумачења коментатор је покушао да ублажи б ортографски: ако је тачно да је само ускршњи пост *Часни пост*, онда не могу бити два часна поста (са малим **ч**) б Часни пост (са великим **Ч**) и Успенски пост.

Михаило Стевановић се у својој потоњој монографији *О језику Горског вијенца* (Београд, 1990, 126Љ127) опредјељује за друго тумачење израза, а не

за оно које, као један од састављача и редактор, наводи у Речнику Његошева језика фвиди т. 4 . Он полази од тога да би било добро разјаснити ёкоја два од четири годишња поста су се звали *часним* постимаЁ с обзиром на ёспорове, па и полемикеЁ и с обзиром на ёнесагласност писаца коментараЁ, који су се ёподелили на равне делове; једни од њих кажу да се поред ускршњег часним називао божићни, а други мисле да је то био великогоспођински постЁ. Стевановић се слаже с Љ. Стојановићем б судећи ёпрема ономе што се у народу мисли о часним постимаЁ б ёда се у народу само једни, и то ускршњи, зову часни или велики пости. То ми је врло добро познатоЁ. Али се он ипак опредјелује за друго тумачење, и то не само према своме знању (тамо гдје се он родио и одрастао досљедно су се постили само ёускршњи и великогоспођински постиЁ), већ и на основу мишљења ёбогословски врло ученихЁ Гаврила Дожића и Лазара Мирковића, као и професора Владимира Ђоровића. Занимљиво је да Стевановић даје своје објашњење зашто се великогоспођински пост досљедније постио од божићног: ёАли биће да су ту одлучујућу улогу имали и економски, а не само религиозни разлози. фЩ Доиста се и у сиромашним пределима црногорско-херцеговачким лакше могло постити када је још било пшеничног хлеба, доста разних врста воћа, поврћа и других младих плодоваЁ.

6. Неки аутори се нису приклонили ни једном од двају тумачења израза *часни двоје постах* у 861. стиху Горског вијенца.

Данило Вушовић се уопште не изјашњава о једном или другом тумачењу наведеног израза, али, осврћући се на Решетарево тумачење 2424. стиха, истиче да комплементарни израз (акузатив) *часне посте* (у стиху: Часне посте за пса испостио) има сигурно значење кускршњи постк: ёовде се, сигурно, мисли на *ускршњи пост*Ё (Мисао, 1929, бр. 1 Ђ2, 80).

Лазо М. Костић у књизи *Из Његошевих дела: Анализе и интерпретације* (Чикаго, 1952) не само што се не опредјелује ни за једно од двају тумачења израза него тврди да нико живи ни данас не зна које су то двоје часних поста, не вјерујући чак ни да је Његош знао који су то други ёчасниЁ пости: ЁШто се поста тиче, то нико живи ни данас не зна које су то ДВОЈЕ часних пости. Под часним постима се разумеју само ускршњи пости, а то су једни. Решетар је у својим првим коментарима Горског вијенца изнео мишљење да је Његош под двојим постима разумевао ускршње и божићне. Многи су га критичари поучили да то није тако, већ да су у питању ускршњи и госпојини пости. Он је онда усвојио то гледиште. Али га тада други критичари нападоше и он је онда дигао руке рекавши: Кад ви православни то не знате, откуд ја као католик то могу да знам (професор Решетар је био Србин из Дубровника, али католичке вере). Прота Лазар Мирковић, професор Теолошког факултета у Београду, замолио је тадашњег цетињског

митрополита сада благопокојног патријарха Гаврила, да он да своје мишљење о овом стиху. Мирополит је по свом обичају категорички тврдио да су то ускршњи и госпојини пости. Ја не верујем чак ни да је Владика Раде знао који су то други ёчасниё постиё (Лазо М. Костић. *Његош и српство*. Београд, 2000, 48). б Костићево мишљење је једним дијелом тачно: нико од коментатора прије њега и задуго послје публикације његовог чланка није знао шта значи израз *часни двоје постах*. Али је загонетка ипак ријешена, почетком овог вијека фвиди т. 7Б9 . Тврдња да ни пјесник није знао који су то други ёчасниё пости звучи необично: можда Његош и није знао поријекло самог израза, али је несумњиво да је он као аутор (и војвода Батрић као његов књижевни јунак) знао да се израз односи на ускршњи пост.

За Димитрија Калезића (1994) појам *часни пости* је шири од појма *ускршњи пости*, али се он не изјашњава који су то, поред ускршњих, други часни пости. Занимљиво је да он израз *часни двоје постах* у 861. стиху није објашњавао, иако његов коментар обрађује Ёдуховну фстрану Његошева дјела , идентификује библијске мотиве, доводи у везу народне обичаје са црквеном праксомё. Али је зато прокоментарисао 2424. стих: Ё *часне посте за пса испостио* Нека поднесе сав терет поста, али без моралнога ефекта. Часни пости, поготово ускршњи тешко се посте и трају дуго: откако се запости па док Ускрс дође и прође пуних седам седмица или недјеља; уз то они су редовно с прољећаё. б Калезићево објашњење није сасвим одређено: из друге реченице закључујемо да коментатор употребљава множински облик не само с атрибутом *часни* него и са атрибутом *ускршњи* и да му је појам *часни пости* шири од појма *ускршњи пости*, у првој реченици не знамо, пошто није означен акценат, да ли је употријебљен генитив једнине (терет поста) или генитив множине (терет поста).

7. Моје тумачење израза уклања бројне противрјечности које су се нагомилале у досадашњој историји питања: противрјечност између дуалског значења израза (*двоје поста*) и чињенице да се паралелни израз у сингулару *часни пост* увијек односи на пост који претходи Ускрсу (или Васкрсу); противрјечност између значења које се претпоставља у Горском вијенцу и значења које паралелни израз у плуралу *часни пости* има у народним говорима и у народној поезији (облик множине се такође увијек односи на пост који претходи Ускрсу); противрјечност између некадашње форме и значења и данашње формалне и семантичке структуре израза.

Видјели смо фт. 2 да је Решетар Ёнаравски завирио најприје у Вукову рјечнику и ту нашао да је ёчасни постё ускршњи постё. Вук Караџић израз укључује тек у друго издање Српског рјечника, а именицу *пост* наводи само у облику једнине: Ё *часни пост*, данас је *постё*; придјев *часни* наводи у изразима *часни пост*, *часни крст*; латински еквивалент за *часни пост* му је у значењу

епост четрдесетнице, тј. ускршњи пост, а њемачки еквивалент има значење евелики пост пред Ускрсе.

Да је Решетар *Ћзавирио* и у *Рјечник хрватскога или српскога језика*, чији је први том обрадио Ђуро Даничић (Загреб, 1880-1882), наишао би не само на тумачење да придјев *часни* указује на *Ћпост пред ускрсе* него и на податак да је Вук и у свом језику користио сингуларни облик *часни пост* а да је у фолклорним записима забиљежио двије потврде плуралског облика *часни пости* у истом значењу. Наиме, у првој књизи Српских народних пјесама (1841) Вук је издвојио *ЋПјесме*, које се пјевају уз часни пост, а међу њима прву је насловио *У почетку часнога поста*, што значи да је сам употребљавао сингуларни облик *часни пост*, али та прва пјесма почиње стихом: Часне poste запостисмо (с. 118), што значи да се у народном пјесништву користио плуралски облик *часни пости* у истом значењу. У четвртој књизи Српских народних пјесама (1862), у пјесми *Бој на Чокешини*, такође је посвједочен плуралски облик *часни пости*, који се односи на један, свакако ускршњи пост: *ЋЈа сам јунак душу огрејешо, / ЋИ уз часне poste омрсио, фШ / ЋС Турцима сам мрсно вечерао, / ЋВечерао мрсно и ручао, фШ Ћ* (с. 168).

У *Ускочком речнику* Милије Станића изрази *часни пос(т)* и *часни пости* су такође синоними у значењу еВелики постие (Београд, 1991, књ. ИИ, 148).

8. Видјели смо да је Владимир Ђоровић, позивајући се на Хиландарски типик, закључио да се у православној цркви божићни и апостолски (петровски) пост сматрају незнатнијим: *Ћто су ѳмали постови* за разлику од ова два *ѳвелика*, тј. за разлику од ускршњег и великогоспођинског поста фвиди т. 3 . Први Ђоровићев закључак, да су петровски и божићни пост у Хиландарском типиком сматрани за два мала поста, потпуно је тачан: други дио наслова 10. главе (први дио ћемо цитирати доље) у преводу на савремени језик гласи: *ѳи о два мала поста, Светих апостола и Христова рођења* (Свети Сава. *Сабрана дела*. Приредио и превео Томислав Јовановић. Београд, 1998, 58-59). Сличну формулацију налазимо и у Студеничком типиком (исто, 131-132).

Други Ђоровићев закључак, да се и великогоспођински пост у Хиландарском типиком сматрао за један од два велика поста, потпуно је нетачан: великогоспођински пост се у овом споменику уопште не помиње, чак ни међу малим постовима. Ђоровића је вјероватно завео први дио наслова 10. главе (други дио смо цитирали горе), који у преводу на савремени језик гласи: *ѳО светим постовима великим* (исто, 58-59). Сличну формулацију налазимо и у Студеничком типиком (исто, 130-131). У самоме тексту говори се само о ускршњем посту иако се користи израз *велики пости* у множини: *у прве велике poste* (акузатив), *светих великих поста* (генитив) (исто, 58-59; слично је и у Студеничком типиком: 130-131). У Карејском

типику се такође не помиње великогоспођински пост, али се за ускршњи користи синтагма *велики посту* у једнини: ѐА у пост великиѐ (исто, 8Љ9).

Успенски пост је коначно утврђен тек на цариградском синоду 1166. године па у типцима све до ЦИИ вијека о њему не налазимо никаква спомена; успенски пост се не спомиње ни у Евергетидском типичу ЦИ вијека, са кога је Хиландарски типик превођен (види: *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*. Израдио Лазар Мирковић. Београд, 1961, 272Љ273).

Ђоровић се позвао на издање Хиландарског типика епископа Димитрија, и у њему десета глава има наслов (у преводу на савремени језик) ѐО светим постовима великим и о мала два поста, светих апостола и Христова рођењаѐ (Споменик Српске краљевске академије, Београд, 1898, књ. ЦЦЦИ, Други разред, књ. 29, 52). Стиче се утисак да је Ђоровић прочитао само наслов десете главе, јер се у самом тексту јасно види да се изрази (у акузативу) *у прве велике посте* (исто, 52) и (у генитиву) *светих великих поста* (исто, 52), иако су у облику множине, односе само на ускршњи пост.

Позива се Ђоровић и на Јагићеву студију, и из ње се види (први пасус текста посвећеног десетој глави) да је наслов десете главе у Хиландарском типичу састављен од превода наслова грчког оригинала (Евергетидског типика, писаног за цариградски манастир Богородице евергетиде, тј. ѐмилоснице, благодатницеѐ) и од превода међунаслова грчког оригинала (Споменик Српске краљевске академије, Београд, 1898, књ. ЦЦЦИВ, Други разред, књ. 31, 26). Стиче се утисак да је Ђоровић прочитао само први пасус текста посвећеног десетој глави, јер у другом пасусу Ватрослав Јагић пише: ѐТекст почиње, како рекосмо, ријечима што у грчком стоје на крају девете главе, одмах затим наставља се овако: фЩ б преводилац волио је први и највећи пост изрећи множином, и ако фиако Љ Р. М. је у грчком једнина. То ће бити према народному мишљењу и говору: велики постиѐ (исто, 26).

Коришћење облика множине за ускршњи пост, који траје седам недеља прије Ускрса, указује на то да је то првобитно био скуп од два поста у континуитету: први је *велика четрдесетница* (или само четрдесетница), која траје првих шест недеља, а други б *велика* (или страсна) *недеља*, недеља у спомен на Христова страдања, која долази пред сам Ускрс. Треба још напоменути да множина у Хиландарском и Студеничком типичу није стара множина, која има бројну вриједност етри или вишее, него нова множина, која има бројну вриједност едва или вишее, тј. вриједност и некадашње двојине. То се види по томе што се облик множине користи и у конструкцији која је имала несумњивао значење двојине (уп. *о малих двоих постјех* у Студеничком типичу). Множински облик *Велики пости* као основни назив за епост пред Ускрс, који траје седам недељае даје и Милија Станић у *Ускочком речнику* (Београд, 1990, књ. И, 80).

9. У канонском старославенском језику, тј. у Малом старославенском рјечнику (Москва, 1994), посвједочен је израз *свети пост* у значењу евелики пост, четрдесетницае. У Великом старославенском рјечнику (Праг, 1975, св. 28) у значењу латинског ељуадрогесимае потврђен је, поред израза *свети пост*, и израз *велики пост*. Сва три придјева (*свети, часни, велики*) која су од старославенских споменика до савремених народних говора коришћена уз именицу *пост* као њен атрибут односила су се само на један, ускршњи пост, јер се само тај пост везује за Христово васкрсење, за светињу часнога крста. То је једно.

Друго. Плуралски назив *часни пости* у народним пјесмама и у Горском вијенцу, као и називи *свети велики пости* у Хиландарском и Студеничком типикју те израз *велики пости* у ускочком говору, историјски се своде на стару двојину (велика поста и сл.) у значењу едва часна (света, велика) постае: један је часни пост *велика четрдесетница*, а други *велика* (или *страсна*) *недјеља*. Кад је нестао дуал као формалнограматички број, дуалско значење је било одјевено у плуралску форму, која се чувала у народном пјесничком стваралаштву и у књижевним дјелима која су на том пјесничком стваралаштву почивала. Да се израз *часни пости* односио на некадашње двојство, потврђује нам анализирани стих Горског вијенца непосредно, али и наша православна традиција, и стара српска књижевност (књижевно наслеђе Светога Саве). Све то б са новим, културноисторијски и лингвистички утемељеним тумачењем.

Треба напоменути да изведеница *четрдесница* (или *четрдесетница*), као и сингуларни израз *велики пост*, има у српском језику шире и уже значење. У ширем смислу они означавају ускршњи пост у цјелини. Сам назив асоцира на четрдесетодневни пост Исуса Христа у пустињи. У ужем значењу изведеница *четрдес(ет)ница* и израз (само у једнини) *велики пост* означавају првих шест недјеља ускршњег поста, док се посљедња недјеља ускршњег поста назива *страсна седмица* (или *страсна недјеља*). То двојство одражава и савремени православни календар (Издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, одјељак: Постови): ускршњи пост се именује као ЋВелики пост и Страсна седмицаѐ. Коментаришући израз *пост велики*, који се у Карејском типикју користи у ширем значењу и у облику једнине, Томислав Јовановић пише: ЋУскршњи пост, траје седам недеља пре Ускрса. Подељен је на ѣЧетрдесетницуѢ (40 дана, тј. првих шест недеља) и на Страсну недељу (недеља Христовог страдања, долази пред сам Ускрс)Ѣ (Свети Сава. *Сабрана дела*. Београд, 1998, 246).

Ријешивши загонетку Његошевих *двоје часних поста*, истичемо да чување множинског израза *велики пости* (насталог преображајем некадашње двојине) у савременом српском, бугарском и македонском језику има велики

културноисторијски значај: то значи да древни српско-словенски ареал чува историјско памћење да се ускршњи пост некада састојао од два вишедневна поста. Поред множинског израза *велики пости*, у старосрпском језику се чувао множински израз *свети пости*, а у савременом српском и множински израз *часни пости*. Али се само у Горском вијенцу садржи одгонетка стварног (двојинског) значења израза: *двоје часних поста*. Двоје часних поста су *велика четрдесетница* и *велика недјеља*, данас саставни дјелови јединственог, ускршњег поста. Може се понудити, као врло вјероватна, историјска реконструкција да су то некада била два раздвојена поста: да је велика четрдесетница трајала стварно четрдесет дана, од понедељка прве до петка шесте недјеље, Лазарева субота, дан Лазаревог васкрсења из мртвих (Јеванђеље по Јовану, гл. 11, ст. 43), раздвајала је два поста, а велика или страсна седмица трајала је свих седам дана, од (Цвјетне) недјеље до (Велике) суботе. Српски народ је, према томе, баштиник тог древног културно-историјског значења двају часних постова.

МАТИЈА БЕЊКОВИЋ

ЊЕГОШ ЈЕ НЕБОШ

Одавно је речено и како се о Његошу све зна и како је тајна његовог генија остала неодгонетнута. И као да се та тајна временом и новим увидима умножава и премешта тамо где раније није била. Да се за ову прилику опоменемо трију: тајне имена Његош, тајне мотива *Горскога вијенца* и тајне гробне цркве на Ловћену.

Јиричек је протумачио да назив Његуши потиче од особног имена. "Његоши од Његуша (основа њего = тежити, његовати. Упореди: Његомир, Његослав, Његота). " Старији говорни облик од Његуша су Његоши. И за тај старији облик одлучио се Владика Раде.

Ристо Ковијанић је открио да су Његуши добили име по понорници која је некада постојала и звала се Његоше или Њелгоше. Милован Ђилас, из чије књиге о Његошу су и сви ови наводи, каже да му ово доказивање изгледа уверљиво. Али поставља питање које и сам оставља без одговора - откуда име понорници и шта оно значи?

Колико знамо нико се није упуштао да проникне у значење имена Његош. Да размотримо једну могућност или бар наслутимо могућу одгонетку.

Наиме, ако постоји врх Небош на планини Јелици у Србији и планина Његош у Херцеговини да ли је могуће довести у везу ова два имена, а потом све подвести под судбину ћириличног слова Н које је на свом ипак докучивом путу до Херцеговине и Црне Горе постало Њ? Шта би значило Његош, ако није Небош? Зар би Небесник додавао свом имену нешто што не зна шта

значи? Или га је узео баш зато што је његово значење слутио? Зар Његош није облаком закривени Небош који се тако и сачувао? Постао чвршћи и снажнији, а његово значење скривеније и загонетније. Није ли се уз лестве слова Н неба докопало Њ? Зар Његослав (Његова слава) не би могао бити и Небослав, Његомир - Небомир а Његовођа - Небовођа? Зашто ове топониме готово никад не налазимо у низинама него увек у висинама? Ил нас на ове помисли не наводи Његошево име него његово дело? Но без обзира на планине, планинске врхове и њихова имена, Његош је сам собом и врх и планина, и како се год обрне Његош је Небош. Зато нема бољег доказа од Његошевог дела. Ако већ зна више од историје зашто поезија не би знала више и од етимологије?

У многим историјским истраживањима и исцрпним расправама да ли је истраге потурица у стварности било или није било, научници нису били сагласни.

И што су се дуже бавили овим питањем као да су више заборављали да се она збила у *Горском Вијенцу* и да је та стварност дубља од сваке друге, а то место важније од иједног места на земљи. Зар смо се једном осведочили да поезија више зна од историје? И песник по мајци Пророковић као да је боље погодио оно што ће бити него оно што је било. Па чак и где ће бити и да га никад није било. И да се такав догађај није збио песник га није измислио. Пре ће бити да је у неком незнатном чину о коме је само чуо у магновењу наслутио суштину суштине и несагледну дубину. Није први пут да за поезију буде највећи догађај онај који се за историју није ни догодио. Стварност се надодала на спев више него што је следила саму себе. А после свега порицати да га није било исто је што и тврдити да је то једино време у коме таквог догађаја није било.

И већ је неко приметио да није сасвим сигурно да ли је то спев о двоумљењима Владике Данила која су заузела најдужа певања или о истрази потурица којој је посвећено пар стихова. Па и ти стихови нису описи конкретног чина већ бескомпромисне метафоре у песничкој творевини које имају обавезе једино према поезији и њеној истини.

Истрагу потурица под Владиком Данилом на Бадњи дан 1704. године и они историчари који не поричу своде на реалну земаљску меру. Једино јој је Његош дао космичке димензије и метафизички значај. Без Његоша би тај догађај остао на земљи. Он га је подигао на небеса и сагледао као битку Бога и Сатане, зла и добра, правде и неправде. Бој с другима постао је рат са самим собом, рат који траје и на земљи и на небу и нема ни почетка ни краја. Његошеве крилате стихове нису могла приземити ни најприземнија тумачења.

Без обзира где се тај догађај збио Његош му је дао и своју топографију и сместио га око Ловћена и на Ловћену. И као да је та мапа постала веродостојнија од сваке друге и заувек актуелна. Као да је наше време проживео пре нас, а ликове свог пева довео из наших дана.

Оно што говоре Црногорци остало је у поезији и то цитирају њени верници и подвижници *Горског вијенца*, док је оно што говоре Турци владајућа логика данашњег света и то понављају све велике силе, новине, радио и телевизија. Може ли се данас чути нешто актуелније од ондашњих речи Мустај Кадије:

*Мало људство што си заслужило?
Не познајеш чистог раја сласти
А бориш се с Богом и људима
Без надања живиш и умиреш
Крсту служиш, а Милошем живиш
Крст је ријеч једна сухопарна
Милош баца у несвијест људе
Ил у пјанство неко прећерано...*

Горски вијенац почиње скупштином уочи Тројичина дне на Ловћену, а потом се крсти износи с Ловћена на црквину.

Како само име тврди на Црквини је била црква. И већ у Његошево време није постојала. Али како су јавиле *Србске новине* јула 1845. године - у време када је настајао и *Горски вијенац* - "Његош је дао да се зида црква на гори Ловћену, баш уз аустријску границу". И већ тада објављују "свашта се којешта говори шта Владика с овом грађевином постићи намјерава".

Логично би било претпоставити да је црква на врху Ловћена једино место на којем су могли бити одржани они последњи преговори народних првака и потурчењака. Тако тврди *Горски вијенац*. Важнијег, достојнијег, височијег, симболичнијег за такав пресудан разговор нема ни у Црној Гори ни у *Горском вијенцу*. И ма где да су се одржали тих преговора је било макар да су на њима "сви мучали и гледали преда се". Његош и *Горски вијенац* су се одлучили за то место.

Нису ли важност тог места и важност тих преговора били пресудни и за Његошеву последњу вољу да буде сахрањен "у ону цркву на врху Ловћена". И није ли то место не само граничник међу световима, "капија православља" како га је неко назвао, него и кључно место Његошевог спева и наше судбине. И није ли песник пожелео да векује не само на врху једне планине око које је саденут његов народац него и на месту највеће дубине сопствене песничке творевине. Није ли висина надодата на дубину и није ли песник хтео да и својим костима одбрани суштину свог дела.

Ако је та црква разорена и пре Његоша није чудо што је то доживела и после њега. И да се није сахранио на врху Ловћена и на дну свога дела, тешко да би његов гроб имао мира. Овако је због једне још недосегнуте песничке визије пострадао и он и црква и планина. Док су заједно дело, храм и планина, не може им нико ништа, а кад се раздвоје лако је погубити једно по једно. Кад је то лако знати нама, није било тешко предвидети ни њему. Судбина једног књижевног дела као да је постала историја једнога народа коме је поезија и последња одбрана. Као да је наше време проживео пре нас и као да је ликове свога спева довео из нашег времена. Као да нас је написао и предвидео, као да нисмо живи људи него јунаци једног књижевног дела.

ДРАГОМИР БРАЈКОВИЋ

ЊЕГОШ-ЈУНАК КОСОВСКЕ МИСИ

Ни о једном писцу Андрић није писао тако често и са толико разумевања као што је о Његошу писао. Оставимо ли на требнутак по страни у основи тачно запажање да се врхови привлаче, уз суптилне везе, уочићемо блискост која проистиче из неусиљене сродности ова два писца. Између десет Андрићевих текстова о Његошу свакако је најупечатљивији есеј "Његош као трагични јунак косовске мисли"

Његош је у Андрићу пронашао не само захвална читаоца већ аналитичног и надахнутог тумача. Сем тога, није се Андрић бавио само Његошевим књижевним делом већ и његовом судбином, а за драму владара и песника, оличену у Његошу, трагичном јунаку косовске мисли, имао је истинског разумевања. То што је Његошу судбина доделила да буде не само перовођа већ у тешком времену и путовођа свом напаћеном народу, Андрић је именовао као трагичну двогубост. Песнику који је сањао о "слатконосној хармонији" историјски удес је досудио да се крваво бори "са својим и туђином" и да га ужаса пробију пламови.

Тако Његош, живећи животом свога времена а по налозима племена и под зрачењем страшне лозинке *Нека буде што бити не може*, постаје непоколебљиви борац.

Његош је како истиче Андрић, оличење косовске борбе и пораза, али је и несаломива нада. И код Његоша, баш као и у народу из којег је потекао све је повезано и све је мерено и самеравано Косовом. Свој есеј о Његошу, Андрић почиње непорецивом тврдњом: "Ова драма је почела на Косову".

И кроз цео овај есеј, Андрић ће истом или сличном интонацијом, одабраним цитатима или надахнутим интерпретацијама, следити ову основну

мисао. И Његошева је лична драма мноштвом нити повезана са Косовом. Облици Његошине трагике су многоструки "иако изникли из косовског корена", запажа Андрић.

Тајанствени знак косовске мисли обележио је не само судбину Његошева племена, већ је прожео његово укупно деловање државничко а његово песничко дело обасјао је одсјајем оне косовске мисли што се, како бележи Андрић, искри у погледу сваког ко се рађао тамо. А рађао се, како је забележено, "са одсјајем коосовске крви у погледу".

Сукобљавале су се круте државне обавезе и песничка немерљива слобода па су и сами Његошеви савременици били у недоумици које је од ових Његошевих земаљских послушања више трпело. Његошев секретар Медаковић, на пример, сведочио је да се Владика превише предавао царству поезије, па је рад на законнику који је започео, трпио, а Ровински ће утврдити да је Његош "писао врло мало будући да је заузет пословима народним".

Нема сумње да су га државнички послови ломили баш као што је душу његову мука постојања и опстајања на уклетом крсту, у земљи беспутној, раздирала. Била је то она *битка непрестана, а у њој прегаоцу Бог даје махове*. Размахивао се бригада опхрван и мукама раздиран владика, духувним силама бранио се и борио, па је борбе и несустајање ставио у само средиште деловања скоро свих јунака не само у Горском вијенцу.

Две, како Андрић примећује, тешко помишљиве супротности: државничке бриге и бескрајно царство поезије, Његош је мирио жртвом и одрицањем. Косовска је мисао раздирала душу али је давала полета и снаге, смисла и смера борби непрестаној. Своје певање Његош је, највећим делом, подредио косовској заветној мисли и њом га је прожео.

"То је поезија висинског ваздуха и великих слободарских перспектива, са онолико украса само колико је могло да буде донесено у збег. Све што није могло стати у арку спаса после косовског потопа све је одбачено".

И одиста, тамо је све, и узорци и узорци, и падови и узлети и сумње и наде и мере и циљеви. А све је удешено да буде *чисто и честито и миломе Богу приступачно*. Висока мера Милошевог подвига, праћена беспоговорним жртвовањем, оверена *кључем крви благородне*, и проклетство Бранковића, омеђили су простор, па је служба *части и имену, борба за крст часни и слободу златну*, одредила смисао постојања као племена тако и појединца.

Његошево гледање на свет и на живот је било, упркос суровим околностима, како је запазио Владика Николај Велимировић *христолоко*. Кроз своје јунаке је цетињски владика проговорио подвижништвом на једној и смерном службом на другој страни.

Целивајући тврду земљу "мати милиона, јер једног синка још не вјенча срећом", Његошеви се витезови клањају младу сунцу молићи га да их прими а да им "земља славни гроб обећа". Са убеђењем да *бесмртију кроз гроб води*

стаза и да *васкрсења не бива без смрти*, ови свети ратници иду Христовим стопама ка "славном гробу као јединој жељи и највећој срећи", бележи Андрић. Жртвовање за идеале у самом је средишту заветне косовске мисли и оно је у Његошевом певању нашло високу меру. За крупне се истине боре ови јунаци а само једном идеалу служе.

Иако је сам говорио да је лакше бити владика него човек, Његош је, пре свега, својим делом ступио пред Творца који је и сам *творитељном зајат поезијом*.

И јунјаци његовог пева узносе се жртвовањем и службом у уверењу да "крст носити нама је суђено".

Андрић, посвећени и упућени читалац, бележи: "С друге стране у целој нашој књижевности ми немамо поезије која је била ближа Богу и која би то била на узвишенији начин".

У *Горском вијенцу*, нашој основној књизи, оваплоћене су по важности и судбинском одређењу за Србе непорециве одреднице: Бог и Косово. И, као што Андрић закључује, није сличајно примећено да се речи Бог и Косово најчешће помињу у *Горском вијенцу*, па су маладог цетињског владика сматрали Јеремијом Косова.

Одиста, наша Јеремијада, онај плач и лелек што горе пролама, нису могли наћи јачег одјека нити племенитијег поклика од оног који одјекује кроз стихове Његошове. Трагизам косовске мисли и обавезујући налог косовског завета раздирали су песника који је маштао о небеским сверама а певао о *Творцу непостижном* и свеопштој хармонији.

Песник који испева да "крст носити нама је суђено", као што нам је суђено водити страшне борбе "с собом и туђином", није рекао само истину о себи, свом времену и свом сиротом народу "одсвуд стијешњеном", већ истину о човеку, о противречностима сукоба који раздиру свако мислеће биће од када је челом на земљу пало.

Досуђени је крст болни вапај и реч наде, зрно вере у спасење и избављење, зрно које пламти у духу човековом, патњи даје смисла, а живљењу циља и сврхе.

Распет на косовском крсту наш народ је ишао као својој Голготи али и ка васкрсењу. За свој ће народ, кроз уста једног свог јунака, Његош рећи "крсту служи а Милошем живи". У Црној Гори Његошевог времена, у том збегу, другачије се није могло живети. Неписани закони, високе моралне норме и идеални жртвовања животу нису дали само круту норму већ и полет мислима, а души мира. Његошевска црна Гора није расла у ширину већ у висину тражећи се у Богу. Као исконске зубље Његошеви стихови обасјавају два света: земаљски и небески, а и у једном и у другом траје борба за превласт добра.

Косовска драма одиграна у црногорском покосовском збегу виђена је и песнички сликовито дочарана као Божја казна за силна безакоња јер " наши цари закон погазише", али и као велико морално прочишћење. Одблеске те борбе велики песник је видео у људима (где се бори душа са тијелом), али и на небесима (где се небеске војске боре у подножју Творчева престола). Суптилни тумач какав је био Андрић одблеске ових борби види као личну драму Његошеву, а, у њеном је средишту, косовска трагедија и полом.

Никшић, 7. маја, 2001
На симпозијуму *Његош, наш савременик*

ЖАРКО КОМАНИН

□□□□□ □□□□□

□□ □□□□□□□□ □□ □□□ □ □□□□ □□ □□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□
□□□□□□, □□□ □□□□□, □□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□, □□□□

Ранко Јововић

ЊЕГОШЕВ ПОГЛЕД НА СЛОВЕНЕ, ДАНАС...

1.

Ми смо се окупили око Његоша као око Господа.

Руси, Тако ја осјећам, грију се на ватри Достојевског и Толстоја, и Пушкина...

Нама је Његош Утјеха и Обавеза. Нема, нека ми Бог опрости, народа на свијету као што су Среби, који толико вјерују и воле свог Пјесника као ми Владика Рада.

2.

Његош је како је то познато, косовски Човјек и Пјесник.

Владика је рођен у Боју. И послије Боја.

Његово дјело је окупљено испод тог Вијенца. У томе Колу је и рођена Српска повијест.

Потресна Српска повијест. И Поезија, и Херојство. И Жртва. И Нада...

Његово дјело је, дакле, обнова косовског идеала: Лазара и Обилића...Свих Лазара и свих Обилића. Шта има ту да се прича.

И Карађорђе је рођењем у том косовском полуму. Тако му сливено, и пристоји ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ.

Господ је, зна се, подарио, дао Његошу, пјеснички дар до тада, невиђене снаге и љепоте. А то су и мјере српске судбине - како на Небу, тако и на Земљи.

Горски вијенац је Васкрс, те, и такве, љепоте српске. И херојства, и дубине, те љепоте, и тог херојства. Митске дубине. И митске даровитости - то је тај антички приказ гдје се једнако види Његошева глава, сва у крви сред Агарјанске силе. Силе од зла.

Мени је Његош и Бадње вече и Божић и Васкрс, уједно.

Горски вијенац протиче кроз сву нашу повијест.

3.

Данас се око разбијеног престола српског врзма наднечовјек. То је тај сој, изђикао из "баука комунизма".

Тај наднечовјек, по угледу на западног наднечовјека који влада свијетом.

Ако су Срби - а јесу, уклету народ. Уклети су и Руси, чије је чело Достојевски, а срце Љермонтов- онда, тако ми Господ каже, од њих очекује и највише.

То је: ДА СЕ ВРАТИМАО НА ПУТ ОЦА СВИХ НАС ИСУСА ХРИСТА, КОЈИ ЋЕ НАС ОПЕТ НАХРАНИТИ ВЈЕРОМ, ОБНОВИТИ... упркос Олуји која тутњи у нама и над нама.

4.

У Његошевом дјелу постоје дубоки трагови Тајне. Највише Тајне, коју тек наслућујемо. Пред којом се колеба и његов Гениј.

Од тога су Кључеви Тамо. Као што је Кнез Мишкин ружа Христова, ни на небу ни на Земљи, тако је, ја сањам Његошева Љубав и брига, не само за српски род, него и за руски, и за Словене и на Земљи и на Небу.

Како је био дубоко несрећан онда, ништа мање, ни данас.

5.

Ако је бака Михаила Љермонтова исплакала вид за својим унуком, можда су и Срби и Руси ослијепили плачући у тами овог вијека.

То зна Његош. Он то види.

И чуди се, да они који су слободу многима дали, себи не знају лијека. Нико теже није платио велике, могу рећи, страшне авантуре у овом вијеку, него Руси и Ми.

Његош, тај принц Поезије, у аљинама античким, са срцем православног монаха, пдједнако је и Срб и Рус, али и Хелен...

И такав, Владика, Пјесник и Херој, мора прекорно гледати и на Русе и на Србе.

Одговор чека и Он, и ми, који смо се ипак, вјерујући у Љубав, наситили пакла на овој црној земљи...

Никшић, 7. мај 2001. Симпосион-*Његош, наш савременик*

Петербург, 14 новембар 2001, Симпосион - *Његош и Словенство, данас*

ДРАГАН ЛАКИЋЕВИЋ

СРЕЋА ЗА ДЕЛО

*Тешко граду одметничком и оскврњеном,
Насилничком! Не слуша гласа, не прима наука,
Не узда се у Господа, не приступа к Богу Својему.
(Књига пророка Софронија)*

Нема српске књиге која више опомиње: уверава и одвраћа, као што је *Горски вијенац*.

Више од једнога века била је то света књига слободе: песмарица - узданица, чудо од лепоте језика и свачије огледало: Морално, духовно национално

У њему је све било истина, па чак и потпис песников: "соченије П. П. Н. владике црногоскога". Без слова *р*.

И било је важније да је то спев владике црногорскога - него како је владици име.

Онда су припремљена и дошла тешка времена. Као да је део Песниковог народа прихватио речи Мустај-кадије:

*Милош баца у несвијест људе,
Ал у пјанство неко прећерано*

Постали су отпорни на Милоша.

Сад, шта је ту је. Пола племена црногорскога још мисли налик војводи Батрићу:

*Ћуд лисичија не треба курјаку!
Што јастребу хоће наочали?*

Они који више нису Срби - сад би лако, али им смета *Горски вијенац* - ипак је то врхунац поезије. Написао ју је и Владика и господар и песник.

Они који су још Срби - уз толике притиске и по те цене - немају другог упоришта до *Горског вијенца*.

Срећа за дело!

У Библији, још, пише: Пророци су му хвалише, варалице, свештеници његови скврне светињу, изврћу закон.

Горски вијенац је препевана, прилагођена, црногорска Библија. Српски закон, не зна се да ли више песнички или морални.

Мило Ломпар

ЛАКРДИЈАШ И СВЕТАЦ

Како бисмо могли осветлити најдубље пореко *негативности* која је испунила лик Шћепана Малог? Јер, смер Његошевих преиначења историјске грађе која је нудила своје доприносе у разумевању и обликовању овог књижевног лика изразито је негативан. Иако су у историјској равни Шћепановог лика доминантна својства самозванца, лажова, морално проблематичног човека, иако је у идеолошкој равни доминантан доживљај узурпатора династичког права куће Петровића, пресудан смер овако обликоване негативности даје метафизичка подлога фигуре лажног цара.

У једном тренутку драмског дејства, пошто је пребродило искушења пред која је херојску свест ставио његов нескривени кукавичлук, Шћепан Мали постоји у неконфликтној ситуацији прихватања лажног цара. Ако ни Теодосија Мркојевић не може да опстане као противник лажног цара, већ само као луда, да ли то значи да је сабласт лакрдијаша постала непорекнута? Сцена у којој архиђакон Петар, пошто је у најватренијем трку уграбио чибук са замље, одбија да прими на дар цефердар који му је наменио Шћепан, представља изузетан пример унутрашње слојевитости *Лажног цара Шћепана*

Малог, јер се у тој сцени укршта оно што припада историјским мотивацијама текста са невидљивом духовном перспективом која омогућава само постојање текста. То је дубоко немотивисана сцена, драмски нефункционална, па је с разлогом схватана као Његошев напор да прослави свог претходника на владичанском престољу, као део песникове владарске стратегије којом је тежио да овековечи "свог стрица Петра И"¹. До ње, међутим, долази у часу када Шћепанова власт, као власт питоме сабласти, више нема никаквог противника, јер је Теодосија Мркојевић пристао, под притиском главара и општег мишљења, да се измири са Шћепаном, да дискретно призна како Шћепан јесте оно што игуман зна да Шћепан није, па се игуманово порицање лажи претворило у резигнацију луде, која у свеукупној будаластости људског одговора на позвање види утеху пред околношћу да је лажни цар проговорио херојско-патетичним речима о истрази потурица, да је он, дакле, *испразнио* утемељујућу ситуацију прошлости. Лажни цар је, отуд, директни удар у предање. У том духу је и настала Шћепанова похвала архиђаконовој вештини, јер она извире из нестварне прошлости овог цара: "има сам ја у мојој гвардији." Присуство Шћепановог *ја* у речима похвале, "нигде муње овакве на коњу/ као момче ово што сад виђех", треба да неосетно веже архиђаконову изузетност за сабласну прошлост лажног цара. Похвала архиђакону тако је интонирана да је постала осведочење Шћепана као цара. У томе је основна вештина лакрдијаша: није најважније колико он увесељава него то што он изврће смисао нечега што је тако стабилно. Из очевидности и присуства архиђакона извире *непостојећа* очевидност цара: није само лажни цар лажан него је и збивање нестварно, јер је он збиља само као сабласт. У Шћепановој похвали архиђакону препознајемо ширење сабласне власти лакрдијаша.

¹ Јевто М. Миловић, **Обја{wewa uz La`nog cara [Јерана Малог, u: Petar II Petrovi} Wego{, La`ni car [Јеран Мали, Графи-ки завод, Титоград, 1965, 355.**

Петар, међутим, није "само... од тога посла" који је поздрављен пуцњима, он је и нешто више од јуначке изузетности којом задивљује, будући да је њега "бог за свашто дао", па је пресудно шта обухвата ово *свашто* као дистинктивна црта Петрове изузетности. Да ли Петровом *свашто* припада и свет лажног цара, јер је Шћепаново гесло везано за распрострањање сабласних моћи: "Нека буде свашто на свијету." Ако Петар, дивотом и хитрином, обележава неки прекид у односу на херојски свет, онда у онтолошком утемељењу овог *свашто* постоји могућност неког додира Шћепана и Петра. Ако они паралелно одступају од једнозначности сабласне ситуације, у чему се разликују? Петар, као неко ко има у себи *хитрине*, прозире ниже лукавство земаљског света, али он располаже и друкчијом памећу: "паментније мисли и ријечи/ нит сам чуо нити ћу је чути." Нагласак овог сазнања не пада, међутим, на величину памети него на њену друкчију природу: "него неће ово наше бити." И у погледу памети архиђакон Петар није *наш*, јер је несличан и најпаментнијима попут игумана, као што и Шћепанова мудрост није наша мудрост. Иако би се разлика између архиђакона и игумана могла образложити као разлика у годинама, у искуству које подупире ове изузетне памети, ипак је њена природа оличена у друкчијем *егзистенцијалном* избору: игуманова памет која прозире лажног цара, његово *свашто* и његову хитрину, јесте памет скепсе, ироније и резигнације, то је памет луде и њена несрећна свест, памет повлачења пред сабласним, па се игуман љуби са Шћепаном и, тако, мири са постојањем сабласног, док Петрова памет, разумевајући светску памет која кроз лакрдијаша долази, означава непристајање на сабласно. Ако Шћепан никада није видео то што Петар собом пројављује, а ако ни њима архиђаконова памет није природена, ако ни свет ни они *то* нису препознали као своје, одакле је дошла мудрост која пребива у архиђаконовој младости? За разлику од старца који оличавају, уместо прекаљене мудрости, распоне лудости, од инфантилизма до будализма, као пећки или васељенски

патријарх, Петар већ као младић прозире сабласно: њему не припада некакво круто порицање које би га приказало у власти херојске памети, али је то, такође, одбијање сваке форме сабласног, јер када одбије џефердар Петар открива како зна да је у часу даривања нестало херојског у симболици џефердара².

Ситуациона условљавања откривају симболичке силе које су окупљене у сцени са архиђаконом: онај који одбија Шћепанов дар није само неко ко ће бити "срећа овога народа", већ је - у Његошевим очима и унутар читалачког очекивања - неко ко *већ* ту јесте свети Петар Цетињски. Присуство светог Петра Цетињског, иако архиђакон то тек треба да постане, основно је присуство у симболичком слоју ове сцене: није могуће изоставити његова основна због његових почетних својстава, када он самим чином одбијања сабласног дара пројављује своја основна својства. То је, наравно, неко "рођен да довијек живи", јер је то неко ко ће, после битке на Крусима, "другим бити Скендербегом", али је то - на дну херојских мотивација³ - неко ко је светоотачки *сведочио* своју веру: опомињући Црногорце да када чине оно што знају они не знају шта чине. У врхунском часу *сабласне* власти остаје, дакле, овај светац да одбије дар, али и да покаже ко је онај чији се дар мора одбити: то није неки случајни пролазник нити непоћудни узурпатор, него је то дух лажи, саблазан у лику малености.

² Samo darivawe xeferdara ima posrednu vezu sa zavr{nom scenom *Gorskog vijenca*, jer ono pokazuje {ta se desilo sa herojstvom u *La`nom caru [}epanu Malom*: dok na vrhuncu herojske metafizike, u *Gorskom vijencu*, postoji i onaj ko mo`e da ga xeferdar, kao vladika Danilo, i onaj ko mo`e da ga primi, kao Vuk Mandu{i}, dotle u herojskom svetu koji je naselio la`ni car onaj koji daruje xeferdar nema nikakve veze sa metafizikom herojstva, pa onaj koji bi trebalo da ga primi ima ne~uvenu slobodu da ga odbije: nosilac herojskog dara odstupio je, dakle, sa pozornice, {to kao da je nagovestila pesma kola u kojoj se opisuje smrt Vuka Mandu{i}a.

³ Juna~ko-herojski kontekst je nu`an da bi Petrovo odbijawe u svojoj radikalnosti ostalo sakriveno, da bi ono *istorijsko* bilo ostvareno, ali simboli~ki smer jeste precizan: samo je sveti Petar Cetiwski, i kao sasvim mlad, nedostupan [}epanu, on je wegov posledwi antagonist. Nemogu}e je da luda bude antagonist, pa zato Mrkojevi} ne mo`e da opstane kao [}epanov protivnik, ve} kao неко ко odustaje od borbe. Petrova uloga je, otud, simboli~ki delotvorna, jer razotkriva [}epana kao sablazan. U istoriji ~iju razboritost jam~i luda, protivnik *sablasnog cara* nu`no je ne-delatan.

Ово препознавање открива најдубље дно Шћепановог лика, јер читав спектар карактеризацијских својстава добија други смер. Шћепан се, наиме, појављује као неко ко је - нехотично или не - у свом понашању следио оца сваке јереси: Симона Чудотворца. Било је сведока да је Симон упућивао на себе као еманацију Божанског духа, као што ће Шћепан знати да упита: "Божја дела распитат је трудно/ Да л не читаш његову таину/ и у моју судбу нечувену?" Симон је говорио несхватљиве, некохерентне и потпуно мрачне ствари, чије значење нико није могао открити, јер су биле бесмислене, али су - зато - давале шансу свакој будали да схвати те речи како жели⁴, што је чинио и Шћепан Мали. Његошев јунак је обликован - у складу са традицијом Симоновог дејства - као шарлатан и као дијаболични лик⁵, што даје потпуно ново значење историјски осведоченим поступцима овог јунака: ако Шћепан "просипље десет дукатах на друм (пут) крстачки да види смије ли их ко украсти, је ли му уредба јака", ако се он хвали да се дукати "трећи дан... цијели нађоше", онда ова сцена не подразумева само историјски осведочено памћење једне необичне чудноватости, него и њен тамни сјај. Јер, ово стављање новца има прецизан духовни оквир, будући да је Симон Чудотворац хтео да за новац купи дар Божији и Дух свети⁶. Ако је чудо - у историјској равни - то што нико није хтео да узме Шћепанов новац, ако је то нешто толико невероватно да угрожава историјске мотивације уметничког света, онда у разумевању ове историјске необичности морамо опазити њен прецизан симболички смер, јер он открива *порекло* саме чудноватости: "новци твоји с тобом да буду у погибао"⁷. То је потез уметника: Шћепан Мали је сабласт.

⁴ Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, Routledge, London, 1992, 104.

⁵ E. M. Butler, *The Myth of Magus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, 74.

⁶ *Djela apostolska*, VIII, 18-21.

⁷ *Djela apostolska*, VIII, 20.

Својом љубазношћу, инфантилношћу, лукавошћу, свим оружјима у једном арсеналу претварања, он је успео да их обрлати, да их - док мисле да управљају њиме - наведе да пристану на њега, као што је успео да оне који га препознају, попут разборите и луцидне луде у Мркојевићу, натера да се покоре, али није успео ни да обмане ни да дарује онога у коме *живи* предање. Петар је - у сабласном свету *Лажног цара Шћепана Малог* - егзистенцијални чувар предања. Он одбија Шћепанов дар зато што одбија оно у њему што је сабласно: он одбија зато што *светац* увек одбија лакрдијаша, сведочећи да метафизика није само блесавило нити само насиље него је могућа као *индивидуално* позвање. Светац има, дакле, моћи које луда нема: као што је лакрдијаш граница преко које лудино знање не може да се протегне у егзистенцијално-делатном смислу, као што су будале оно што омогућава луди да стигне до свог знања као освешћујућег, тако светац открива тачку у којој лудина свест показује своју унутрашњу границу. Споља ограничена лакрдијашем, луда је изнутра омеђена свецем: на позадини њене фигуре оцртава се неизбројиво мноштво будала. *Лажни цар Шћепан Мали* би био, отуд, дело о *границама*: лудину границу оличава лакрдијаш, лакрдијашеву светац, док је светац - унутар сила сабласне ситуације - ограничен будалама. Јер, Петар остаје делатно пасиван, он нестаје са светскоисторијског хоризонта, па је његово одбијање симболички знак и лишено је икаквих последица. Свет сабласног остаје, отуд, незауостављив, јер је преврат метафизике у сабласно неповратан, па је метафизичко могуће само као *лично*. Петар чува метафизику насупротив Антихристу, али је он скривени чувар предања у неповратно саблажњеном свету: величанствен као чувар предања, он светац унутар сила сабласне ситуације Ђ ограничен будалама. Јер, Петар остаје делатно пасиван, он нестаје са светскоисторијског хоризонта, па је његово одбијање симболички знак и лишено је икаквих последица. Свет сабласног остаје, отуд, незауостављив, јер је преврат метафизике у сабласно неповратан, па је метафизичко могуће само као *лично*. Петар чува метафизику насупротив Антихристу, али је он скривени чувар предања у неповратно саблажњеном свету: величанствен као чувар предања, он мора бити немоћан у мери у којој оличава свеца.

Милутин Мићовић
ЊЕГОШ - НАШ САВРЕМЕНИК

"Верујем да би сваки од нас могао казати (...) да је Његош одувек присутан у нашем животу, цео Његош са својом величином коју понекад и заборављамо, или не примећујемо, али онако као што не примећујемо ваздух који дишемо, и сунце које нас греје".(Андрић, *Вечна присутност Његошева*.)

Ово Андрићево "одувијек присутан", упућује на парадокс, да је Његош у нама био присутан и прије читања (или слушања) његових стихова. Тј. нашли смо га у себи уписаног отварајући странице нашег унутрашњег живота.И да би се извадили из ове апорије, послужићемо се мишљу владике Николаја Велимировића, записане прије 90 година у књизи, *Религија Његошева*: "Његош је од своје душе начинио сцену на којој је репродуковао драму целе васионе".

Послије ових ријечи не остаје нам ништа друго него да с радошћу пристанемо на тешкоћу у коју нас је увео Његош, и прихватимо човјекову драму постанка или постојања, као драму постанака новог свијета, новог људског универзума. И ако нас изазива то сопствено покретање из почетка, онда смо се и понадали да ће нам из нашег рођеног почетка синути Луча, која ће нас обасјати у ноћи свијета и вијека. А та *луча* свакако је небеска луча, која нас је већ охрабрила, и запутила путем, на којем постаје подношљив наш парадокс, јер смо се дохватили оне могућности, у којој сада *може бити*, оно што смо раније мислили да не може. Ми сами у себи доживљавамо могућност, за коју нијесмо могли знати да је могућа. Постали смо стварно мјесто омогућавања онога што нијесмо могли мислити, да је могуће. *Може бити*, јер смо оставили за собом себе, и докопали се оне могућности која омогућава саму обнову универзума у нама. И та нам рођена могућност отвара књигу коју човјек није писао, а чијим читањем прогледавамо изнутра. И наједном нам излази на сусрет, не само онај који свима нама излази на сусрет, ако кренемо тим путем, него нам излазе на сусрет они који су овим путем прије нас ишли. Излазе нам у радосни сурет, јер нам се радују што нас виде на том путу, на којем се сусрећемо са собом, и са свим онима који су се у свом животу и времену сусретали са собом.

Сусретали се и постајали живи свјedoци универзалног чина Стварања у себи.

Код Његоша је Бог пјесник. И тиме нам тај Бог постаје људскији, а Његош као пјесник божанскији. Он је заузет (занјат) поезијом, тј. обдјелавањем космичке стихије.Он ствара јер је ималац Слова, којим обдјелава стихију, напуњену потенцијом (потентиа), тј. ословљава је и освјешћује *свемогућим Словом*. Обдјелавајући је словом, уписује га у космос, у универзум, и универзум словом постаје космичан, а космос опечаћен универзумом.

А шта је човјек у универзуму каквог га је видио Његош: "твар Творца изабрана". Или да кажемо цијеле Његошеве стихове, да космос не би остао окрњен, а универзум некосмичан: "Твар је Творца човјек изабрана", и, "ми смо искара тамом обузета, ми смо искра у смртну прашину"

Његош постаје издвојена фигура наше културе, зато што је у његовој стваралачкој егзистенцији постала видљива драма не само једног узвишеног, мученичког живота који је кренуо од искона, него и драма једног племена које је кренуло да очува своју *чест и име*. Црњански је рекао, слутећи те размјере Његошеве егзистенцијалне експлозије, да је увјерен да његов живот кога више не видимо, са неком вишом моћу дјелује на нас, него ли и његово пјесничко дјело кога читамо. И то је и разлог што су се многи, бавећи се његовим пјесничким дјелом, управо понајвише упињали ка скривеним законима његовог личног живота.

Његошева дјела су жива свједочанства те фундаменталне полемике која ставља у погон тајанствене силе сакривене у човјеку. Фундаментална драма личне егзистенције, кроз Његоша је планула до небеса и освијетлила нас у времену. И тај посао његово дјело не престаје да ради, имајући у себи ону искру коју не гаси ниједно вријеме. Показујући тим мистичким послом да је поезија најдубља стварост, а стварност слијепи ток времена који нема кад да стане и да је разумије.

И сада с ових космичких висина, обасјани *лучом*, враћамо се у *смртну прашину*. У наш живот у којем се *мученија времена гнијезде*, и нашу стихију, тражећи *искру тамом обузету*, тражећи неписано слово којим као с *лучом* улазимо у таму написаних књига.

И зашто сам почео ову тешку и милу причу, у којој ми се у сузама пјева, ако не због нас, и Његоша у нама, који послије 150 година свог гроба, има понајвећу моћ и љубав да нам прискочи у помоћ, и да нас придигне из нашег гроба. И сад се сјећам шта сам рећи хтио. Његош је преживио ту драму сопственог постанка стваралачким интензитетом несравњеним у нашем културном памћењу. Свако ко крене путем из почетака, или кога нагнају нужде на свој почетак, прво кога чује на нашем језику је мучеништвом топли, и радосном борбом осјенчени глас Његошев.

Он сваком, мужанским и очинским гласом казује - не бој се, био сам већ на твом мјесту, не бој се, проходно је. Уз мужански и очински глас Његошев неко ће да чује, најлирскији глас у нашој поезији, глас Момчила Настасијевића: "мрењем све живљи/старошћу све дубље млад", и оне, "бездоман, топли нудим кут, бездетан/ ... синови прате ме и кћери"

Владика Данило је наш владика и дан данас. Он заједно с нама *премишља вијећу*. Као онда Владици и нама се данас *свијет у ад претвара*. И данас, или смо то можда јуче видјели, *адова ждрала* из Његошеве пјесме, коме је *мален свијет*. И данас, као и јуче "Ни најест га камоли прејести". Пред ти ждралом док не пролети испред очију

, сакријемо се ко "миш у тикви", и " зебемо од много мишљења", или се, пак, осмјељујемо ријечима "удри за чест име и слободу".

Име и слобода није нешто што припада само епским временима, па дакле оно што би са епом могло и проћи, *име и слобода* су увијек нове, и савремене категорије човјекове непоновљиве егзистенције. Оне, иако не одзвањају епски, као у Његошево вријеме, изговорене једном племену позваном на слободу у историјској драми, оне данас стоструко одјекују у нашој унутрашњој тишини, у нашој преегзистентној јези, у одлучујућем кораку на прагу нашег универзума. Његошево епско, "удри за чест име и слободу", постаје наш лични егзистенцијални императив у свијету који, *мртвим сном спава*, кога надлијеће *адов ждрал* чија је сјенка крила довољна да нас смрзне ужасом.

Да, ужас је наш почетак, као и код Паскала, тако и код Његоша. *Торжество ужаса* наш улазак у борбу, а крај пута, и одмор од подвига, мученичко и радосно сазнање, да "над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује".

Владика Данило је носилац двоструке драме, - драме универзума у себи, коју не виде Црногорци, и драме у којој су се нашли сви Црногорци - Срби од Косова.

Драма универзума одиграва се на сцени камените Црне Горе, јер са тог камена узраста један истински владика који мора у себи да овлада метафизичком и историјском драмом, метафизичким и историјским постанком. И он узраста у племену које хоће да очува свој *образ и име*. Племо је такође стављено у *преужасну борбу*, јер мора своје име и част да одбрани пред безумном (и безименом) " тмушом азијатском".

Владичина метафизичка борба на тајанствен начин потпомаже епску борбу племена. Или, борба племена за *чест и име*, добија тајну подршку владичином духовном борбом која је првенствено метафизичка.

Владика прима Племо и његову борбу у себе, јер је већ у себе примио Небо и небеску борбу.

И борба тог племена је доиста чудна, и дан данас нас зачуђује, јер својом дубином у историју није могла да стане, зато се окренула поезији да је обухвати и изнутра обасја.Та борба, дакле није првенствено епска, дакле временска, и једнозначна, него је понајприје, духовна (која се води у Владици), па етичка и естетичка. И та борба није првенствено борба за опстанак, како сувопарно и дарвинистички казује Б. Петронијевић, него за

постанак. Јер борба коју покрене, и контролише Владика, је борба коју, чак и епска свијест схвата као "пропојали ужас" па дакле и најдубљи подвиг и стварање. Нек "пропоје пјесна од ужаса", или: "Што су момци прси ватренијех/ у којима срца претуцају/ крв уждену ватреном гордошћу, /што су они, жртве благородне /да прелазе с бојнијех пољанах/ у весело царство поезије". Ово је Владичин аманет Црногорцима, заточницима епске свијести. Борба треба да има, стваралачку љепоту (пропојали ужас) или, како дивно примјећује Миодраг Поповић "космичку естетичност". А шта у себи крије борба која ће у конкретном историјском подвигу да пропоје "пјесном од ужаса," него духовно-сазнајну борбу којом се узлази на небо. А то стварно узлажење на небо је прелазак у поезију, у језик, у памћење. Зар није отуда тај, екстатични карактер и екстатични језик Црногорцима, Србима од Косова, који су једино посвједочили себе, ако су прешли своје границе. Црна Гора тим бивањем претворила се у поезију (косовску поезију). И можда је више стварно и нема, а ако је ипак још негдје стварно има, требало би је потражити прво у Његошевој поезији.

Komentar [H1]:

Ми данас наравно мало читамо Његоша, али и зато се он побринуо. Није нас препустио нама самима, већ се унапријед потрудио да се дубоко упише и учита у наше сјећање. Сам је из дубине горио на свијету, у свом драматичном времену, горећи да никог од нас у будућности не остави самог.

И данас може понеко и понекад да мисли, да је превазиђен, да није за наш свијет и живот, али чим доживи озбиљнији потрес у животу, сјети се у ком свијету живи, сјетивши се Његошевих живих стихова.

Неки мисле, да се послије Његошевог духовног огња не може више ништа важно рећи на нашем језику, али такви би узрок своје немоћи морали потражити на другом мјесту.

Неки мисле да би лакше данас писали и мислили и живјели да није Његоша, али заборављају да култура не памти оне који не открију свој рођени почетак

И ето, архетипом пјесничке ријечи Његош и данас суверено влада, остајући још увијек најљепши и највећи владика, и у животу и у поезји свог народа.

Већ вијек ипо проноси се вијест свијетом о "смрти Бога". Но шта би та вијест о смрти Бога која обузима свјетску културу у последњих 150 година, била нешто другачија, или друго, него она која се чула прије двије хиљаде

година, испод Христовог крста. И послје оног навечерја у коме се чула та ријеч, "готово је, умро је", дошло је оно треће јутро у којем бијели анђео с Христовог гроба каже, "Није у гробу, устаде. И -што тражите живог међу мртвима".

Наш живот у свијету, и у култури, протиче између ове двије ријечи. Те двије ријечи као два свијета, или двије свијести, боре се за превласт у нама и у свијету. Те се двије ријечи, с великом маштовитошћу, знањем и упорношћу боре у нама и са нама, и траже своју превласт над нама. Једна ријеч има очигледне доказе, јер Бога не видимо. За њу не треба никакав подвиг, него да још дубље закопамо *искру у смртну прашину*, на што нас и наговара наша смртна природа.

А за другу ријеч, коју смо чули од бијелог анђела, треба да додамо пламена тој *искри* којом откривамо, и освјетљавамо таму гроба. И по том је Његош наш савременик.

Његош је најбоље видио сјенке ствари, управо зато што је ишао до краја. До краја који је почетак и есхатолошко исходиште. Његово је пјесништво увјерљиво и савремено зато што иза њега стоји лична, егзистенцијална драма универзалних размјера. Лична драма у којој се покренула драма универзума. Невидљива, метафизичка драма која је реализована у конкретном историском времену. И на том је крсту он задобио пјесничко торжество које не губи славу.

Идући у дубину, у искон, не повлачећи се из свијета, напротив, прихватајући борбу која се у њему води, он доживљава свијет и живот као *борбу непрестану* (полемос) и полемику супротних разлога. И то је онај праг са кога се види дубина и сложеност његовог пјесничког дјела.

Видио је Његош, ту *књигу у књизи*, о којој говори Борхес, говорећи да књига није књига, ако у себи нема *супротну књигу*.

Ничим се боготражитељ није утјешо док није видио последњу човјекову "таблицу с обје стране начертану / с два потпуно противна закона". И долазећи до те прве свјетлости, која све *од почетка* обасјава он је уз њену помоћ најнепосредније сагледао *адско наследије људско*. И отуда је Његош пјесник скривене, најдубље реалности човјекове, савремене у свим временима.

Његош је својом поезијом прославио Бога творца али је видио и свијет без Бога, у којем се "рад несреће људске боготворе Цезар с Александром". Видио је тирана који се наслађује страхом поданика и поданике који се топе у служењу тиранину. Видио је сатану који *иште владу да подијели* са Творцем свемогућим и његов горди пад у адску таму. Видио је Лажног цара, кога народ (управо његови Црногорци, заточници епске свијести, обожавају као

правог цара. И управо зато што је лажни цар спремно су на највећу послушност, јер умије да угоди њиховим слабостима.

Видио је Драшка који жели да исприча Црногорцима (заточницима епског чојстава и јунашта) како живе Млеци, међу којима о чојству и јунаштву *нема збора*, који *прскавају и мртви падају од смијеха* гледајући бизарне сцене у млетачком позоришту и привиде на которском пазару. Видио је *време земно и судбину људску* као *два образа највише лудости*. Видио је *дан и народ* који лете, као *ћуку тица*, у уста *адова ждрала*. Видио *Стамбол*, *земаљско весеље*, и залуђено племе *које крсту служи а Милошем живи*. Пјевао пјесму са сузама, топио се у химне творцу, отписивао оштром ријечју земаљским тиранима. Био *кнез међу варварима*, и *варавар међу кнезовима*. Био богоуман и самоук, познавао свјетску културу, живио у пустињи, и пјевао из дубине постања.

Видио је на крају Владика да је *пред Богом тренут што и вијек*, и *вијек што и тренут*. И ето овим тренутком покушавамо да пређемо вијек и по који нас дијели од Његошевог несмртног гроба.

Ријеч са симпозијума: *Његош наш савременик*, Никшић, 7. маја. 2001.

ДРУГИ ДИО

ЈОВАН МАРКУШ

РАЗАРАЊЕ КАПЕЛЕ НА ЛОВЋЕНУ- РАЗАРАЊЕ ДУХОВНОГ И
КУЛТУРНОГ БИЋА ЦРНЕ ГОРЕ

Мало коју своју врлину Црногорци су његовали као поштовање прошлости. Скоро свака кућа имала је свој родослов уназад више вијекова. Нијесу се памтила само имена, него и догађаји и приче о њима. Као светиње чували су се предмети који су им припадали, прије свега оружје, књиге и иконе. Прихватајући бољшевичку идеологију, упоредо са одрицањем од схватања и обичаја, Црногорци су почели да поричу националну прошлост и да се одричу од своје вјере и Цркве. У кидању тих веза, пришло се и уклањању Његошеве капеле из разлога који су најмање били умјетнички и етички. Није било јавног чина код нас о чијем бесмислу је тако много и аргументовано говорено као о пројекту маузолеја на Ловћену. Великих имена вајара, сликара, писаца, професора, мислилаца нема у списку чланова Одбора за подизање маузолеја, али их има међу потписницима писама и петиција да се одустане од рушења цркве и гроба на Ловћену. Можда је о естетском бесмислу најкраћу дефиницију дао писац Мирослав Крлежа 1966. год. истичући сљедеће: "Акоје ријеч о томе да се Мештровићев маузолеј са Његошевим спомеником подигне на Ловћену, моје је субјективно мишљење бескомпромисно негативно... У овом стварном случају Његош је карикатура и као споменик и као статуа"⁸ О самом чину рушења капеле и посљедицама, скоро пророчански, писац и некадашњи политичар Милован Ђилас, написао је 1971. год. сљедеће: Југославија и Југословени су данас суочени са самовољним одлучивањима која задиру у њихову судбину и њихов опстанак: рушење Његошеве капеле је само детаљ и страшни симбол".⁹

Одлуку о подизању Његошевог маузолеја по пројекту и изради Ивана Мештровића на Ловћену донијела је формално Скупштина општине Цетиње 9. децембра 1968. године.¹⁰ Међутим, да би се изградио маузолеј, требало је срушити цркву и гроб на Ловћену. Да пред јавношћу ово не би испало као вандалски чин, онај ко је био задужен да штити споменике културе - Завод за заштиту споменика културе СР Црне Горе, који је капелу и прогласио спомеником културе 7. јуна 1961. год., доноси рјешење 28. фебруара 1969. год. којим се одобрава Општини Цетиње да може извршити премјештање споменика културе - Капеле са Ловћенског врха.¹¹ Општина Цетиње је, како се наводи поштујући саопштење Одбора за изградњу маузолеја Петру ИИ

⁸ Pismo Miroslava Krleže (4. I. 1966), upućeno "Muzejima Cetiwe", "Umetnost, Beograd, br. 27/28, VII-VIII 1971, str. 61

⁹ Pismo Milovana Đilasa upućeno Komnenu Bejiroviću, "Umetnost, Beograd 1990, 8. III 1971, str. 41-42.

¹⁰ Odluka SO Cetiwe, br. 01-8094, Službeni list SR CG, Titograd, 25. I 1969.

¹¹ Rješenje Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR CG, br. 02-197/2, 28. II 1969.

Петровићу Његошу на Ловћену од 22. ВИИИ 1969. и рјешење Завода за заштиту споменика културе СР ЦГ", на сједници одржаној дана 3. ИЦ 1971 донијела "Одлуку о дислокацији Капелице са ловћенског Језерског врха".¹² Колико се о овоме Цетиње питало најбоље говори одговор одборника цетињске скупштине на "Посланицу цетињским одборницима" коју им је упутио проф. Лазар Трифуновић. У одговору се између осталог каже: "Оборили сте се на нас рачунајући, ваљда, да ћете се са нама лакше обрачунати. Пишете нама, а добро знате да наша одлука значи само преузимање обавеза да се оствари ранија одлука Владе НР ЦГ о изградњи Маузолеја на Ловћену, коју нико до сада није анулирао. Исто тако, познато Вам је даје нашу одлуку свесрдно подржала не само југословенска јавност, у којој нијесу сви "аматери и лаици", већ и садашњи друштвено-политички и државни органи СР ЦГ".¹³ Саопштење Светог архијерејског сабора Српске православне цркве у коме се противи рушењу цркве и гроба на Ловћену изазвало је наводно велико огорчење на Цетињу. На сједници Скупштине општине 17. марта 1969. одборници су се окомили на митрополита Данила, па је наглашено да: "митрополит цетињски има својих послова а не да се мијеша у наша самоуправни права", а и затражено је: "да митрополит цетињски поднесе оставку, а уколико се не спроведе одлука о подизању Његошевог маузолеја, одборници ће поднијети оставке".¹⁴ Да би фарса била потпуна, организоване су "свјесне" снаге да искажу свој револт против Митрополије црногорско-приморске. Тадашња штампа је између осталог забиљежила следеће: "Овим протестима су се придружили ученици Цетињске гимназије, који су данас пре подне демонстрирали Његошевом улицом. Носећи транспаренте, мирно су прошли улицом и зауставили се пред резиденцијом митрополита цетињског, гдје су узвикивали: "Хоћемо споменик на Ловћену"... Од предсједника Општинског синдикалног већа смо сазнали да је више радних организација писмено затражило сазивање ванредног пленума Општинског синдикалног већа, на коме би се расправљало о ставу Архијерејског сабора. Неке радне организације ће организовати такозване радне демонстрације - продужиће радно време за један час... Поводом демонстрација званичници општине сматрају да: "демонстрације нијесу биле нужне, јер је став Скупштине општине јасан и неопозив". Ипак, оне значе подршку младих акцији за подизање маузолеја, а показале су и њихову велику бригу и политичку зрелост да учествују у рјешавању крупних питања".¹⁵ Оно

¹² Odluka SO Cetiwe, br. 01, 3. IX 1971.

¹³ Odgovor Lazaru Trifunoviću Odbornika Cetiwske opštine, od 15. IV 1969. Nin, Beograd, 20. IV 1969.

¹⁴ Politika, 18. III 1969, B. Pušić, Opštinska skupština Cetiwe ne odustaje od izgradnje spomenika Wegoš.

¹⁵ Isto, 19, III 1969. B. Pušić, Cetiwski gimnazijalci demonstrirali pred mitropolitovom rezidencijom.

што штампа није забиљежила остало је сачувано на фотографијама из тог времена. На њима није тешко уочити полицајце у цивилу међу "демонстрантима" који су били ту не да сачувају митрополита, већ да подстакну ученике у освајању "демократских слобода" и рјешавању "крупних" питања.¹⁶ Да би ствари биле јасније, довољно је прочитати одговор Извршног вијећа СР Црне Горе упућен Уставном суду поводом тужбе Митрополије црногорско-приморске у којем се наводи између осталог сљедеће: "Одлука Владе НР Црне Горе као формални акт није објављена у "Службеном листу НР Црне Горе", пошто је била условљена израдом одговарајућег пројекта и његовим прихватањем од стране Црне Горе, за које није постојала извјесност у моменту њеног доношења... Молимо да ово прихватите као оправдани разлог немогућности достављања формалне одлуке... У прилогу акта доставља се закључак Извршног вијећа Скупштине СР Црне Горе Бр. 03-334 од 20. фебруара 1969. године".¹⁷ Иако се цјелокупна активност на изградњи маузолеја у периоду од 1952. па до 1968. год. заснивала на помињаној одлуци, ова одлука није никад објављена нити достављена Суду на увид за оцјену њене уставности!!! Није тешко закључити ко је доносио одлуке и ко је наручивао маузолеј. Цетиње је било поново изабрано за "позорницу" болшевичких снага које су га "усрећиле" послеријатном девастацијом. Ове "нове" снаге понудиле су му маузолеј, да му отвори "перспективу". Вријеме је показало да он није ријешо ништа. Напротив, поново је створио злу крв и поново наставио дијељење већ издијељене браће.

Зачуђујуће је какве је све аргументе користила екипа која је написала елаборат као одговор Уставном суду на тужбу Митрополије црногорско-приморске.¹⁸ Није тешко уочити да овај елаборат садржи и програм ускраћивања легитимитета Митрополије црногорско-приморске и стварање по новом комунистичком рецепту "Аутокефалне Црногорске православне цркве". У елаборату се чак наводи Његошев тестамент, односно аманет, у којем се каже: "Ја хоћу да ме сахраните у ону цркву на Ловћену... То је моја потоња жеља, коју у вас иштем, да је испуните, и ако ми не задате Божју вјеру, да ћете тако учинити, како ја хоћу, онда ћу ве оставити под проклетством, а мој последњи час биће ми најжалоснији и ту моју жалост стављам вама на душу". Иако је аманет потпуно јасан, састављачима елабората ништа није сметало да потом одмах напишу сљедеће: "Та грађевина коју је Његош подигао на Ловћену, фактички је била његова гробница... Према архитектонским ентеријерима рјешењима та прва грађевина, по

¹⁶ *Sumrak Lov}ena*, Beograd, 1989, str. 88

¹⁷ Isto, Pismo Izvr{nog vije}a SR CG upu}eno Ustavnom sudu 25. IX 1970, str. 173

¹⁸ Isto, pismo Skup{tine op{tine Cetiwe upu}eno Ustavnom sudu SR Crne Gore, br. 01-5835, 2. XI 1970, str. 162-171.

православном црквеном праву није могла бити црква, тј. храм, освештано јавно мјесто гдје се бог слави и велича, гдје се вјерници сакупљају да буду учесници сабоносних истина и дарова, које им дају од И. Христа одређени органи".¹⁹ Уколико ови "стручњаци" за православно црквено право и каноне цркве нијесу вјеровали Његошу даје црква црква, могли су погледати "Историјске записе" 1951 у којима је Јефто Миловић објавио историјску грађу из Државног архива у Задру. О садржају једног документа из 1845, Миловић каже: "21. јуна поднио је Ивачић, под бројем 464/п., Губеријалном предсједништву у Задру доста опширан извјештај. Ту је између осталог ријеч о капели на Ловћену. Његош је, према Ивачићевим излагањима, у понедељак 16. јуна отпочео да прави нову цркву на најузвишенијем ловћенском врху..."²⁰ Миловић наводи и писање њемачких новина Аллгемеине Зеитунг од 9. јула 1845. године гдје се између осталог каже:

"Сада Владика гради на брду Ловћену, на помолу Котора, уза саму Аустројску границу, једну цркву на којој је већ рад отпочео. Наслућује се шта Владика заиста жели да постигне овом грађевином".²¹ Да ли је та "грађевина" била црква може се видјети и у "Шематизму Српске Патријаршије за 1924. год.", прије него је обновљена 1925. год., гдје је у парохији Ераковићској наведена црква Св. Петар Цетињски - Ловћен" и њен парох: Петар Божовић.²² Из овога јасно произилази шта је била та "грађевина" и коме је припадала. Желећи да докажу да црква Светог Петра Цетињског није црква већ надгробни споменик, састављачи елабората наводе даље између осталог и сљедеће: "Ако се ради о капели, како најчешће називају Његошев надгробни споменик, онда она није општег карактера, већ има специфичну намјену - надгробне капеле. С друге стране, ако се усвоји назив: Капела онда она на Ловћену је надгробног типа. Над капелама у Еприватном власништву црква нема никаквих права. Таква је Његошева Јер Еона нема обредску намјену. Она стога није власништво цркве, већ династије Петровић... Ако је капела приватна она нема никакве сврхе и може се срушити онај ко је наслијеђује. Према томе, у овом случају, власник капеле је државна власт, која је наслиједила власт. Самим тим што се је Његош издвојио из круга манастира, гдје му мјесто сахране као митрополиту кизричито припада, направио је личну капелу, тј. надгробни споменик као кгосподар или геније... Из изложеног се да закључити да се у овом случају кискључиво ради о надгробном споменику, тј. маузолеју, којег је себи саградио Његош за

¹⁹ "Umetnost" Beograd, 27/28, 1971, str. 165.

²⁰ Isto, str. 14, Gabriel Iva-i} je okru`ni kotorski poglavar.

²¹ Isto, str. 14.

²² [ematizam Srpske Patrijar{ije, 1924, dio Crnogorsko-primorska eparhija

живота. Самим тим што га је подигао, то је Његошева задужбина."²³ Уколико се радило о чисто породичној ствари, врло је интересно знати што је принц Михаило Петровић Његош, унук краља Николе и Његошев директни потомак, писао баш тих дана папи Павлу ВИ. Писмо је послано 15. октобра 1970. год. на француском језику, препоручено, и оно у преводу гласи овако:

"Пресвети Оче,

Француска и друга западна штампа претпоставља да би Ваша Светост могла уговорити састанак са шефом југословенске државе маршалом Јосипом Брозом Титом у време његове следеће посете Италији.

У Црној Гори - једној од шест република Југославије комунистички руководиоци предузимају радове како би разрушили капелу Светог Петра Цетињског, која се налази на врху планине Ловћен доминирајући Которским заливом и у којој почива у миру Господњем, мој славни предак владика Петар ИИ Петровић-Његош, независни владар Црне Горе од 1830-1851. године, аутор певања "Горски вијенац", објављеног први пут 1847. године.

Сматра се да је мој узвишени деда највећи југословенски песник.

Верницима у земљи мога рођења, који су знали вековима да бране вредности своје хришћанске вере, не само за себе, већ и за све хришћане Југославије, Капела Светог Петра у којој почива мој деда истинско је светиште свих јужних Словена.

Црногорски комунисти, покорни служитељи свога шефа Тита, никако се не устежу да спроведу, овога пута једно од највећих светогрђа његове диктатуре, тј. рушење једног религиозног монумента да би на том месту утемељили профани маузолеј ради брисања свих трагова Светог Крста који надвисује капелу и да га замене црвеном звездом која би требало да доминира над јадранским плаветнилом и над животом једног окованог народа. Уверен сам да ми је морална обавеза да позивам у помоћ све људе добре воље, срца и мира. Због тога сам дозволио себи да адресирам ову молбу Вашој Светости и да Вас замолим, Пресвети Оче, да остварите Вашу благонаклоност интервенцију код шефа југословенске државе, у име највиших хуманитарних принципа којих је Ваша Светост блажени чувар у свету, да би налог за рушење вечне куће владике Петра ИИ Петровића Његоша био оповргнут. Високи достојанственици Католичке цркве у Југославији могли би корисно да помогну да се избегне нова несрећа њихове православне браће у коју их потапа и жели да их задржи у њој атеистички режим садашње Југославије.

²³ "Umetnost" Beograd, 27/28, 1971, str. 165-166.

Нека ми Бог помогне да могу захвалити Вашој Светости и у мојим искреним молитвама остајем са синовљевским поштовањима Ваш врло захвални и одани

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ

Принц од Црне Горе²⁴

О даљој судбини писма Марко Милуновић - Пипер, редактор и публициста, пише следеће: "Писмо је послао са кповратном потврдом о пријему, коју је примио после десетак дана. Али тоје било све. Од светог оца Папе, или некога од његових доглавника није било ни речи. Принц је као културан човек очекивао више од тога.²⁵ Послије узалудног покушаја да спаси цркву и гробницу на врху Ловћена, принц Михаило Петровић Његош је написао: "Сви су они једнаки, мојем су деди узели Скадар - рушењем Капеле настављају старе послове."²⁶

Циљ писаца елабората био је да се по сваку цијену и свим, чак и недолучним средствима, дође до закључка да обновљена капела из 1925. год. није аутентична. У саопштењу Одбора за изградњу маузолеја Петру ИИ Петровићу Његошу на Ловћену од 20. августа 1969. год. пише и следеће:

"Материјал од старе капеле је уклоњен, а на Језерском врху саграђена је садашња капела, која ни по материјалу ни по димензијама, ни по локацији, а нарочито по унутрашњем изгледу не одговара старој Његошевој капели. Како садашња капела није аутентична и како по својим умјетничким и другим вриједностима не одговара Његошевом значају садашњи нараштаји имају права и дужности да се свом великану одуже подизањем љепшег и достојанственијег споменика".²⁷ У писму Скупштине општине упућеном Уставном суду 2. новембра 1970. год. пише следеће: "Облик и величина капеле су измијењени: нова капела није чак ни подигнута на темељима старе. Простор око капеле је много проширен, подзидан и обзидан зидом од исте врсте камена, од кога је направљена и сама капела."²⁸ Очигледно је да је ово преписано из "Споменице Петра ИИ Петровића-Његоша - Владике Рада", коју је издао Главни одбор за пренос Његошевих костију 1926. год. на

²⁴ Marko Milunović-Piper, Wego{ na Lov}enu, "Samouprava", Novi Sad, CXI, br. 12 (1167), 1991, str. 22-23.

²⁵ Isto, str. 23.

²⁶ Isto, str. 167.

²⁷ Umjetnost Beograd, 27/28, 1971, str. 123.

²⁸ Isto, str. 167.

Цетињу, али у исти мах и фалсификовано јер тамо пише сљедеће: "Облик и величина капеле остао је исти; нова капела подигнута је на темељима старе, само је простор око капеле много проширен, подзидан и обзидан веома лијепим зидом од исте врсте камена, од кога је направљена и сама капела".²⁹ На ове очигледне злоупотребе реаговао је својим писмом дипл. грађ. инжењер Велиша Поповић, у којем пише између осталог сљедеће: "Приликом преузимања дужности за довршење обнове предметне цркве пало ми је у очи, да је основа (површина) предвиђена за олтар била и сувише мала. На ову примједбу инж. Стела ми је рекао да ту површину није могао повећати, јер му је било наређено да Цркву обнови на непорушеним темељима првобитне Цркве и да обновљена Црква буде што идентичнија, како по облику тако и по изгледу са порушеном, чега сам се и ја придржавао у настављању радова... Све овдје наведене основне чињенице, о обнови Цркве Светог Петра И на Језерском врху Ловћена, мени су лично познате као руководиоцу радова обнове у 1925. години, а противне тврдње ма са које стране, па и са стране др Владимира Дедијера, не одговарају истини. На крају напомињем, да сам и у 1945. години био задужен за оправку оштећеног крова и олтара на истој Цркви, а што је био проузроковао други окупатор, Италијани, за вријеме другог свјетског рата."³⁰ Уколико би се прихватила логика идеолога рушења капелице (коју је од својих средстава санирао и реконструисао краљ Александар Карађорђевић), то би значило да све градове, манастире, цркве и остале објекте који су санирани и реконструисани послје земљотреса 1979. год. па све до 1989. год. треба срушити, зато што нам се идеологија тадашњих комуниста није допадала? Колико је ово близу памети мислим да је о томе непотребно трошити ријечи.

Упоредо са припремама за гажење Његошевог аманета, рушења цркве и гроба, одвијала се и једна друга активност, о којој је у тадашњим јавним полемикама веома мало, или нимало, до краја отворено писано. Ако се анализира редосљед јавних полемика у југословенској штампи, може се примијетити, да, што би Његош казао: "И цијели ови беспоречи по поретку неке сљедеју". Наиме у листу ССРН Хрватске "Вјесник" из Загреба појавио се 26. априла 1970. год. чланак "Знамо ко води кампању против Његошева маузолеја" који је био потписан са "Сав. Марковић, Загреб". У чланку пуном мржње између осталог пише и сљедеће: "Зато је потребно отворено и јавно указати какви су ти мотиви и тко их подржава... Укинута је аутокефална црногорска православна црква... Њима је крива социјалистичка

²⁹ Spomenica Petra II Petrovi}a-Wego{a-Vladike Rada, Cetiwe, 1926, str. XVII.

³⁰ *Ko i za{to sprovodi u svijetu neistine?* (pismo Veli{e Popovi}a) 28. VIII 1970, "Umetnost", Beograd, 27/28, 1971, str. 144-145.

Југославија, социјалистичка Црна Гора, што не слушају захтјеве неких из српске православне цркве, што се приклањају слободољубивим Црногорцима и кдају им могућностк да уклањају из своје средине, испред својих очију, са својих светиња трагове једног срамотног времена и још срамотнијих људи...³¹ У име редакције листа "Вјесник" Драго Товић је 20. липња 1970. год. потписао чланак "Вампире проналази онај тко их прижељује", у којем између осталог пише и: "Текст је био потписан овако: кСав. Марковићк. Из тога заиста је било тешко наслутити да је аутор текста компромитована личност, особа која уопће није позвана да јавно расправља и доноси судове о друштвеним питањима. Да се потписао потпуније, аутор тога текста би довољно рекао о себи. Његов потпуни потпис - Савић Марковић Штедимлија - сретао се прије рата у реакционарној штампи, а за вријеме окупације у публикацијама које су означавале издају властите земље и народа... Штедимлија је по националности Црногорац, али је у рату својом публицистичком активношћу помагао усташки покрет... Његове ктеоријеј о кправославним Хрватимак и кцрвеним Хрватимак имају такве знанствене темеље да не заслужују ништа друго него да се забораве.

Природно је и нормално дакле да име Штедимлије као интелектуалног радника прекрива заборав... Чињеница да се заборављају ктеоријеј једног Штедимлије говори само о томе да у њима није било ништа што би завриједило да се запамти."³² Мислим даје добро што се појавио текст Савића Марковића Штедимлије јер је указао на поновно покретање старих "теорија" о "аутокефалној црногорској цркви" али овог пута у бољшевичкој изведби. Идеја о "аутокефалној унијатској Црногорској цркви" рођена је у усташком покрету Анте Павелића у Независној Држави Хрватској, по узору на "Аутокефалну Хрватску православну цркву" која је завршила као и њен оснивач. У књизи "Православни", хрватског римокатоличког теолога др Јураја Коларића пише сљедеће: "Анте Павелић изјавио је 28. вељаче 1942. у сабору да ку православље не дира нитко, али у хрватској држави не може бити Српске православне црквек. Затим је 3. травња 1942. донесена кЗаконска одредба о оснивању аутокефалне Хрватске православне црквек, а на темељу те одредбе проглашен је 5. липња 1942. Устав Хрватске православне цркве. За поглавара Хрватске православне цркве био је постављен руски емигрантски архијереј, бивши архиепископ јекатеринославскић и новомосковски Гермоген, који је био устоличен у Загребу 7. липња 1942." Потом се наводи сљедеће: "Хрватска православна

³¹ Dr. Juraj Kolarić, *Pravoslavni*, Zagreb, 1985, str. 174-176

³² Drago Jović. *Vampire pronalazi onaj tko ih pri`egkuje*, "Umetnost", Beograd br. 27/28, 1971, 142-143.

црква није имала никакав стварни утицај на положај православних Срба у Хрватској. Са не-колико свештеника, махом проблематичних људи, који су се пуким случајем спекулацијом нашли у НДХ, није она могла да врши никакву мисију, нити да постане значајни фактор који би могао да заштити своју паству. И даље је трајало превођење у римокатоличку вјеру, и даљеје постојао и ра-дио кУред за рушење православних цркавак, злочини нијесу престајали". На крају овог поглавља о Црквеној унији у Хрватској др Јурај Коларић из-међу осталог закључује: "Као што смо видјели, повијест православља у Хрватској тешка је и трагична. Спознаја праве истине била би од највеће користи и за једну и за другу страну. У свијету је познато да хрватско ка- толичанство стоји на кцрној листић свјетског екуменског покрета"... Те-шко је не сложити се са ријечима овог римокатоличког доктора теолошких наука, да треба сазнати праве истине па и оне о црквеној унији и о Штедимлијиним активностима у Хрватској. Аутокефалне унијатске цркве признају Папу као врховног поглавара, али при томе задржавају стари обичај. Историјски гледано "унијаћење" је било "тихо" превођење у римокатоличанство, тј. безразложна латинизација, под видом Јединства у вјери, унаточ различитости обреда.³³ Штедимлија је био гласноговорник програма о стварању "Аутокефалне унијатске Црногорске цркве" и тезе да је свети Сава "геноцидан човјек", који "поправославио" Црну Гору. У ствари,к имао је задатак да Црногорце преведе из православља у римокатоличанство. Поред овога у усташком покрету био је задужен да ради на зближавању Хрвата, Албанаца и "црвених Хрвата" (како су они називали Црногорце) и да их конфронтира против Срба (Црногораца, Херцеговаца, Босанаца, Србијанаца,...). Он је у усташком листу "Хрватски народ" 1944. год. објавио текст под насловом "Путоказ др. Милана Шуфлаја". Иначе, Шуфлај је био идеолог и припадник Старчевићеве и Франкове злогласне "Хрватске Странке Права", из које је настао цјелокупни усташки покрет, и историчар који је писао да су Црногорци мјешавина "црвених Хрвата" и старих Илира. У свом тексту о Шуфлају Штедимлија каже: "Проучавајући повијест Хрватске, Црне Горе и Албаније, Шуфлај је недвојбено означио куда се треба обратити пажњу хрватског учењака и политичког човјека у будућности и на коју страну треба управити и учврстити утјецај..."³⁴ Није тешко закључити да све Штедимлијине "теорије" вуку своју генезу из усташке "Хрватске странке права". Штедимлија је само по задатку проучио и презентовао идеје ове странке, која је била прва расистичка и фашистичка странка у Европи. Она је настала педесет година раније него фашизам у Италији и нацизам у Њемачкој. И тада и сада Штедимлија је радио на промјени укупног

³³ Dr. Juraj Kolarić, *Pravoslavni*, Zagreb, 1985, str. 174-176

³⁴ *Hrvatski narod*, Zagreb, br. 963, 18. II 1944.

идентитета Црногораца, етничког и вјерског, желећи да их преведе у "црвене Хрвате" и римокатолике.

Убрзо послје Штедимлије обратио се јавности и проф. др Владимир Дедијер, Титов биограф и члан "Одбора за изградњу Маузолеја Петру ИИ Петровићу Његошу на Ловћену". У писму које је упутио Одбору а објавио лист "Борба" 20. августа 1970. год. између осталог истиче следеће: "Ова капела је грађена од новог камена, на новим темељима, а остаци старе капеле су бачени у Језерски врх. Ова чињеница је потврђена и исказима људи који су радили на зидању нове капеле... та капелица је уједно симбол уништења независности Црногорско-приморске митрополије, коју је она чувала кроз вијекове, да би после 1918. године, заједно са другим независним српским црквама, била подвргнута србијанској православној цркви."²⁸ Колико је Дедијер био у праву око санације и реконструкције капелице која је срушена од стране Аустроугарске 1916. год., довољно је написао инг. Велиша Поповић, руководиоца радова обнове у 1925. год. О тврдњи да је капелица уједно симбол уништења независности Црногорско-приморске митрополије довољно говоре оригинална документа те исте Митрополије из 1918. год. Петнаест година касније проф. др Владимир Дедијер је поводом свог ангажовања на рушењу капелице и подизању маузолеја изјавио између осталог следеће: "А имао сам, за онакво ангажовање, и личних разлога. Добио сам био некакав хонорар, за Дневник, а како сам Дневник посветио и поклатио Централном комитету Партије, желео сам да цео хонорар, до динар, уложим у подизање библиотеке у Билећи, која би носила име мог оца Јефте... Али тамо у Билећи, ствар је спречена из неких, како сам разумео, политичких разлога. Не треба им библиотека, не требају им књиге. Ја одем код Тита, испричам све, и он каже: "Што не би дао тај хонорар за маузолеј". И ја пристанем... И мени се не допада маузолеј, јер је у духу ове наше послератне митоманије."²⁹ Очигледно да је Брозов маркетинг за Маузолеј био инспиративан за његовог званичног биографа!

Послије Дедијеровог обраћања јавности, обратила се и Скупштина општине Цетиње, али Уставном суду СР Црне Горе, већ поменути пи-смом - елаборатом од 2. новембра 1970. год. Овај опширни елаборат вјероватно је урадила екипа ван Цетиња, а по свој прилици и ван Црне Горе, јер колико је познато, у то вријеме овдје, бар јавно, није постојало стручњака за црквено

²⁸ Pismo Vladimira Dedijera, „Umetnost“, Beograd, 27/28, 1971, str. 143-144.

²⁹ Milo Gligorijevi}, *Rat i mir Vladimira Dedijera*, Beograd, 1985, *Lov}en Vos-^krese*, Beograd 1990, str. 31-32.

право. Цетиње је било само "позорница", сценаристи и режисе-ри су били далеко од њега. Њему је већ дуже био одузет дух грађанског Цетиња, послеријатним "испумпавањем" интелектуалне елите и стварањем људи "новог бољшевичког кова" скромних интелектуалних могућности. У овом елаборату између осталог пише:

"Поставља се питање активне легитимације Митрополита црногорско-приморске епархије па и саме активне легитимације Српске православно-славне цркве да води спорове пред југословенским судовима штитећи интересе Црногорске православне цркве... Црногорска православна црква сада се налази у нередовном стању, она нема канонски изабраног митрополита, нити Светог Синода, те у њено име нико не може покретати било какви спор. Аутокефална Црногорска православна црква доведена је у нередовно стање фактичким престанком црногорске државности... Аутокефалну Црногорску православну цркву "укинуо" је регент Србије Александар Карађорђевић указом од 30. августа 1920. године којим је "ујединио" све православне аутокефалне и аутономне цркве у југословенским земљама, као и епархије које су се налазиле под јурисдикцијом других цркава у "једну - Српску цркву"... "Легитимитет" краљевске власти, над осталим југословенским земљама, успостављен је тек доношењем тзв. Видовданског устава 1921. године. Уствари, доношењем Видовданског устава "правно престаје" легитимитет црногорског суверена из династије Петровића. Према томе, када је регент Александар извршио "уједињење" "српских цркава" Краљевина Црна Гора правно је још постојала, а такође правно и фактички у њој је функционисао Свети Синод Црногорске православне цркве... Како по канонском праву Свети архијерејски сабор Српске православне цркве није надлежан да бира митрополита црногорско-приморског, а епископи се бирају само за упражњене епархије цркве, то значи да садашња личност која ужива достојанство митрополита црногорско-приморског није канонски изабрана ни за епископа, а камоли за митрополита. Данашње нелегитимно стање Црногорске православне цркве је заостатак прошлости. Сада је ова црква у стању интереснума, те отуда треба покренути питање обнове канонске и уставне организације Црногорске православне цркве, од стране уставних вршилаца власти у СР Црној Гори. Ово отворено питање утолико је значајније што се с правом веома акутно поставља и питање легитимитета Српског митрополита црногорско-приморске епархије, па и легитимитета Српске православне цркве да води спорове пред југословенским судовима штитећи интересе Црногорске православне цркве, јер је проширење

Српске православне цркве на Црну Гору био и остао акт насиља који би наша самоуправна социјалистичка власт као аномалију морала ликвидирати."³⁰

Веома брзо послје овог писма, 11. новембра 1970. год. Уставни суд СР Црне Горе доноси рјешење "У" Бр. 23/70 налазећи: "да нема основа за покретање поступка за оцјену уставности и законитости Одлуке Владе Народне Републике Црне Горе и Одлуке Скупштине општине Цетиње о подизању Његошевог маузолеја на Ловћену по пројекту и изради Ивана Мештровића". Да би самоуправна социјалистичка комедија била потпуна, у разлозима који су суд одређивали да донесе овакво рјешење, наводи се и слједеће: "у конкретном случају Митрополија црногорско-приморска није овлашћени предлагач... Исто тако, по мишљењу Суда, Његошева капела на Ловћену није храм него надгробни споменик, а истовремено и споменик културе".³¹ Митрополија није овлашћени предлагач за цркву у којој се богослужи коју је подигао њен митрополит 1845. год. и која је посвећена светом Петру Цетињском!? Црква није црква него надгробни споменик!? Као да се надгробни споменици и споменици културе смију рушити?

Ова кратка анализа јавних полемика, њихов редосљед и неуобичајена ефикасност суда указује да можда и нијесу све ово биле случајности. Пи-смо Штедимлије у априлу, Дедијера у августу, СО Цетиње у новембру и рјешење Уставног суда у новембру 1970. год. указују на историјски континуитет. Мора се признати да је чудно да легитимитет Митрополије црно-горско-приморске признају све православне цркве свијета на челу са Васељенском патријаршијом (као првом међу једнакима), а не признајује Са-вић Марковић Штедимлија, један од "теоретичара" усташког покрета, проф. др Владимир Дедијер, Титов биограф, и "самоуправна социјалистичка" власт СР Црне Горе. О одлучности комуниста да се спроведе пројекат, чији творац није непознат, довољно говоре ријечи некадашњег предсједника комуниста Југославије Видоја Жарковића које је упутио митрополиту Данилу Дајковићу: "Владико, сви судови у Југославији да пресуде у твоју корист ми не дамо да се капела подигне на врху Ловћена". За разлику од свог учитеља и идола Жарковића био веома искрен.

О бесмислу тог времена и пројекта говори и сама чињеница оспоравања легитимитета Митрополије црногорско-приморске, која као епископија постоји на овом простору од 1219. год., а као митрополија од 1346. год. и да њу признаје цијела Васељена. Предсједник Владе Краљевине Црне Горе др Лазар Томановић, поводом проглашења Црне Горе за Краљевину, изрече 15.

³⁰"Umetnost", Beograd, 27/28, 1971, str. 163-164, pismo SO Cetiwe Ustavnom sud SR CG br. 01-5835, 2. XI 1970.

³¹ Исто, str. 173.

августа 1910. год. о овој митрополији сљедеће: "Митрополија Цетињска једина је Светосавска Епископска столица, која је без прекидања до данас сачувана и као таква законита престоница и наследица Пећке Патријаршије..." За тумачење црквеног права и канона понајмање су били задужени безбожници, тј. атеисти из самоуправне социјалистичке власти, тим више јер је, како сами наводе, "црква одвојена од државе". Ваљда су о легитимности ове часне Митрополије старе скоро осам вјекова могли давати суд Мајка Црква (Српска православна црква) и Васељенска патријаршија, а не неквалификовани лаици? Васељенска патријаршија је признала добровољно, у свему складно канонима, поновно успостављање редовног стања у Пећкој патријаршији, тј. у Српској православној цркви, установљеног 12. септембра 1920. год., које је било 1766. год. силом турске власти насилно прекинуто. О томе је Васељенска патријаршија издала "томос" (диплома, повеља...) и канонско писмо.³² Чак и сваком лаику је јасно да одлука било ког регента или краља, према важећем црквеном праву и канонима, не производи никакво дејство и да је она у том смислу ништавна.

Писци "самоуправног социјалистичког елабората о Цркви" намјерно су изоставили да изнесу битне чињенице које ствари показују у другом свијетлу. Краљ Александар није укинуо Српску Православну Св. цркву у Црној Гори, како се она звала, својим указом од 30. августа 1920. год. већ је Свети синод православне цркве у Црној Гори 16. децембра 1918. год. ак-том бр. 1169 одлучио:

"Да се независна Српско-Православна Св. Црква у Црној Гори уједи-ни с аутокефалном Православном Црквом у Краљевини Србији."

Ову одлуку су својеручно потписали: митрополит Црне Горе и предсједник Св. синода Митрофан Бан, митрополит пећки др Гаврило Дожић, епископ никшићки Кирил Митровић и секретар Синода ђакон Иво Калуђеровић.³³ Овдје треба напоменути да је Православна црква у Краљевини Србији постала аутокефална 1879. год., 103 год. после насилног укидања Пећке патријаршије 1766. год., али она није била у рангу патријаршије у којем се Српска православна црква налазила од 1346. до 1766. године. О својој аутокефалности Православна црква у Краљевини Србији је

³² Original se nalazi u Arhivu Svetog sinoda Srpske pravoslavne crkve. Dr Qubo-

mir Durkovi}-Jak{i}, Mitropolija crnogorska nikada nije bila autokefalna, Beograd -Cetiwe, 1991, str.79.

³³ Originad se nalazi u Arhivu Mitropolije crnogorko-primorske na Cetiwu.

добила томос од Васељенске патријаршије 20. октбра 1879. год. и са оваквим црквеноправним положајем је дочекала васпостављање Пећке патријаршије, тј. Српске православне цркве 1920. год.³⁴ Тек послије доношења одлуке од стране надлежних црквених органа Српско-православне Свете Цркве у Црној Гори 16. децембра 1918. год., и неопходних припремних послова у другим српским православним црквама (не само са црквом у Краљевини Србији), редовно стање у Пећкој патријаршији је успостављено 12. септембра 1920. год., чиме је послије 154 године обновљена Српска православна црква.

Колико су краљ Никола и његова Влада држали до црквене традиције и жеље да се успостави редовно стање у Пећкој патријаршији довољно су рекле ријечи предсједника Краљевске владе у Црногорској народној скупштини 1910. год. Поводом успостављања редовног стања у Пећкој патријаршији објављен је чланак "Српска патријаршија" 1920. год., у службеном листу Црногорске краљевске владе у егзилу "Глас Црногорца" који је излазио у Нејиу код Париза. У чланку који је несумњиво изражавао мишљење краљевске владе и самог краља Николе недвосмислено се подржава успостављање редовног стања у Пећкој патријаршији, тј. поновно обнављање Српске православне цркве, али се сасвим оправдано захтијева да будући центар Патријаршије буде у Пећи. У чланку између осталог пише:

"Према историском праву наше цркве једино митрополиту пећском припада право да буде патријарх цјелокупне српске православне цркве.

Црногорски народ, који је у својим вјековним напорима засновао српску државну мисао и створио прву политичку државу и омогућио својим несебичним и јуначким подвизима да се ослободи српско племе испод турског и аустриског ропства, ослободио је и Пећ, сједиште српског патријарха. Самим ослобођењем Пећи, оживјела су и реална патријаршијска права пећског митрополита. Црна Гора је хтјела да именује једног патријарха опет у Пећи, али како још тада није био ослобођен један велики дио нашег народа који се налазио под аустријским ропством, тај је акт био одложен. Чим се Црна Гора васпостави, митрополит пећски има бити проглашен са свима његовим историским правима за патријарху цјелокупне српске православне цркве. Тога се права Црна Гора као вјечно слободна српска држава и као ослободитељка Пећи неће смјети никада одрећи. У противном она би се огријешила и према свом народу који није никад дозволио да се са њеног амвона чује проповјед заробљеног олтара".³⁵

³⁴ Danide Peri}, *Crkveno pravo*, Beograd, 1997, str. 242-243, poglavce *Autokefalna crkva u Srbiji*.

³⁵ Glas Crnogorca, Neji kod Pariza, br. 88, 24. IX / 7. H 1920

Уколико узмемо да су Краљевина Црна Гора (што писци елабората истичу) и Краљевина Србија (што не истичу) престале де јуре и де факто да постоје као међународно признате државе 28. јуна 1921. год. када је Видовданским уставом проглашена Краљевина СХС, логично произилази да је Српска православна Св. Црква у Црној Гори добровољно прихватила канонско обнављање Српске православне цркве у вријеме постојања међународно признате Краљевине Црне Горе. Одлука о овоме је донијета 16. децембра 1918. год. а Видовдански устав је проглашен 28. јуна 1921. год., што значи двије и по године прије формалног краја међународног постојања Краљевине Црне Горе и Краљевине Србије. Јасно је колико не желе да виде просте чињенице тумачи "самоуправног социјалистичког црквеног права" истичући нелегитимност цркве и митрополита црногорско-приморског. Логично би било да запитају себе о каквом интеррегнуму и нелегитимности говоре, ако су до гажења Његошевог аманета, рушења цркве и гроба они исти признавали митрополите црногорско-приморске послје 1945. године.

1

У свом елаборату они само тврде даје "Аутокефална Црногорска православна црква" укинута. Међутим, требало је да приложи акт о оснивању који је у црквеноправном смислу канонски мјеродаван, тј. томос или ди-плому о оснивању аутокефалне цркве. У свом "самоуправног социјалистичком елаборату" надаље тврде да знају ко је укинуо "аутокефалну Црногорску православну цркву", али боље би било да су показали, или да ка-жу, ко ју основао, јер сваки крај има и свој почетак. Они у ствари свјесно прећуткују истину да Црногорска митрополија није никад канонски ни од кога тражила аутокефалију нити јој је ико то право канонски дао, и зато је није никад ни имала. Канон крајње прецизан: црква постаје аутокефална уколико тражи аутокефалност од Мајке цркве и ова јој то одобри. Ако тога нема, нема ни аутокефалне цркве. Уколико тога има, издаје се томос, тј. диплома о том чину. Историја не познаје да је Црногорска митрополија тражила од Мајке Цркве Томос о аутокефалности, па је није могла ни до-бити. Према томе, Црногорска митрополија сачувала је само она права ко-ја је имала 1219, 1346. и 1766. год., и до данашњих дана у континуитету је као епархија и митрополија Српске православне цркве сачувала свој ста-тус. Јасно је да само онај ко би приложио доказ о тражењу аутокефалије и писмену дозволу да ју је добио, тј. објавио томос (диплому) издат од Мајке цркве надлежне за то, може оспорити ове чињенице. Осим овога бесми-слено је Црногорску митрополију називати "Црногорска православна цр-ква" јер се она до 1920. год., тј. до обнављања Српске православне цркве, није никад службено ни неслужбено тако називала, већ искључиво "Црно-горска митрополија". Од насилног укинућа Пећке патријаршије од стране турског окупатора уз титулу митрополита црногорског стоји и додатак "егзарх", тј. чувар пећког трона,

што значи даје управо Црногорска митрополија била та која је чувала највиши престо Српске православне цркве.

Покушај писаца елабората да се вјера и црква и њено организациско устројство вежу за државу и нацију показује елементарно непознавање вјере и цркве. Они као да не знају, или не желе да знају, да они који се крштавају, не крштавају се у име било ког народа, нације или државе, него "у Име Оца и Сина и Светога Духа", не примају било какво земаљско држављанство него небеско, примајући "печат Дара Духа Светога". Ономе ко посједује елементарно знање о организационом устројству Цркве, није непознато нпр. да Александријска патријаршија у својој јурисдикцији има читав афрички континент а не једну нацију или државу. !

Власт која предлаже да би Митрополију црногорско-приморску "наша самоуправна социјалистичка власт као аномалију морала ликвидира-ти", ваљда попут нечувене ликвидације Свештеноченика Јоаникија - митрополита црногорско-приморског 1945. год., само је показала да не зна што је Црква и да јој није стало ни до Цркве ни до спасења душе.

Све наведено су чињенице које није тешко провјерити. У филозофији постоји максима - против чињеница нема аргумената. Ово нормално не важи када морални ниво или незнање падну тако ниско да чињенице нијесу више никакав битни податак нити извор мишљења.

Рушење Његошеве капелице је отпочело физички у јулу 1972. год. Часни човек Исо Махмуд Беговић из Бијелог Поља одбио је да руши капелицу упркос оружаном пријетњи од стране милиције говорећи: "Ја не желим и не могу да рушим било чију светињу".³⁶ Тог истог јула 1972. год., у "име народа" осуђен је на казну строгог затвора професор Правног факултета у Београду др Михаило Ђурић између осталог зато што је у чланку "Камен раздора" написао следеће: "Треба се добро замислити над стварним мотивима данашњег спора око новог споменика Његошу. Није то никакав спор између присталица и противника овог великог песника, између његових правих и лажних поклоника, мада се може основано посумњати у истинску приврженост Његошу оних који би хтели да га зазидају Мештровићевим каменим оклопом. Тешко је разумети и оправдати беспримерну упорност поменутих прлитичких чинилаца у наметању у сваком погледу сумњивог решења".³⁷ Јуна господњег 1972, а исте године када са поноситог Ловћена нестаде храм - капела св. Петра Цетињског, започео се, Божјом помоћу, остварење идеје пароха которског протојереја Момчила Кривокапића да се

³⁶ Momo Popovi}, Vera Gavrilovi}, *Vapaj Lov}ena*, Titograd, 1990, str. 87

³⁷ Lov}en Voskrese, Specijalno izdawe lista "Intervju", Beograd, 1990, str. 64

изгради храм у Прчању у славу св. Петра Цетињског. Ово је био израз вјере да рушењем цркве на Ловћену не могу срушити Цркву.³⁸

Пренос и сахрана земних остатака владике Петра ИИ Петровића Његоша обављени су без црквеног обреда, без свијеће и без свештеника! Мештровићев маузолеј Његошу отворен је 28. јула 1974. године. На великој свечаности говорио је предсједник Предсједништва СР Црне Горе Вељко Милатовић, који је био и предсједник Одбора за изградњу маузолеја. У свом говору он је, између осталог, казао: "Ево, од данас Његошев Ловћен виши је за један испуњени дуг нашег покољења великом пјеснику, за ново дјело инспирисано њиме. Ово је тренутак кад с Његошем и Ловћеном срста гранитна ријеч нашег времена и нашег човјека. Пут до овог чина није био лак. И управо то указује на величину подухвата... Да би смо Његоша вољели, живјели с њим и примали његове поетске и моралне поуке о животу и слободи, да би смо дограђивали и продужавали живот његових истина, неопходно га је враћати аутентичности и изворности: дужни смо, да тумачење његовог дјела, пјесничког и државничког, ослободимо баласта романтичарске и фолклорне наивности, православне и грађанске митоманије и декора за једну ефемерну националну драму и патетику".³⁹Послије свечаности на Језерском врху Ловћена, 28. јула Главни одбор за подизање Његошевог маузолеја одржао је на Ивановим Коритима своју посљедњу сједницу, којој је предсједавао Вељко Милатовић. Златна медаља, по једнодушној жељи и одлуци Одбора, додијељена је предсједнику СФРЈ Јосипу Брозу Титу. Једну од десет сребрних медаља добила је Скупштина општине Цетиње. Колико је познато, Савић Марковић Штедимлија, проф. др Владимир Дедијер и Уставни суд СР Црне Горе нијесу добили ни Једну од

³⁸ Isto, str. 47.

³⁹ Isto, str. 48-49.

осамдесет пет бронзаних медаља. Да ли су добили нека друга одликовања није ми познато?

Како се памћење нових генерација буде враћало, тако ће расти и свијест да Светињу треба вратити на свето мјесто. Као што је Христос из мртвих васкрснуо, васкрснуће и свети завјет Његошев. До тада - надати се у остварење ријечи онога чији је аманет погажен, гроб разорен а задужбина расута:

"Над свом овом грдном мјешавином
опет умна сила торжествује;
не пушта се да је зло побједи..."

КОСТА РАДОВИЋ

УСТАНАК "ЦРНОГОРАЦА" ПРОТИВ ЊЕГОША И ГРОБОВА

У Црној Гори догодило се нешто мимо свијета - устанак против упокојеног владике Рада, најумније главе коју је Бог изабрао и узвисио над милионима, и дао му да створи дјело - аманет косовског бола и борбе против зла. И устанак против људских костију које нијесу увијене у заставу атеистичке идологије. Метод устанка: лаж, насиље, сумрак, потоп.

Вође устанка - црногорски државни и партијски лидери, у суштини вође атеизма, седамдесетих и осмдесетих година прошлог вијека - плански руше завјетну Његошеву цркву, потапају Пиву, селе Пивски манстир, а на дну тешке језерске воде остављају око три хиљаде гробова старих херцеговачких Срба. Што је више гријеха, то је више патриотизма, то више атеистичког национализма! Такав је то био национални, културни и духовни програм.

Богоборачки устанак изводи се преко живе Српске православне цркве, преко Митрополије Црногорско-приморске, а циљ је затријети православну свијест у Црној Гори, ишчупати јој коријен, а онда насијати бјелосвјетско безбожништво. Притом, наравно, не дирнути у католички ватиканизам ни у ислам. Може остати католичка и исламска вјера у Црној Гори, али Његошева, Светог Петра и Светог Василија - не може. То је циљ устанка црногорске националистичке бирократије против Његоша и костију Пивљана, костију Пиве. А све је то објашњено народу, помпезно, с државног

врха, прагматским, рационалним разлозима: ново вријеме и цивилизацијски прогрес.

"Треба Његошу направидти достојан споменик", и треба у средњовјековној и патријархалној Пиви, напoкoн, погасити лампе и свијеће и освијетлити је електричном енергијом.

Владику Рада ћемо усрећити кад га прекостимо из примитивне, згурене, православне црквице у фараонски маузолеј, јер посмртно се ужелио да се одрекне старе вјере и да се домогне свечанијег мјеста.

Пивљане ћемо усрећити кад им угасимо живо Пивско око мртвом водом, кад их раселимо из постојбине, кад огулимо образе пивским свецима (фрескама), а цркве св. Николе и св. Петра сатјерамо на дно воде, заборавнице.

Живио атеистички матреријализам и богоборачка мегаломанија. Живјела "смрт Бога". Врховно насиље, ослобађање од наслијеђене суштине, похрањене у нашем памћењу је умјетност и светиња нове власти. Тај наопаки ентузијазам извођен је уз ехо наопаке корачнице: "наша борба захтијева, кад се гине да се пјева".

Насиље над имовином и људима прати духовна диктатура оних који гордо тврде да је "атеизам највећи цивилизацијски досег човјечанства" (Бранко Павићевић). Од ове горде поруке човјека хвата страх као кад пред њега изађе убица. И већ из тог атеизма по нашим путевима и странпутицама изникло је, и расцвјетало се, и растићило трње нововарварста и новопаганизма.

Кад се потоп нововарварства и новопаганизма попео на Ловћен, онда му се лако било спустити и раширити у Пиви. (Чини нам се да се тај потоп у Пиви самодовољно одмара, да нема нових намјера. Ко зна шта нам је већ смислио својим подводним и подземним умом.)

Тако је изведен морални и духовни потоп православља у Црној Гори. И из тгх небеског полома и побједи слијепе земље над небом, испилили су се нови Црногорци, с новим језиком и новом -антимолитвом.

И обновљеним веригама проклетог цара Дукљанина (убице светог Дмитра), сад хоће да задаве истинску, српску, православну Црну Гору . Црну Гору Светог Петра и Његоша.

Лијепа завичаја да јаук није! Не чујем га само док молитва траје!

Српско племе у Црној Гори иако је дуго касноолтарило, данас ипак схвата "намјере највећег достигнућа цивилизације 20 вијека - атеизма", схвата смисао устанка против Његоша и његових духовних сродника, јер им пријети свеопшти потоп: духовни, морални, историјски и езгистенцијални!

Ми смо потопна земља и потопни људи. Најлакше је владати водоземцима. Шта ће нам народ. Још православни, српски народ у Црној

Гори. И Његош. Па то је доста да је нема - какву смо је замислили у евроатеистичком, онедавно американизованом надахнућу.

Њима, господарима је важно "највеће цивилизацијско достигнуће 20 вијека - атеизам", јер то омогућава да будеш све сем оно што јеси. Није добро, није добро ни да се негдје чује или начује, да Његош овдје има духовне сроднике и потомке, јер владика је од владика, а они су имали обичај да кажу да су Црногорци српско племе, да им је рана на Косову, да том раном овдје живе, да им је језик српски а завичај молитва Богу.

Показало се да је потоп на Ловћену и Пиви само дио устаничке борбе против Његоша и гробова. Устанак траје с проширеном стратегијом и маштовитијом тактиком. Све док народ не викне: "Бјеж у Цркву Краљевићу Марко! "

Зебем. Не знам да ли ћемо испливати из овог потопа.

Само заједница православног народа, Његошева, и Српске православне цркве, тј. Митрополије Црногорско-приморске, може спасити Црну Гору од потопа. Као што је увијек спасавала. Ако има оних који се сјећају.

МИЛО ЛОМПАР

ДУХОВНА ОКУПАЦИЈА

Иако се рушење Његошове капеле могло различито рационализовати у политичкој, историјској и идеолошкој равни, несагласности које таква образложења прате појављивале су се као сигнали једне дубоко скривене неурозе: ако је капела порушена зато што ју је, поштујући форме Његошове грађевине, *обновио* краљ Александар Карађорђевић, па је тако она попримила значење монархистичко-угњетавалачког режима, како је могуће да ју је заменио маузолеј који је поручио, па од њега потом одустао исти тај краљ? Зар и маузолеј није, тако, симбол тог краља и његовог режима: како неко није био прихватљив као *обновитељ*, али јесте као неуспели наручилац? У симболичкој равни нема никаквих недоумица: ако је - у часу окупације Црне Горе, 1916. године - капела на Ловћену, сведочећи о ономе што претрајава упркос свакој окупацији, морала да буде уклоњена, јер је сувише показивала, онда је она срушена 1971. године зато што је *и тада* показивала оно што ће надживети сиво доба комунистичке владавине. Комунистичко доба је обележено специфичним напором да се потре Његошево *српство*, а врхунац тог потирања Његоша из српског културног осећања је рушење

капеле на Ловћену, што је акт духовног фалсификата и акт *духовне окупације*, као што је маузолеј њен симбол.

Не мислим да на Ловћен не треба да идемо: место је изабрано, свето, где је Његош *ту* морамо бити, никакав маузолеј нас од тога не може одвојити. Јер, не идемо на Ловћен, ни на Цетиње, и то се на нама види. Само ако идемо на Ловћен можемо проћи поред гомиле камења која је одбачена на Ивановим коритима: фин, обрађен камен, средње величине, мамио ме је, у лето 1991. године, да понесем један комад, да га показујем студентима поред фотографија Његошеве капеле, да покушам да пронађем дослук између дланова спуштених на његову рапаву површину и погледа који се са највећом пажњом упућује ка маленој *узвишености* Његошевог изабраног места. Можда је било неке несвесне мудрости у томе што то нисам учинио: ако се тај камен једнога дана врати на место "ће је зрно клицу заметнуло", могли бисмо поново угледати и саму капелу. У мојој соби он би био само камен *сећања*, на Ивановим коритима он је камен *опомене* и *наде*. Верујем - а вера је тврдо чекање нечега чему се надамо - да сам га оставио тамо и да га нисам понео са собом само зато да га - једног дана могу и сам изнети на врх.

Злата Коцић

НЕ СЕЦИМО СЕБИ ГЛАВУ

Ој, владико, главо наша, спевано је Његошу. Његош је глава нашег духовног бића, духовна глава српства, додаје се. Сам Његош певао је: " Поносита ловћенска планино глава ти се над облацим виси". Рушење Његошеве капеле имало је за циљ да се обезглави народ - завапио је скуп у Никшићу, посвећен Његошу. Сам Његош приклањао се учитељу Христу. Христос је глава, црква - тело, а ми смо уди тога тела и уди један другоме, учи нас апостол Павле.

Стварно и метафорично одсецање главе наша је жива рана, из ње и певамо (ридамо) : Лазаревим пререзаним грлом, нарочито данас. У Раваници леже нетлене мошти светог Лазара, и глава, дошла чудом из Цариграда - тело и посечена глава, заједно, по милости Божјој, по вери Лазаревој и нашој. Народ је одавно опевао то спајање у песми "Обретеније главе кнеза Лазара". После четрдесет година извађена из источника, воде која симболише обнављање живота, глава, светлећи, иде пољем да се споји с телом ("Света глава ка светоме телу").

У времену безверја и обесвећења, Булгаков исписује страшну алегорију, којом као да пародира нашу песму - све је ту обрнуто наопачке: уместо светле главе у животодавној води овде је људска крв у лобањи из које пије владар мрака, стичући вечни живот.. Сатана је ту кадар и да припоји одсечену главу - на позоришној сцени он одсеца главу (неверника) па је изнова накалемљује, искушавши самилост: нашао се неко у маси да узвикне: "Вратите му главу! " Али прикалемљена сатанским умећем - мада се споља ништа не примећује - глава никад неће бити иста. Ни човек који је носи.

Стојимо, дакле, пред старим избором: вера или неверовање. У случају другог, сатана је на позорници, али данас више не одсеца главу он, препушта самом човеку (народу) да то учини, јер је отеловљен, дела изнутра из човека, из народа. "На Ловћену нема више ничег, само сабља којом је посечен", каже Матија Бећковић. Пред избором смо - хоћемо ли сами себи одсећи главу, или не? Хоћемо ли да је прикалемљује сатана, или ћемо га изгонити (зна се чиме). Хоћемо ли превидети: ко год да сече или руши изазива у нама гнев, и то праведан, али - тај је само сабља у рукама онога ко чека нашу лобању. Лобањи је касно за кајање, стога не допустимо да се гнев прелије у мржњу, сабљу са стотину оштрица.

ДРАГАН ЛАКИЋЕВИЋ

ЛОВЋЕНСКА СЛИКА

Кад с врха твог гроба први камен сруше,
Он ће у дубину сићи наше душе.

(С. Раичковић)

У Цетињском манастиру купио сам, онога лета, разгледницу старе Његошеве капеле на Ловћену. Снимак сликара графичара Михајла М. Каргановића Каргана.

Већ черврт столећа, ове црквице, у којој се налазио песников гроб, на врху Ловћена - нема. Срушили су је - зна се кад, како, зашто - да би је заменили нечим другим, а то друго има више имена.

Налик промени слике, променили су и име- народу, и образ - Црној Гори.

Слика је међутим, остала.

Као де се ова права, изворна, Његошева - сва од плавила неба и камена, мора на дохвату, црногорских брда у позадини - урезала у нашу, свест. И свуда стоји она, само на Ловћену она друга, туђа, хладна, подметнута.

Слика негдашњег Ловћена чини се тако блиском и познатом, као да смо се управо оданде вратили. Као да се малочас, ту, на камењу и ђубама траве планинске, завршила Скупштина главара, одиграо призор из *Горског вијенца*. Као да је малопре низ Ловћен минула она поворка са свечаности 21. септембра 1925. године, кад је обновљена Капела пошто су је бомбардовали и оштетили Аустро-Угарски војници.

Као да песник највећи још седи пред њом и пише свој тестамент:

*Сто путах сам гледао облаке
Бе из мора дођу на гомиле
И прекриле сву ову планину,
Отисни се тамо али тамо
С сијевањем и с великом јеком
И с ломљавом страшнијех громавах...*

Све стреми висини: планина и црква, дух и узбуђење језика. Склад онога што је саздао Творац с оним што је дозидао његов службеник-господар малене српске земље.

Код Његоша су само слобода и поезија - велике.

Ловћенски врх је граница земље и неба, копна и мора, прошлости и будућности, историје и поезије. Граница у нашим појмовима - традиције, културе, нације, морала.

Оданде се види најдаље. Као да нема српског песника који ову слику није опевао:

*Од неизречених својих црних биљура
Завичај од овог нашег виши
И сваком злу недостижан
Сагради нам Господару
(Васко Попа)*

*И до данданас, све од тога доба
Наш род се држи на врху тог гроба!
(Матија Бећковић)*

Гледам слику. Требало би је вратити у читанке, на корице уџбеника историје - да казује о нама. Насликати је у живописе нових цркава - с мученичким ореолом око капеле у којој је почивао Владика.

Та црква није срушена једино у нама, гдје станују старе благе слике као што је ова ловћенска.

Епископ Будимљанско-никшићки ЈОАНИКИЈЕ МИЋОВИЋ

ЊЕГОШ - СВЕШТЕНИ ТУМАЧ СРПСКОГ МУЧЕНИШТВА

Иво Андрић је цијело своје дубоко умовање о Његошу подвео под једну мисаону тврдњу: "Његош (је) трагични јунак косовске мисли." - Косовска жртва била је историјска основа и неисцрпно надахнуће Његошевог мисаоног полета. Косово је дало блиставо мучеништво, а Његош је то и такво мучеништво - свједочење вјере - препознао као динамичко начело српске историје и духовности. Он је открио дубински смисао косовског мучеништва као одуховљене жртве која силом вјере у Васкрсење добија неуништиву вриједност. Захваљујући вјери српски народ послије косовског пораза и страдања није изгубио осјећај слободе и силу прегнућа нити се коначно предао и за свагда прихватио положај роба.

Своју задужбину, цркву на Ловћену, владика и пјесник саставио је из оних елемената који представљају савршену жртву и њен вјечни смисао: први је олтар са жртвеником на коме се приноси чиста жртва, а други је купола - символ Васкрсења гдје се одуховљена жртва уздиже и осмишљава. Свештени тумач српског мучеништва своју косовску мисао уобличио је у храм на Ловћену, врху Црне Горе, који привлачи погледе поробљеног српства и напаћена срца кријепи свјетлошћу вјере и наде. Косовско мучеништво, продужено кроз српску историју, нарочито код Црногораца, добија освећење у олтару на св. жртвенику православне вјере, а вјечни смисао и вриједност добија побједом над смрћу - Васкрсењем - "у веселом царству поезије." Своју мисао о косовском мучеништву и жртви, као скривеном унутрашњем начелу српске историје Његош је развио у свом пјесничком дјелу, а на крају је заодјену христоликим храмом на Ловћену. Без храма на Ловћену владичина мисао нема видљивог правца ни душа покоја.

Његош је, нимало случајно, цркву свога упокојења посветио своме стрицу и, што је за нас важније, своме духовном оцу и надахнитељу Св. Петру

Цетињском. Као што је на земљи духовно сазријевао поред живог свеца, под његовим прозорљивим погледом, зажелио је да се и на небу нађе у његовим њедрима. - Света тајна духовног очинства и синовства невидљиво је уграђена у темеље храма на Ловћену.

Његошев аманет Црногорцима да га сахране у цркви на Ловћену није мотивисан само добрим обичајем да се епископ сахрањује у храму; његов аманет је не само да се његове кости не раздвајају од храма, него и да се његово дјело не тумачи одвојено и независно од православног предања и духовности. Храм је сублимирани и дубоко лични мотив његовог стваралаштва који са писаним дјелом чини једну цјелину.

Дуги низ деценија Црногорци су се, а ништа мање и Херцеговци, да не идемо даље, поистовјећивали са Његошем. Не само да су се васпитавали и просвећивали Његошевим пјесничко-философским дјелом, него су његову мисао и поезију упијали као "најслађе душевно пиће" које је надахњивало покољења стваралаца и прегалаца. Зато је разарање цркве на Ловћену више шкодило и више зла нанијело Његошевом народу него Његошу самом. Разарањем храма и оскрнављењем светиње учињен је безуман покушај да се православни народ насилно одвоји од своје вјере и духовних коријена. Осино гажење по светињи заправо је гажење по душама оних који ту светињу поштују и штите. Партијски фанатици и комунистичке власти презрели су мишљења, протесте, вапаје савјести најумнијих људи, научника и стваралаца из Црне Горе и цијелог Српства. Духовно насиље оставља дуготрајне и тешке последице. Ово насиље утолико је горе и болније уколико његове штетне последице дубље продиру, трују и оптерећују невино ткиво православне осјећајности и духовности Црногораца. Убрзо после тог трагичног саморазарања Црногораца знаци њиховог духовног суноврата могу се лако запазити. Сада је, дакле, очигледна криза идентитета: Црногорци се питају којој вјери и духовном предању припадају; којим језиком говоре; одричу се свог духовног и културног наслеђа; поједини то наслеђе доживљавају као хиљадугодишњу заблуду, митоманију, духовно робовање и чамљење.

У несрећном подухвату рушења Његошеве цркве са званичном Црном Гором добро су сарађивали наши западни сусједи који су одушевљено поздравили, стручно и финансијски помогли градњу маузолеја и притворно се усхићавали Његошем све до његовог утамничења.

Кад би смо пажљивије проучили мотиве западних сусједа у вези њихове свесрдне помоћи црногорској власти приликом рушења Његошеве цркве на Ловћену наишли би смо на једну историјску подударност. Наиме наши

западни сусједи римокатоличке вјере су, и овог пута, пошто им се указала zgodna прилика, урадили оно што су и раније чинили. Они су до сада неколико пута дирнули у очни живац Митрополије Зетске односно Црногорско-приморске. Први пут средином петнаестог вијека срјишише манастир Светих Архангела на Превлаци који Св.Сава одреди за сједиште ове Митрополије. Око 250.година послје овог злочина опет наложише (1692.године) прву мину у темеље старог Цетињског манастира гдје Иван Црнојевић пренесе сједиште ове знамените Митрополије. - Тобож да се не би у њој Турци утврдили! То је исто тако "пријатељски" и комшијски "убједљив" разлог за рушење светиње и сједишта Митрополије као што је тобож нека волшебна "болијест" била повољан изговор за рушење Превлачког манастира. Напомињемо успут да су само двије године касније (1694.године) исти Млечани са истим изговором до темеља порушили сједиште Митрополије Херцеговачке манастир Тврдош са црквом Успенија Пресвете Богородице. Не треба много мудрости да би се правилно закључило с којим циљем је Млетачка Република, руком наших сусједа римокатолика из Приморја или залеђа рушила ове светиње односно затирала сједишта двију Митрополија. Нарочито када се имају у виду вјековне прозелитске тежње римокатоличког свештенства према православној Црној Гори и Херцеговини.

Владике из породице Петровића примили су мученичко наслеђе Митрополије зетске и црногорске, са њим се сродили, продубљивали свијест о њеној жртви правилно се користећи њеним вјековним искуством. Ми се данас чудимо због чега су избјегавали да кажу каква зла Млечани учинише из два наврата повјереној им Митрополији. Мислим да су настојали да са своје стране не допринесу даљем ширењу непријатељства са Млечанима што Црној Гори тада никако не бе одговарало. Но кад су у вријеме турског насиља и похода према Цетињу Млечани Црногорце назвали родом "лупешким и поквареним" владика Василије, који је имао племићку свијест, прво се у име свих Црногораца похвалио старим српским господством а онда Млечане жестоко опоменуо: ми вјековима гинусмо у вашој војсци борећи се против Турака а ви нам тако захвалисте што нам за то порушисте цркве и манастире. Због тога ћемо изићи на нашу највећу *гору* (т.ј. Ловћен) да свему свијету кажемо што нам чините а вама ће Бог судити за ваша безакоња.

За изучавање историјске знаковитости капеле важно је од напред реченог имати у виду слиједеће: обје катедралне епископске цркве (на Превлаци и Цетињу) имале су куполу (што није увијек случај са храмовима на овом подручју). Тај карактеристични елеменат којим су се одликовале обје порушене катедралне цркве Митрополије зетске и црногорске Његош је

уздигао на ону *гору* (што је важно примјетити) са које је његов предак владика Василије пожелио да Млечанима одговори на њихове оптужбе и још више да их потсјети на рушење православних светиња. Том елементу - куполи - Његош је додао православни олтар и жртвеник и тако начинио овај јединствени храм.

Василијев одговор Млечанима садржи памћење њихових злодјела, оптужбу, вјеру у Божији суд, осјећај повријеђене душе. Његошев храм другачије дјелује од Василијевог одговора; он сабира и уједињује око себе сва српска православна племена која свој духовни поглед уздижу ка њиме освештаним ловћенским висинама сагласно псалмопјевцу: "подижем очи своје ка горама одакле ми долази помоћ".

Његош је подигао православни храм на врху Ловћена, истако га на видик, не само Црногорцима него и околним српским племенима. Овај храм означен је као завјетна светиња свих српских православних племена и саборно мјесто њиховог окупљања. Ту изузетну повластицу није стекао само узвишеним положајем и карактеристичним изгледом него и намјеном коју му је сам Његош одредио; ова православна светиња, као мјесто Његошевог покоја, чува и оваплоћује *саборност* - темељну одлику Православља коју је Његош у свом пјесничком дјелу развио до величанствене раскоши. На личном, унутрашњем плану та саборност се огледа у прожимајућем се јединству Божанских дарова и врлина којим је украшен Његошев дух. Његова изузетна умна обдареност блиста кроз продубљено и одуховљено осјећање које истовремено прониче горње и доње свјетове духа, рај и пакао. На спољашњем плану Његошев дух има способност да сабира и наново, стваралачки обликује духовна искуства покољења; нарочита способност Његошевог духа на спољашњем плану огледа се у томе што истовремено може да прихвата и славу и трагедију. Ту је и тајна његовог смисла за српску историју и за најдубље истине вјере; због тога он може да се суочава са трагедијом, конкретно да се "топи у српске несреће" и да ужива у "гнијезду јуначке слободе". Овдје се опасност смрти прожима (а тиме и савладава) надом Васкрсења.

Од кад је порушена Његошева црква са Ловћена храм више није врховни символ, икона и светиња Црне Горе; осим за мало стадо оних чија срца ободрује распета светиња иако у Црној Гори немају гдје главе заклонити.

На крају смо се дужни осврнути на одбојну симболику маузолеја пошто је он, умјесто храма, истакнут као знак препознавања нове Црне Горе. Црногорске власти још прије тридесет година истакле су маузолеј као

национални символ на поглед цијелом народу. Од тада, а данас највише, упорно настоје да према том лажном символу у који је уграђено насиље и партијски фанатизам, обликују нови идентитет Црногораца. Тај нови идентитет Црногораца нема ничег заједничког са Његошем а нарочито не са Православљем. Пројектанти новог идентитета Црногораца желе да преправе све каноне а *нарочито онај Његошев*, Његошев канон није ништа друго него Православна вјера која развија осјећање и способност саборности; без ње нема оплемењивања и прожимања Божанских дарова и врлина, ни саборне свијести и јединства народа. Конкретно, без ње се не могу наслеђивати ни раумјети духовне и културне вриједности српског народа; без ње се не може схватити смисао српске историје нити би без ње српски ствараоци (нарочито Његош и Настасијевић) искуство славе и трагедије могли преточити у прекрасна поетска дјела.

Кад човјек уђе у наметнуто анти-здање на Ловћену његово срце се смрзава а осјећања замиру. Нема молитве, нема ријечи ни дијалога - нијемо мучање испуњава простор засвођен сивим мермером. На овај лажни храм, и још више на стање духа које му одговара могу се примијенити Његошеви стихови: "У чојка је један храм воздигнут / зла обитељ туге и жалости... под које се сводом отровнијем / мученија времена гнијезде..."

Маузолеј је истакнут као символ нове Црне Гре са циљем да се промијени вјековима обликовани идентитет Црногораца. Уздизање хладног разума (насупротив његошевске просвијетљености ума), презир и цинизам према најдубљим, одуховљеним осјећањима, потпуно је у складу са утиском који намеће маузолеј својом оптерећујућом монументалношћу и хладноћом. Зато није чудо што црногорска владајућа елита, држећи се маузолеја као врховног символа Црне Горе, често понавља своје гесло: "Ми се руководимо разумом а не емоцијама." Владајућа елита тријумфално промовише једну "нову", тобож, приспјелу и стасалу генерацију која се не поводи за осјећањима него за практичним и оперативним разумом. Сувишно је објашњавати колика празнина стоји иза овог "изума", тј. презира и цинизма према осјећањима. Ипак, ваља напоменути да је друго лице тог заједљивог цинизма незаситна потреба за осјећањима која задовољавају ниске људске пориве: нарцизмом, болесном осјетљивошћу, уживањем у ситним похвалама и удвориштву; баш као што су се црногорске власти рушењем Његошеве цркве вишеструко додворавале и Брозом режиму и католичко-прозелитским службама у Загребу и Ватикану.

О дубинској повезаности истицања маузолеја као врховног символа Црне Горе и духовног осиромашења Црногораца може се направити много

Этот текст представляет собой документ, который был создан с помощью программы Microsoft Word. Он содержит информацию о том, как использовать программу и как настроить ее работу.

Этот текст представляет собой документ, который был создан с помощью программы Microsoft Word. Он содержит информацию о том, как использовать программу и как настроить ее работу. В документе описаны различные функции программы, такие как форматирование текста, вставка изображений и таблиц, а также способы сохранения и печати документов. Кроме того, в документе приведены советы по повышению производительности работы с программой и по защите документов от несанкционированного доступа. Документ предназначен для пользователей программы Microsoft Word, которые хотят узнать больше о ее возможностях и научиться эффективно использовать ее функции.

00 00.000000 00000000 0 000000 0 00 0000 000000
00000000 00000000 0 0000000000 00000000.

00.000000 00 0 00000000 00000000 00000000 00000000
00000000 0000 00000000 00 0000000000 00000000, 00000000 00
00000000 0000 0000 0000, 000000 00000000, 0000 00 000000
000 0000 000 00 000000 0000, 000000 00000000 00 0000
000000. 000000000000 00000000 00 00000000 000000000000 00
0000000000 0000 00000000 0000000000 0000 0000 0000,
000000 0000000000, 0000 00 00 000000 0000000000 00000000
0000000000, 00 00000000 00000000 0000000000 00000000, 000
000000, 0000 0 000 00 00000000 00.000000. 00000000
00000000000000000000 00000000 00 00 00, 000000 00000000, 00
00000000 0000000000 00000000 00000000 00000000 00000000, 0
00000 0 00000 00000000 0000 0000 0000 00 00 0000000000 00000000,
0 0000 00 00.000000 0000000000 0000 0000 00000000, 00000000 0
00000000 00 000000 0 000000000000 0000000000. 00000000 00
0000000000 00000 00 000000 0 000000 0 00000000 0000
0000000000000000000000 00000000 000000, 00000000 00 00000000,
000000000000 0 000000000000 00 000000 00 00000 00000000
00000000 0 000000 000000000000000000 00000000. 000000 00
00.000000 00000000 00 0000 000000 0000000000 00000000 0000
00 00000000 00000000 00 00000000 000000000000000000 00000000 0
000000000000 00 00 00000000 00 000000000000 0000000000 00000000,
000000 0000000000000000, 00000000000000000000 0 0000000000000000.

000000 0 0000 00.000000 0000 00 00000000 000000
00000000 0 00000000, 0000 00 00000000 0 0000000000, 0000
00000000 00000000 0000000000 000000000000 0 00000000
000000000000 00000000 0000000000 0 000000000000. 0000000000 00
0000 000000000000 0000 000000000000 0 0000000000, 0000 0 000
00 00 0000000000 00000000. 00000000 00 0000 0 000000000000
0000000000 000000 000000000000000000 0000. 0000 00000000,
00000000, 000000 0 000000 0000 0000000000 00 0000000000
0000, 00., 0000000000 0 0000000000 00000000. 0000000000 00 00
00 00000000000 0000 000000 0000000000 00 00 0000 00000000
0000 00000000 00 00 0000. 00 0000 0000000000 00.000000 0
000000 0000000000 00000000000000 00 0000, 00000000 00000000
000000000000 00000. 0000 00 00000000 00 000000000000 000000
0000000000 00000000 00000000000000, 0000 00 00000000
0000000000 000000 000000.

00000000 00 00000000 0 0000000000 0000 000000 000000,
0000000000 0000 0000000000 0 0000000000; 000000 0000 0000

1950年10月，毛泽东同志率领中国人民志愿军，赴朝鲜战场，与朝鲜人民军一起，抗击美国侵略者。在战斗中，中国人民志愿军发扬了高度的爱国主义、国际主义和革命英雄主义精神，涌现了无数可歌可泣的英雄事迹，为保卫祖国和世界和平作出了巨大的贡献。

在抗美援朝战争中，中国人民志愿军与朝鲜人民军并肩作战，共同抗击了以美国为首的帝国主义侵略。在艰苦卓绝的战斗中，志愿军将士们不畏强敌，不怕牺牲，用鲜血和生命谱写了一曲气壮山河的凯歌。

抗美援朝战争是中国人民为了保卫祖国、援助朝鲜人民、反抗帝国主义侵略而进行的一场伟大的正义战争。这场战争的胜利，不仅保卫了新中国的安全，也极大地提高了新中国的国际威望，为新中国的社会主义建设创造了有利的国际环境。

回顾抗美援朝战争的历史，我们应当深刻认识到，只有坚持独立自主、自力更生的原则，只有把国家的命运牢牢掌握在自己手中，才能立于世界民族之林。我们要继承和发扬志愿军将士们的光荣传统，为实现中华民族伟大复兴的中国梦而努力奋斗。

抗美援朝战争已经过去七十多年了，但那段烽火连天的岁月，依然历历在目。那段岁月，是中国人民历史上最为艰苦的岁月之一，也是中国人民展现出惊人毅力和勇气的岁月。我们要铭记历史，珍爱和平，为实现国家的长治久安和人民的幸福安康而不懈奋斗。

在新时代的征程上，我们要继续发扬抗美援朝精神，增强忧患意识，发扬斗争精神，勇于同一切形式的霸权主义和强权政治作斗争，为维护国家主权、安全、发展利益，维护世界和平稳定作出新的更大的贡献。

中国人民志愿军，是中国人民的骄傲，也是世界和平的捍卫者。他们的英勇事迹，将永远铭刻在中国人民的心中，也将永远激励着我们一代又一代的中国人，为祖国的繁荣富强和民族的伟大复兴而努力奋斗。

我们要铭记志愿军将士们的不朽功勋，更要学习他们那种不畏强敌、不怕牺牲、英勇斗争的精神。这种精神，是我们民族生生不息、发展壮大的强大精神支柱，也是我们战胜一切困难、实现民族复兴的强大精神力量。

在实现中华民族伟大复兴的中国梦的征程中，我们面临着许多新的挑战。我们要继承和发扬志愿军将士们的光荣传统，保持不畏艰难、不怕牺牲的斗争精神，敢于斗争、善于斗争，为实现国家富强、民族振兴、人民幸福而不懈奋斗。

抗美援朝战争，是一场伟大的正义战争，是一场保家卫国、反抗侵略的战争。它充分体现了中国人民的爱国主义精神和国际主义精神，充分体现了中国人民不畏强敌、不怕牺牲的英勇精神。这场战争的胜利，是中国人民智慧和勇气的胜利，也是中国人民爱国主义精神的胜利。

我们要继续弘扬抗美援朝精神，将其作为新时代中国精神的重要组成部分。要教育引导广大青少年继承和发扬志愿军将士们的光荣传统，坚定理想信念，增长知识本领，锤炼品德修养，增强斗争本领，为全面建设社会主义现代化国家、实现中华民族伟大复兴的中国梦贡献青春力量。

抗美援朝战争的历史告诉我们，中国人民是不可战胜的。无论面对什么样的困难和挑战，只要全国人民团结一心，众志成城，就一定能够战胜一切困难，实现我们的伟大梦想。我们要坚定信心，迎难而上，为全面建设社会主义现代化国家、实现中华民族伟大复兴的中国梦而努力奋斗。

中国人民志愿军将士们的英勇事迹，是中华民族历史上的一座丰碑，也是世界和平史上的一座丰碑。我们要永远铭记这段历史，永远铭记那些为国家和民族牺牲的英雄们。我们要继承和发扬他们的光荣传统，为实现中华民族的伟大复兴而努力奋斗。

Овај текст је састављен од више параграфа који су намерно остављени празним у овом документу. Сваки параграф садржи више линија празног простора, што је резултат генерације садржаја који није био доступан приликом формирања овог документа.

Милутин Мићовић

ЦРНА РУПА У ЦРНОЈ ГОРИ

Замислимо да је на врху Ловћена била Књига. Књига у којој су биле уписане све тајне Црне Горе. И посебно наглашена поглавља: Косово, Октоих, Његош.

Та књига, подигнута на највишу духовну висину је била Ловћенска капела. Док су знали Црногорци шта је у њој било записано, док су је читали, она је чувала и хранила Црну Гору.

Наједном је ударио гром у ту књигу. Гром мржње и неписмености, јер Црногорци више нијесу могли да је читају. И спаљена је, тј. - разорен је Ловћенски олтар. И намјесто тог разореног олтара, остала је црна рупа, која се онда населила у сред Црне Горе.

Али тај гром није ударио из неба, него из демонизованог срца црногорске власти, која је изгубила смисао за тајну духа и културе.

И тај гром мржње који је пукнуо из ослијепјелог срца црногорске власти, требало је представити као знак новог времена, и нове Црне Горе,

која ће раскинути везе са старом, романтичарском, средњовјековном, византијском и мрачном.

И да би сами себе оправдали, све је требало извести по закону. Дакле, требало је прво ископромитовати Капелу (књигу), која је постала нечитљива, анахрона, мрачна, средњовјекова, ретроградна и митоманска. Недостојна Његоша и достојна непостојања. Али да би се разорила Капела (и поцијепала Књига), требало је завезати уста и онима који су је још читали И бранили. Све разлоге других и другачијих, требало је прогласити неважећим. Окфалификовати их као ретроградне, средњовјековне, романтичарске, митоманске. Иста реторика данашњег политичко-културног естаблишмента Црне Горе. Други и другачији се проглашавају непостојећим.

И на мјесто празнине разореног Олтара на Ловћену, направљен је монументални Мештровићев Маузолеј, монументална, космополитска празнина. И та мегаломанска празнина, обучена у Маузолеј, постала је симбол нове, космополитске, европске, Црне Горе. И "достојан споменик Његошу".

А рупа са врха Ловћена, не само да је ушла у сред Црне Горе, него се спустила и у њено дно, - Гдје је касније названа Дукља и дукљанство (Црногорцима буквално нечитљива књига - књига фикција).

Истински духовни темељ Црне Горе, Косово, византијска култура, Његош, проглашени су за митоманију, романтизам, ретроградну традицију. А Дукља и дукљанство (фиктивна књига - метастазирана рупа разореног олтара), за темељ нове Црне Горе.

И да би се програм извео до краја метастазу црне рупе треба убрзати да потпуно освоји духовни, културни и нарочито политички организам Црне Горе.

У култури (која је најодговорнија за ту књигу) то се већ поодавно и без већих тешкоћа спроводи. У Црној Гори само јавно постоји она култура (полтронска) која даје отворену подршку политици, која се гради на тој црној рупи. Ко другачије (слободно) мисли, ствара, пише у Црној Гори осуђен је на катакомбу. Ако му је до постојања нека тамо постоји и нека се жив не чује.

Са разарањем Цркве у ствари иду теже. Ту треба употребити савременију технику, бодријаровски симулакрум И симулацију. Пошто се Црква у Црној Гори не може разорити физичким разарањем Олтара, елементарним атеизмом, онда су се досјетили да отпаднике обуку у мантије и назову их Црногорска православна Црква. Тако је самог ђавола црногорска власт завладичила у сред Црне Горе, и издала му полицијско пуномоћје за слободно дјеловање. Он се споља не разликује од правог владике, носи мантију, митру, Јеванђеље, а једини му је циљ да разори олтар истините (српске православне) цркве и поцијепи Књигу (Јеванђеље).

Дубина неспоразума, дубина кризе духовног и културног идентитета у Црној Гори дошла је до послједњег ослонаца, до језика. На дјелу је потпуни

неспоразум који је најдраматичније захватио дух, културу (памћење) и политику (практично дјеловање). Дубина неспоразума је таква да нема више језика на ком би се грађани Црне Горе међусобно разумјели. Српски језик у устима нових Црногораца (освојеним рупом) постао је страном тијело, "извор менталне заразе".

Треба дакле извршити последњу операцију на Црногорцима, да би Црна Гора добила здравље и коначну десетовјековну слободу. Ишчупати им из уста и из памћења српски језик, и усадити црногорски, који нема темељ у српском.

Црногорски језик, по њима, може да изрази суштину нове Црне Горе. Оне Црне Горе одвојене од српског темеља, од Косова, Његоша, Ловћена. Црне Горе побијеђене црном рупом.

Међутим ствари у животу не иду по идеолошком пројекту. Измишљене ствари гутају њихове сјенке, а стварна карикатура разара идеализовано лице.

На Ловћен, више не излази нико, јер није тамо достојан споменик Његошу, него празнина обучена у Мештровићев Маузолеј, која мирише на злочин. Најапсурднији чиновник данашње Црне Горе, је стражар који чува Маузолеј. Од кога га чува кад тамо више нико не долази? Од Ништа! И шта чува? Ништа! И шта на крају тај парадигматични чиновник црногорски ради? чува ништа од Ништа!!!

Али Црна Гора, поред све упорности и умијећа њених нових идеолога не може да се претвори у Ништа. Јер има Његоша, коме ништа не могу они који би га смјестили у митологију и фиктивну књигу. Пред њим су нико и ништа. А живи олтар српске православне Цркве који, што га више крампама нападају све већим духовним огњем исијава. И живи српски језик, постаје живљи, креативнији и умнији код свих оних у Црној Гори који бране и обнављају његов српско-византијски коријен.

Ријеч на симпозијуму: *Разарање Његошеве Капеле на Ловћену-разарање духовног и културног бића Црне Горе*, Никшић, на Марков дан 8. мај 2001. г.

ДОДАТАК

Д. МРКИЦ

ВЛАДИКА ПЕТАР ПЕТРОВИЖ НЈЕГОС
(Новембер 1, 1813 - Октобер 19, 1851)

Тхе транслатор оф "Моунтаин Лаурел" њритес оф хис тхоугхтс он Нјегос -
тхе
ман, тхе поет, Принце, Бисхоп; аргуинг Нјегос трансцендс хис оњн тиме анд
плаце то бецомер оур цонтемпорарй.

Тхис йеар, ње обсерве тхе 150тх анниверсарй оф Нјегоскс деатх.
Њитх Ст. Сава, Тсар Дусан, Никола Тесла, анд онлй оне ор тњо отхерс,
Нјегос
репрезентс тхе верй бест тхе Серб натион хас броугхт фортх ин соме тњелве
хундред йеарс оф итс рецордед хисторй.

>Фром а греат форест ит ис нот хард фор а лион то цоме фортх,
Амонг греат натионс а гениуск нест ис њовен,
Хере ис тхе материал то фурнисх а греат деед,
Анд а беаутифул лаурел оф триумпх то орнамент хис браве хеад.
Моунтаин Лаурел, Дедицатион, 9-13

И хаве но доубт бут тхат Нјегос белиевед тхат хе белонгед то а греат натион.
Тхе пурпосе оф тхис артикле ис то рендер мй хомаге то Нјегос, алонг њитх
офферинг соме инцидентал цомментс абоут Моунтаин Лаурел.

ИИ Ње алл кноњ тхе бациц фацтс оф
Нјегоскс лифе. Хе њас борн Раде
Томов, тхе сон оф Томо анд Ивана Петровиж. Ат 17, упон тхе деатх оф
хис унцле, Владика Петар И, хе њас процлаимед, он Октобер 31, 1830 (Јулиан
Цалендар), тхе нењ Владика, ор Принце-Бисхоп, оф Монтенегро, беинг, ин
хис
оњн њордс, "неитхер матуре нор препаред" фор тхе таск. Хе њас маде а монк,
тхен ан арцхимандрите анд, ас тхе цустом рељуиред, цхангед хис наме фром
Раде то Петар.
Нјегос хад невер гоне то сцхоол, бецаусе тхере њере ноне ин Монтенегро то
го
то. Хис онлй тотор анд теацхер њас хис унцлекс сецретарй, Сима
Милутиновиж -

фром 1827-30 - а романтиц поет, анд а романтиц ман, њхо хад а ластинг анд беневолант инфлуенце он Нјегос. Бут Нјегос њас мостлй селф-таугхт, фор

Њхо он тхе моунтаин стандс евен а литтле,
Сеес море тхан хе ат тхе фоот оф тхе моунтаин.
Моунтаин Лаурел, 524-5

Хе њас алњајс сеен њитх а пенцил анд папер. Оне оф хис еарлиест поемс њас ентитлед Тхе Хермит оф Цетинје.

Ин тхе фирст тхрее йеарс оф хис Бисхоприц руле, тхе теенаге Владика провед

то бе а цомпетент анд тоугх реформер: хе аболисхед тхе Монтенегрин Говернорсхип; стренгтхенед тхе централ говернмент, бй естаблисхинг а перманент 12-мен Сенате, а 32-мембер Палаце Гуард, тхе фирст Цоуртс оф Лањ,

анд инцреасинг тхе нумбер оф полице "книгхтс"; опенед тхе фирст елементарй

сцхоолс; цут тхе фирст роадс, њхере "тњо хорсес ундер лоад цоулд њалк сиде бй сиде"; буилт северал њеллс; анд северал фортрессес; анд, агаинст муцх оппоситион, интродуцед тхе фирст тацатион сйстем; анд њисхед то минт Монтенегрин цоинс. Тхен, ин 1833, хе њент то Руссиа, њхере хе њас ордаинед а

Владика. (Ат тхеир фирст меетинг, Тсар Ницхолас нотед, "Йоу аре таллер тхан

И ам." Респондед Нјегос, "Онлй Год ис таллер тхан тхе Тсар оф Руссиа.")

А Принце, а Бисхоп, а реформер, анд тхен соме.

Владика Нјегос њас ан еццептионал персонаге: тњо метерс талл, хандсоме, цоуртеоус, елољуент, имменселй гифтед. Евен хис фоес рецогнизед хис мајестиц

пресенце. Саид Али-Пасха оф Херцеговина, афтер меетинг хим, "Ноњ, тхат ис

тхат труе Сербиан Принце фром тхе дајс оф Косово." Анд оне оф Али-Пасхаѓ

њивес, ан олдер њоман, но доубт, офферед, "Тхе Туркс њоулд хаве марриед хим

севен тимес; тхе Сербс маде хим инто а монк." Нјегос њас њонт то сай, "Ин Еуропе, И ам регардед ас а Принце амонгст барбаріанс, анд а барбаріан амонгст Принцес."

ИИИИт ис саид тхат Симо Милутиновиж фирст толд Нјегос тхе сторй оф тхе массацре оф Монтенегрин мослем цон

вертс, њхицх аллегедлй тоок плаце соме 130 йеарс еарлиер, анд ис тхе

субјект оф Моунтаин Лаурел, Нјегоск бест, бест-кноњн, анд марвеллоус боок.

Тхе массацре, иф ит хаппенед ат алл, њас, ин Иво Андрижк естиматион, а минорсцене ин а лонг драма оф манй массацрес, море а цонсельуенце оф олд трансгрессионс, тхан ан евент ин итселф. Тхе евент, оф њхатевер магнитуде, палес ин цомпарисон њитх тхе массиве етхниц цлеансинг оф Сербс ин рецент йеарс.

Моунтаин Лаурел ис а боут мйриад тхингс: ит ис а драма, а драматиц поем, а сонг оф Монтенегро, ан епиц плай, ан антхем то тхе Серб струггле фор фреедом анд унитй. Ит ис а боут алл

Тхосе њхо есцапед тхе Туркиск сабре,
Тхосе њхо дид нот бласпхеме ат труе фаитх,
Тхосе њхо дид нот њант то бе пут инто цхаинс,
Њхо тоок рефуге ин тхесе моунтаинс,
То гиве оур ливес анд схед оур блоод,
То пресерве тхе хероиц херитаге,
Оур беаутифул наме анд сацред фреедом. М.Л. 262-8

Моунтаин Лаурел ис њриттен ин тхе децасйллабиц, бланк версе оф популар балладс њитх, хоњевер, а стресс он тхе стронг ендингс ин манй линес; ит ис њриттен ин тхе лангуаге оф еверй дай спеецх, фулл оф цоллољуиалисмс бут, то

њрите поетрй ин суцх а лангуаге ис лике мининг фор голд - оне муст кноњ њхат

то ецтрацт. Анд Нјегос кнењ њхат элементс то елевате, анд со хис лангуаге ендурес анд ремаинс фресх.

Ас а поет, Нјегос њас а натурал талент, њитхоут предецессорс анд њитхоут суццессорс, ин тхе Србиан лангуаге. Анд йет, тхере ис а греат деал оф леарнинг анд дисциплине тхроугхоут Моунтаин Лаурел. Тхе коло девице, ис цлеарлй роотед ин тхе цхорус оф тхе цлассицал Греек драма; ин Моунтаин Лаурел ит ис интродуцед ат кей поинтс, севен тимес, то цоммент он тхе ацтион, то линк тхе цуррент евентс то тхосе оф тхе паст анд, онце тхе ацтион такес плаце, тхе коло, тхе воице оф тхе пеопле, тхе цонскиенце оф тхе лидерс, ретреатс. Нјегоск монологуес, принципаллй тхосе оф Владика Данило,

аре ин тхе традицион оф модерн Еуропеан драма, естаблисхед бй Схакеспеаре.

Северал сценес, суцх ас тхосе њитх тхе Њитцх, ор тхе фигхт оф тхе тњо роостерс, май хаве хад тхеир оригин ин Гоетхеќс Фауст, ан енормоуслй

популар
боок ин Нјегосќс тиме. Тхус, ин спите оф а верй нарроњ анд регионал
сеттинг,
Моунтаин Лаурел ис а драма ин тхе маинстреам Еуропеан традицион.
Цонтрај то њхат some цомментаторс тхинк, а лот хаппенс ин Моунтаин
Лаурел,
анд итс цхарацтерс аре нот хард то телл апарт. Владика Данило ис а
цонтемплативе, царефул, ман, а лидер оф ацтион алмост ин спите оф хис
натуре; Вук Мицуновиж ис талктиве; Вук Мандусиж, а фанцй дрессер, ис
фулл оф
виоленте, ан олдер ман, њхо дреамс абоут ан 18-йеар олд гирл, анд ин тхе
морнинг доес нот ремембер тхе дреам; Аббот Стефан, онце а њорлд
травеллер,
ноњ цомплетелй блинд, ис јойоус, алмост а Дарњиниан ман; тхе иллитерате,
хумороус, Приест Мицо; тхе кеенинг даугхтер-ин-лањ оф Милониж; тхе
Систер оф
Батриж; тхе Олд Њитцх; Радунќс Лјубица; еацх ис цлеарлй индивидуализед
анд
меморабле. Анд еверй мајор мале цхарацтер цан бе идентифиед ин тхе
хисторй
оф Монтенегро ат тхе енд оф тхе севентеентх центурй.
Ин итс субјецт маттер, тхемес анд форм, Моунтаин Лаурел миррорс анд
рефлецтс
ботх тхе хисторицал период ит цоверс, анд тхе тимес, тхе еволуционарй анд
револуционарй фермент, ин њхицх ит њас њриттен. Ин Еуропе оф тхе 1840с,
манй
олд цонцептс анд валуес њере беинг ецаминед анд дебатеџ.

Натуре хас фурнисхед алл њитх армс
Агаинст some унбоундеџ форце,
Агаинст тхе лацк, агаинст диссатисфактион. М.Л. 231-3

Тхе њолф цлаимс хис ригхт овер тхе схееп,
Ас тхе тйрант цлаимс ит овер тхе њеак ман,
Бут то плаце фоот он тхе тйрантќс тхроат,
Бринг хим то тхе кноњледге оф тхе лањ,
Тхат ис манќс сацред дутй! М.Л. 616-20

Тхе лессер стреам флоњс инто тхе ларгер,
Ат цонфлуенце лосес итс наме,
Намелесс ботх, њхен тхеј реацх тхе сеа. М.Л. 794-6

Но оне хас йет друк а цуп оф хоней
Унстеепед, ин тхе енд, њитх а цуп оф галл,
Цуп оф галл цаллс фор а цуп оф хоней,
Оне биттернесс ис лессенед бй а нотхер сњеет. М.Л. 563-66

Бут њитх Нјегос, ин тхе енд, Год ис тхе абсолюте мовер оф тхе универсе.

Овер алл тхис ањфул мицтуре
Реигнс тхе поњер оф тхе минд,
Ит доес нот суффер евил то триумпх,
Пут оут тхе спарк, смасх тхе хеад. М.Л. 2311-14

Сербдом анд Косово њере ин тхе центре оф Нјегосќс лифе анд тхоугхт. Ин Моунтаин Лаурел, Нјегос реферс то Косово анд Косово хероес ат леаст сицтй тимес - ин а поем оф 2817 линес. Тхе пассионс анд иссуес оф Нјегосќс псйцхе њере тхе фрееинг оф Сербс фром субјугатион то фореигнерс, национал анд религиоус унитй, морал анд етхицал фалл, лайинг анд схаринг оф национал бламе... Соундс фамилиар? Ин тхе лате 1840с, тоо, тхе биг Еуропеан поњерс њере целебратинг а вицторй овер социал анд национал упхеавалс анд револутионс ин централ анд соутхерн Еуропе анд, муцх лике 150 йеарс латер, њере ин тхе процес оф енфорцинг а нењ њорлд ордер. Анд тхат ордер дид итс утмост то превент тхе унифициатион оф тхе Серб ландс. Фамилиар? Тхат ит ис, анд тхат тхе Сербиан драма анд трагедй гоес он, ис онлй оур бламе анд схаме, бецаусе ње хаве нот адванцед тхе Серб национал иссуес бейонд Нјегосќс тимес. Оур паст ис оур презент; анд оур презент сеемс то бе оур дестинй. Нјегос виењед тхе њорлд ас а визионарй поет, а Бисхоп, анд а Хеад оф стате. Ас а Принце, хе њас царинг анд толерант. Ин а сериес оф ремаркабле леттерс, њриттен ин тхе аутомн оф 1847, хе њритес то Јанко Гагич, "...Фор оур триумпхс анд струггле фор фреedom, фор тхе Славиц наме, фор Цхристианитй, тхере ис но grateфул симпатхй; оур blood, оур суфферинг анд паин хаве нот меритед тхе њорлдќс феллоњ-феелинг." Ин тњо леттерс то Осман Пасха Скоплјак, хе њритес, "Њхен йоу спеак то ме ас а бротхер Босниак, И ам йоур бротхер анд фриенд, бут њхен йоу спеак ас а фореигнер, ас ан Асиан, ас ан енемй оф оур

раце анд наме, то ме тхис ис адверсе....." Анд агаин, соме дайс латер, "...
И њоулд лике, абове алл тхингс он еартх, то сее цонцорд амонг бротхерс ин
њхом тхе саме блоод флоњс, њхом тхе саме милк хас ноурисхед анд тхе саме
црадли роцкед..."

Ас а Бисхоп, хе њас ратионал, девоид оф суперститион, абове меддлинг ин
тхе

парисх њорк. Хе ис саид то хаве цонсецратед 22 приестс.

А Бисхоп, а Принце, а поет. Еацх цаллинг ецтрацтед а греат прице. Ње аре
гратефул тхат мост офтен тхе поет њас стронгер тхан тхе Бисхоп ор Принце.
Ње

реад Моунтаин Лаурел, фром тиме то тиме, фром генератион то генератион,
бецаусе оф итс поетри, анд њисдом, анд бецаусе

Ит спранг фром тхе хеад оф алл тхе пеопле. М.Л. 293

Ин Моунтаин Лаурел, Нјегос, алсо, фоунд хис труест ецпрессион.

Тхе строке финдс а спарк ин тхе стоне. М.Л. 2322

ИВНјегос спеакс то Сербс ин тхе диаспора тоо. Ин фореигн
травелс, хе офтен нотед, " И сорроњ фор мј нативе ланд..."

Ин 1850, а њеар бефое хе диед, хе саид то а цханце виситор, "Ње хаве но
хоме ањњхере; ит перисхед он Косово."

И хаве пассед тхроугх сиеве анд цоландер,

Маде енљуириес инто тхис троблесоме њорлд. М.Л. 2486-7

Ин гоод тимес, ит ис еаси то бе гоод,

Ин адверсити оне рецогнизес тхе хероес. М.Л. 137-8

Тхере њхере тхе сеед хас спроутед,

Тхере ит схоулд алсо рест њитх тхе фруит.

М.Л. 612,13

Ин 1999, њхен НАТО Аллианце цоунтриес бомбед тхе Серб ландс фор 78
дайс,

њитхоут а брек евен он Еастер Сундај, њхицх оне оф ус дид нот рецалл

Нјегос

ќс њордс

Њхосе лањ лиес ин тхе цлуб,

Хис трацес смелл оф инхуманитй.
М.Л.1155-6

Нјегос ис еспециаллй цлосе то ус нхо њрите, бецаусе хе њроте ин
еџцептионаллы трийнг цирцумстанцес: оверсањ тхе принтинг оф хис оњн
боокс,
њорриед абоут папер анд индивидуал ортограпхиц сигнс, лоокед афтер
дистрибутион оф хис боокс, хад фењ реадерс. Нјегос паид фор публикацион
оф
Моунтаин Лаурел, принтед ин Јануарй 1847, ин тхе пресс оф тхе Армениан
монастерй ин Виенна. (Тхе Импераил Ценсор, нхо аппровед Моунтаин
Лаурел фор
публикацион, оне Франц Миклосиж, а Словене, пробаблй еџцисед тхе
миссинг
линес ин тхе "Дедицатион то Карадјордје", ин ордер нот то оффенд some
политицал интерес ор отхер.) Нјегос селдом споке абоут хис њритинг,
бецаусе
хе дид нот њрите фор персонал рекогнитион ор агграндиземент, бут то гиве
уттеранце то хис паин, анд то хис ендлесс, мортал диссатисфактион. Бут

Њитхоут паин но сонг ис сунг,
Њитхоут еффорд но сьорд ис форгед. М.Л. 603-4

То мен оф политицс, Нјегос спент тоо муцх тиме он њритинг; анд тхе мен оф
пен цомплаинед тхат хе њроте тоо литтле. Отхерс саид оф хим тхат хе
неглецтед тхе цхурцх аффаирс. Бут Нјегос њас хис оњн харсхест јудге.
Тоњард
тхе енд оф хис лифе, хе саид то Матија Бан, "Ремамбер ме фром тиме то
тиме,
њхен И ам гоне, со тхат футуре генератионс май ат леаст леарн оф оур
интентионс, њхен И цоулд нот бељуеатх тхем деедс."
Дид хе нот аллоњ химселф то кноњ њхат принцелй деед хе хад бељуеатхед ус
ин
Моунтаин Лаурел, анд ин хис беаутифул персон, анд ин хис лифе бейонд
репроацх? Он реадинг, ор ре-реадинг Моунтаин Лаурел, оне офтен паусес
бефоре
а фамилиар пхрасе, ор њондерс ат тхе сигхт оф а партицулар њорд, сурприсед
то дисCOVER њхат оне алреадй кнењ, ор сее тхе фамилиар ин а нењ лигхт. Анд
тхат ис труе поетрай!

ВТранслатинг поетрай фром Сербиан инто Енглисх, ор фром

Енглисх инто Сербиан, ис ан ардуоус таск. И кноъ оф феъ
суцсесфул ентерприсес, ин еитхер директион. То ундерстанд тхе дегрее оф
диффицултй, оне неедс лоок но фуртхер тхан тхе транслатионс оф
Схакеспеареѳс
њорк инто Сербиан. Унпараллелед поетрй, лике тхе Соннетс, ин Сербиан
реадс
мерелй лике верй гоод, сомењхат страинед, рхймед поесй. Тхе Енглисхманѳс
тхоугхтс анд њингед њордс, тхе глорй оф тхе Енглисх лангуаге, хаве беен,
литераллй, лост ин транслатион.
Моунтаин Лаурел хас беен транслатед инто мост Еуропеан лангуагес,
бегиннинг
њитх Италиан, Герман (1886), Цзецх, Русиан, Булгариан, Френцх (1917), анд
Енглисх: Ј. Њилес (1930), Д. Мркицх (1985), В. Михаиловицх (1986); анд ин
ларгер либтариес, оне цан финд тњо отхер, фрагментарй транслатионс, оне
ан
аматеурисх еффорд, тхе отхер аццомплисхед анд унсингед. Бут ас њитх
Схакеспеаре, тхе бест оф Њјегос хас нот сурвивед тхе рендеринг. Ит
пробаблй
цанѳт. То транслате поетрй, оне муст бе а працтицинг поет оф но смалл
аццоунт. Анд тхере ис альѳаис а схортаге оф тхесе. Ин тхис партицулар цасе,
ње аренѳт транслатинг онлй поетрй инто поетрй, анд лангуаге инто лангуаге,
бут аре алсо транслатинг цултурес, ат а тиме њхен цертан цросс-цултурал
линкс аре нот ин плаце ањй море.
И фирст цомменцед то транслате Моунтаин Лаурел ин 1962. И донѳт кноъ
њхй, ас
мй кноъледге оф тхе Енглисх лангуаге ат тхе тиме њас неглигибле. Бут И
цоплетед ит ањхонь, анд пут ит асиде, онлй то ретурн то ит, унецпецтедлй,
ин 1981. Тхе лате Перо Булат толд ме тхат хе њоулд хаве ликед, ин тхе
ремаининг ѳеарс оф хис лифе, то публисх тњо море боокс: а транслатион оф
Моунтаин Лаурел, анд а биограпхй оф Никола Тесла. И ретриевед мй браве
олд
транслатион, ревисед ит, анд Булат хад ит тйпесет ин тхе тхен нењ оффсет
принтинг; бут Воице оф Цанадиан Сербс њас ундерстаффед, тхе олд лион њас
он
хис ласт легс, анд тхе оффсет галлейс, сенситиве то лигхт еѳпосуре,
литераллй фадед ањай. Булат диед тњо ѳеарс латер. И хад тхе теѳт принтед
елсењхере ин 1985, ревисед тхе транслатион ин 1999, анд агаин тхис ѳеар,
2001. Ам И гоинг то трй то импрове тхе презент рендеринг оне море тиме?
Пробаблй - то минимизе тхе лосс ин транслатион, анд то инцреасе тхе
презент
гаин! Бут фор ноњ, афтер фиве принтингс, працтицаллй еверй Публиц ор

Университи либрари ин Цанада хас а цопй оф Моунтаин Лаурел. Соме
Университиес хаве плацед ит он тхе реадинг лист оф тхеир цоурсес ин тхе
Балканс хисторй. Тхе Цанадиан Министрий оф Форейгн Аффайрс рецоммендс
ит ас
бацкгроунд реадинг то итс дипломатс бэфоре такинг уп постингс ин тхе
цоунтриес оф тхе формер Йугославиа.
Њхетхер Моунтаин Лаурел ис ундерстоод ор аппрециатед, ис хард то телл,
бецаусе

Алл оур риверс аре нот
Ас њелл црадлед ас тхей schould бе;
До ње нот сее тхесе фригхтенинг еруптионс,
Хоњ мерцилессли тхей девастате тхе еартх? М.Л. 2286-89

ИВ Њјегос диед оф туберцулосис оф тхе лунгс, он Оцтобер
19, 1851, ат тен окцлоцк ин тхе морнинг, 20 йеарс
то тхе дай анд, соме цлаим, то тхе хоур, афтер беинг процлаимед тхе
Владика оф Монтенегро. Хе њас 37 йеарс олд.
"Деатх сеемс то ме лике а silent етернал дреам, њхицх И дреамед бэфоре мй
биртх," хе њроте то Доцтор Маринковиж, "ор лике а јоурней фром оне
њорлд
инто а нотхер, евер цлосер то Год анд то Хис етернал трутхс." Хе њроте хис
Ласт Њилл анд Тестамент ин оне ситтинг. Хере ис тхе бегиннинг оф тхат
доцумент:

"Глорй бе то Тхее фор хавинг schoьн ус тхе њорлд.
Тханкс бе то Тхее, О Лорд, фор хавинг деигнед то бринг ме фортх то тхе
моунтаин оф тхис Тхй њорлд, анд фор хавинг беен плеасед то ноурисх ме ин
тхе
райс оф Тхй њондерфул сун. Тханкс бе то Тхее, О Лорд, фор хавинг адорнед
ме
абове миллионс он еартх ин соул анд бодй. Евер синце мй цхилдхоод, ин ас
муцх ас Тхине унобтаинабле мајестй хас мовед ме то хймнс оф дивине
ецалтатионс анд ање ат Тхй греат беаутй, со офтен хаве И њатцхед њитх
хоррор
анд бењаилед манкс њретцхед лот. Тхй њорд хас креатед алл фром нотхинг;
алл
аре субјецт то Тхй лањ. Ман ис мортал анд муст дие.
И цоме њитх хопе бэфоре Тхй сацред алтар њхосе радиант рефлещион И
дисцернед фром тхе моунтаин овер њхицх мй мортал степс хаве тродден. И го
цалмли ат Тхй цалл, еитхер то дњелл ин етернал слееп ин Тхй царе, ор то

праисе Тхее ин деатхлесс цхоирс форевер..."

Алл Монтенегро моурнед.

Нјегосќс бодй рестс, пхйсицаллй анд аллегоричаллй, он топ оф Моунт
Ловжен,
фром њхере,

А хундред тимес И хаве њатцхед тхе цлоудс
Њхере фром тхе сеа тхей ролл офф
То даркен тхис ентуре моунтаин...
А хундред тимес И хаве сат хере,
Њарминг мйселф ин тхе сун,
Њхиле лигхтнингс анд тхундер стормс
Рент тхе скй белоњ...
До йоу сее, иф йоу кноњ фор Год...
Хоњ муцх ис тхере оф оур Монтенегро,
А сингле цлоуд хас евенлй цоверед ит алл...
Бут онлй он ус алоне тхе сун схинес...
Он тхис моунт, њхере ит ис алњайс цолд. М.Л.148-170

Анд лоокед ат тхе ланд ароунд ит, њхере
Тхе девил њитх севен ред цлоакс М.Л. 1

њас алњайс реадй то
Цоме то лай њасте М.Л. 5

тхе Серб ландс; анд фром њхере хе цоулд сее тхе Бай оф Котор
... пеацефул
Ас а љуиет морнинг ин Спринг,
Њхен њиндс анд дарк цлоудс
Дреам ин тхе дептхс оф тхе сеа. М.Л. 756-9

ВИИ Ин тхе ласт йеарс оф тхе формер Йугославиа, Моунтаин
Лаурел њас алреадй море праисед тхан реад, анд
љуиетлй такен офф тхе реадинг листс ин сцхоол афтер сцхоол, ас
политицаллй инцоррект литературе; тхе Цхапел он тхе Ловжен њас
демолисхед
ароунд 1970, анд ин итс стеад њас буилт ан абсурд маусолеум; ин 1985, упон
тхе публикацион оф мй транслатион, Йугославиаќс Амбасадор то Цанада -
њхо

хаппенед то бе а Монтенегрин - цонтацтед тхе публисхер, то аск њхй хе хад публисхед тхис транслатион, њхй ит њас нецессарй, анд њхетхер тхе Говернмент оф Цанада хад анитхинг то до њитх ит! Монтенегрин сепаратистс тодай стаге тхе плай, еџисинг мани линес абоут Сербс анд Косово. Тхе фореигн Говернор оф Босниа анд Херцеговина хас оффициаллй баннед тхе боок.

Иткс ан оутраге то хеар њхаткс хаппенинг...
Блацк дайс, блацк дестинй,
Ох, орпханед, дисмемберед Сербдом...
Њхат њилл йоу до њитх йоур форефатхерск цурсе? М.Л. 26-75

Бут, лике Ст. Сава, Тсар Дусан, анд Никола Тесла, Нјегос ис алњайс њитх ус.

Блессед ис тхат оне њхо ливес фор агес,
Хе хад реасон еноугх то бе борн,
Ан етернал торцх агаинст етернал дарк,
Невер бурнинг оут, нор децреасинг лигхт. М.Л. 608-11.

Етернал меморй то Владика Петар Петровиц Нјегос ноњ анд алњайс! - Д.
Мркицх, Оттања, Јуне, 2001

Овдје ставити АЛЕКСАНДА СУМИЛОВА

.....

Милутин миови;

□□□□□ □ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□.

□□□□ ИИ □□□□□□□□ □□□□ Ъ □□□□□□□ □□□□□□□ □
□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□, □□□□□□□
□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□
□□□ 150 □□□. □□□□□ □□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□, □□□□□□□,
□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□□ □ □□□□□ □□□□□□□□□□ □□

Однако, если вы хотите, чтобы ваш бизнес процветал, вам нужно сосредоточиться на том, что вы делаете лучше всего. Это может быть продажа товаров или оказание услуг. Важно определить свою нишу и быть в ней лидером. Если вы хотите продавать товары, вам нужно найти надежных поставщиков и обеспечить высокое качество продукции. Если вы оказываете услуги, вам нужно быть экспертом в своей области и предоставлять клиентам отличную поддержку. В любом случае, маркетинг и продвижение играют важную роль в успехе вашего бизнеса.

Очень важно также следить за финансовыми аспектами своего бизнеса. Вам нужно вести учет доходов и расходов, чтобы понимать, насколько прибыльным является ваше предприятие. Не забывайте о налогах и страховых взносах. Если вы чувствуете, что не справляетесь с управлением финансами, лучше обратиться за помощью к специалисту. Кроме того, не забывайте о развитии персонала. Обучение и повышение квалификации сотрудников помогут вам повысить эффективность работы и привлечь новых клиентов.

Важно также помнить о том, что бизнес — это не только работа, но и ответственность. Вы должны быть готовы к тому, что в любой момент могут возникнуть непредвиденные обстоятельства. Поэтому лучше иметь запасные варианты действий и сохранять спокойствие в трудные моменты. Не забывайте о том, что успех в бизнесе достигается не только за счет работы, но и за счет networking — построения полезных связей с другими предпринимателями. Это поможет вам находить новые возможности и решать проблемы быстрее. Если вы хотите узнать больше о том, как успешно вести бизнес, рекомендую прочитать книгу "139 способов заработать" (139 способов заработать денег), которая предоставляет множество практических советов и идей. Также можно посетить различные семинары и курсы по ведению бизнеса. Главное — быть настойчивым и готовым учиться на своих ошибках. Удачи в вашем бизнесе!

Важно также помнить о том, что бизнес — это не только работа, но и ответственность. Вы должны быть готовы к тому, что в любой момент могут возникнуть непредвиденные обстоятельства. Поэтому лучше иметь запасные варианты действий и сохранять спокойствие в трудные моменты. Не забывайте о том, что успех в бизнесе достигается не только за счет работы, но и за счет networking — построения полезных связей с другими предпринимателями. Это поможет вам находить новые возможности и решать проблемы быстрее. Если вы хотите узнать больше о том, как успешно вести бизнес, рекомендую прочитать книгу "139 способов заработать" (139 способов заработать денег), которая предоставляет множество практических советов и идей. Также можно посетить различные семинары и курсы по ведению бизнеса. Главное — быть настойчивым и готовым учиться на своих ошибках. Удачи в вашем бизнесе!

